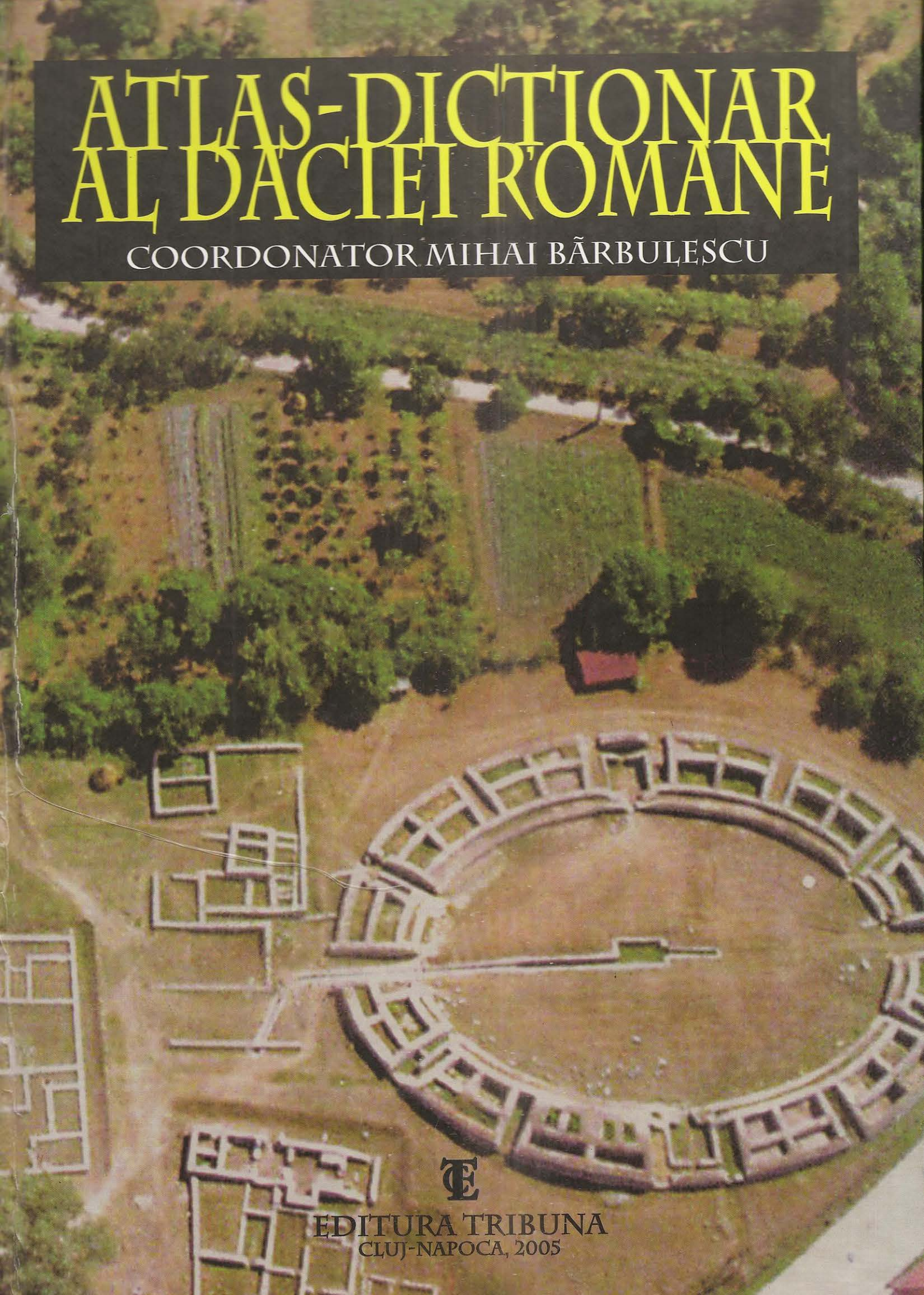

ATLAS-DICTIONAR AL DĂCIEI ROMANE

COORDONATOR MIHAI BĂRBULESCU

EDITURA TRIBUNA
CLUJ-NAPOCA, 2005

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE STUDII CLASICE

6

ATLAS-DICȚIONAR AL DACIEI ROMANE

Volumul a fost realizat în cadrul unui grant cu CNCSIS (75/1108 din 2001; 65/64 din 2002; 6/167 din 2003) și apare cu sprijinul financiar al Primăriei și Consiliului Local al Municipiului Cluj-Napoca.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BĂRBULESCU, MIHAI

Atlas-dicționar al Daciei Romane / Mihai Bărbulescu. - Cluj-Napoca : Tribuna, 2005

Index

ISBN 973-87263-5-2

94(398.2)

© Editura TRIBUNA Cluj, 2005

Redactor: Ștefan Manasia
DTP: VOICU NICOLAE SUCALĂ CUC

ISBN 973-87263-5-2

Atlas-dicționar al Daciei Romane

*coordonator
Mihai Bărbulescu*

A handwritten signature in black ink, likely belonging to Mihai Bărbulescu, the coordinator of the work. The signature is stylized and cursive, written diagonally across the page.

*Editura Tribuna
Cluj-Napoca, 2005*

Autori: prof.univ.dr. **Mihai Bărbulescu** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), conf.univ.dr.arh. **Cornelia Bărbulescu** (Universitatea Tehnică Cluj-Napoca, Catedra de Arhitectură), lect.drd. **Ioan Fodorean** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Geografie Fizică), lect.dr. **Florin Fodorean** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), prof.univ.dr. **Adrian Husar** (Universitatea „Petru Maior” Târgu Mureș, Catedra de Istorie și Relații Internaționale), drd. **Carmen Mihăilă** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), lect.dr. **Eduard Nemeth** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), muzeograf dr. **Irina Nemeti** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), lect.dr. **Sorin Nemeti** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), muzeograf dr. **Mariana Pîslaru** (Muzeul de Istorie Turda), drd. **Mihaela Sălășan** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Istorie Antică și Arheologie), lect.dr. **Vasile Zotic** (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra de Geografie Umană).

Dicționar: Mihai Bărbulescu (M.B.), Cornelia Bărbulescu (C.B.), Florin Fodorean (F.F.), Adrian Husar (A.H.), Eduard Nemeth (E.N.), Irina Nemeti (I.N.), Sorin Nemeti (S.N.), Mariana Pîslaru (M.P.).

Ilustrație: Mihai Bărbulescu, Florin Fodorean, Sorin Nemeti

Hărți: Mihai Bărbulescu, Ioan Fodorean, Florin Fodorean, Carmen Mihăilă, Eduard Nemeth, Irina Nemeti, Sorin Nemeti, Mariana Pîslaru, Mihaela Sălășan, Vasile Zotic.

Au colaborat: prof. Gelu Olosutean (Cluj-Napoca), prof. drd. Oana Ungurean (Cluj-Napoca), topograf Dorin Ursuț (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca).

Cuprins

Prefață • 7

PARTEA I

Introducere. Cartografie (11). Aerofotogrametrie (12).

Harta I. Imperiul roman • 16

Lista împăraților în timpul existenței provinciei Dacia (15)

Harta II. Dacia și provinciile limitrofe, cu rețeaua rutieră principală • 17

Harta III. Dacia în timpul lui Traian • 18

Harta IV. Provinciile dacice în timpul lui Hadrian • 19

Harta V. Provinciile dacice în timpul lui Marcus Aurelius • 20

Guvernatorii și procuratorii imperiali în Dacia (21). *Legatus Augusti provinciae* (23). *Procurator Augusti provinciae* (23). *Provincia* (23).

Harta VI. Drumurile din Dacia • 24

Mansio (23). *Milliarium* (25). Poduri (26). *Statio* (26). *Tabula Peutingeriana* (26). *Via* (28)

Harta VII. Orașele din Dacia sub Traian • 31

Harta VIII. Orașele din Dacia sub Hadrian • 31

Harta IX. Orașele din Dacia sub Marcus Aurelius și Commodus • 32

Harta X. Orașele din Dacia sub Septimius Severus și Caracalla • 32

Aediles (30). *Ampelum* (34). *Apulum* (34). *Architectus* (34). *Decumanus maximus* și *kardo maximus* (35). *Dierna* (35). *Drobeta* (35). *Duumviri* (35). *Insula* (35). *Ius Italicum* (36). *Mensor* (36). *Napoca* (36). Oraș roman (36). *Ordo decurionum* (36). *Porolissum* (37). *Potaissa* (37). *Quaestores* (38). *Quattuorviri* (38). *Romula* (38). *Scriba* (38). *Tibiscum* (38). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (39). *Villa suburbana* (41). Urbanizarea în Dacia romană (41)

Harta XI. Apeducte și terme • 42

Harta XII. Amfiteatre și temple • 43

Amphiteatrum (41). *Aquaeductus* (45). *Forum* (45). *Hipocaust* (47). *Opus caementicium* (47). *Opus incertum* (48). *Opus latericium* (48). *Opus mixtum* (48). *Opus quadratum* (48). *Opus signinum* (49). *Pes* (49). *Templum* (49). *Thermae* (51)

Harta XIII. Așezări neurbane din Dacia romană cu descoperiri arheologice semnificative • 53

Tabel corespondențe toponime (54). *Magistri* (56). *Pagus* (56). *Vicus* (56)

Harta XIV. Vilele rustice cercetate arheologic • 57

Villa rustica (56)

Harta XV. Castrele din Dacia romană • 60

Ala (59). *Burgus* (59). *Castellum* (59). *Castra* (61). *Cazarmă* (63). *Centurio* (63). *Cohors* (63). *Diplomele militare* (64). *Fossa* (64). *Horreum* (64). *Legatus Augusti legionis* (65). *Legio* (65). *Limes* (65). *Miles* (65). *Murus* (66). *Numerus* (66). *Porta* (67). *Praetorium* (67). *Principales* (67). *Principia* (69). *Singulares* (71). *Tribunus militum* (71). *Vexillatio* (71). *Vicus militaris* (71).

Harta XVI. Dacia romană. Marile unități geografice • 72

Tabel corespondențe hidronime (71)

Harta XVII. Resurse naturale • 74

Conductores ferrariorum (71). *Conductores pascui et salinarum* (71). *Procurator aurariorum* (73). *Tabulae ceratae* (73). Resursele naturale ale provinciei Dacia (73)

Harta XVIII. Producția meșteșugărească • 77

Cavator gemmarum (76). *Lapidarius, lapicida* (76). *Officina* (78). *Pictor* (78). *Plumbarius* (78). *Sculptor* (79). *Sigillarius* (79). *Vitrearius* (79)

Harta XIX. Collegia în Dacia • 80

Collegium (79). Collegia în Dacia (79)

Harta XX. Vămile și birourile fiscale • 81

Harta XXI. Comerțul extern • 82

Amphora (79). *Libra* (83). *Lucerna* (83). *Mortarium* (83). Piese din metal (84). *Pondus* (84). *Statio portorii* (84). *Tabularium provinciae* (85). *Terra sigillata* (85)

Harta XXII. Grupuri etnice imigrate în provincia Dacia.

Cazul grupurilor de origine celtică și germanică • 86

Harta XXIII. Necropole cercetate arheologic în Dacia romană • 87

Incineratie (85). Înhumatie (89)

Harta XXIV. Tezaurele monetare din Dacia romană • 90

Harta XXV. Orizont de tezaure. Tezaure ascunse în timpul atacurilor carpice din anul 245 • 91

Antoninianus (89). *As* (89). *Aureus* (89). *Denarius* (89). *Dupondius* (89). Emisiuni provinciale (89). *Quinarius* (89). *Semis* (89). *Sestertius* (89). Tezaur monetar (92)

Bibliografie selectivă • 101

PARTEA A II-A

Harta arheologică a Daciei romane • 103

Indicele localităților din Harta arheologică a Daciei romane • 139

Prefață

Pentru că fără hărți istoria și arheologia nu se pot nici înțelege, nici studia, un grup de specialiști – universitari, cercetători și doctoranzi - din domeniile istorie, arheologie, geografie, topografie, arhitectură, printr-o colaborare interdisciplinară, fără de care un asemenea demers ar fi fost de neconceput, au realizat *Atlasul-dicționar al Daciei romane*. În fapt este aproape o istorie a Daciei romane, fiindcă rămân puține domenii neacoperite de vreo hartă tematică.

Atlasul-dicționar cuprinde două părți. Prima, având un caracter mai didactic, se adresează mai cu seamă studenților în istorie și arheologie, profesorilor, dar și tuturor celor interesați de istoria antică și de arheologia Daciei romane. După câteva noțiuni (cartografie, aerofotogrametrie) și hărți introductive (Imperiul roman, Dacia și provinciile limitrofe), hărțile tematice (drumurile, orașele, castele, resursele naturale, comerțul extern etc.) recompun istoria secolelor II și III în provincia nord-dunăreană. Uneori hărțile tematice sunt înlocuite cu hărți-exemplu ("studii de caz"): în locul unei hărți privind toate grupurile imigrate în provincie, am preferat să ilustrăm fenomenul colonizării cu cazul grupurilor de origine celtică și germanică ori, în locul unei hărți cu toate orizonturile de tezaur monetare, greu de "citit", este înfățișat orizontul de tezaur monetare ascunse în anul 245.

Hărțile tematice sunt însoțite de un *dicționar de termeni esențiali*. Autorii articolelor-voci din dicționar pot fi recunoscuți după inițialele numelor între paranteze. Harta tematică împreună cu termenii adiacenți reprezintă o chintesență a cunoștințelor din domeniul restrâns respectiv. Deși un dicționar este, prin forța lucrurilor, redus la strictul necesar, ne-am străduit (în spiritul *non multa, sed multum*) să prezentăm toate noțiunile necesare potrivit celor mai recente cunoștințe istorico-arheologice, utilizând cele mai complete și mai autorizate surse de informare. Am procedat similar și la întocmirea hărților tematice: ne-am străduit ca și acestea să reflecte noutățile în materie. În acest sens bibliografia de la sfârșitul lucrării, chiar dacă e prezentată selectiv, poate să ofere o imagine a informației de care am beneficiat. În *Dicționar* sunt cuprinse și o serie de tabele (lista împăraților, toponimele și hidronimele antice, lista colegiilor etc.).

Alcătuirea hărților tematice a ridicat în fața autorilor, nu o dată, probleme dificil de rezolvat, căci în destule aspecte istoria Daciei romane prezintă încă neclarități; astfel, granițele provinciei, mai ales traseul graniței vestice, așa cum apar pe hărțile tematice, pot fi considerate mai degrabă o convenție decât o certitudine. Până la urmă, întinderea provinciei Dacia este reflectată mai corect de toate mărturiile de civilizație romană înscrise aici în hărțile tematice.

Ilustrațiile (fotografii, desene, reconstituiri grafice etc.) contribuie la înțelegerea termenilor din *Dicționar*. Dincolo de rolul lor didactic, ilustrațiile provoacă curiozitatea și rămân ancorate în memoria cititorului.

Hărțile tematice, numerotate cu cifre romane, constituie osatura în jurul căreia se structurează prima parte a *Atlasului-dicționar*. Fiecare hartă este urmată de articolele-voci de dicționar corespunzătoare.

toare temei (articolele sunt aranjate alfabetic) și de ilustrație. În articole se vor găsi trimiteri cu semnul → la un alt articol-voce din cuprinsul volumului, indicându-se cu o cifră romană harta sub care (după care) se găsește articolul respectiv.

Partea a doua a *Atlasului-dicționar* înseamnă noua Hartă arheologică a Daciei romane, mult îmbogățită și îmbunătățită față de ceea ce aveau cercetătorii la îndemână până acum. După vreo patru decenii de la redactarea foilor din lucrarea internațională *Tabula Imperii Romani (TIR)* care privesc Dacia romană (publicate în 1968-1969), cercetările arheologice au progresat foarte mult iar informația s-a completat într-atât încât alcătuirea unei noi Hărți arheologice devenise obligatorie pentru cercetarea românească. Între timp au apărut repertorii arheologice județene și "Cronici" anuale ale rezultatelor cercetărilor arheologice. Față de foile L 34 și L 35 din *TIR*, localitățile cu descoperiri din Harta arheologică a Daciei romane redactată de noi sunt mai numeroase, în unele zone punctele de interes arheologic s-au dublat. Am elaborat și publicăm Harta arheologică pe carouri pentru a putea cuprinde aceste informații îmbogățite.

★

Atlasul-dicționar al Daciei romane apare într-un moment când pe piață sunt puține atlase științifice și relativ multe atlase didactice. Acestea din urmă conțin uneori erori inexplicabile. *Atlasul-dicționar* nu se concurează cu nici o altă lucrare similară. El vine cu aspecte tradiționale, dar și cu noutăți, cel puțin pentru România - combinația cu un dicționar și multă ilustrație. El poate avea omisiuni, mai ales la harta arheologică a Daciei romane, poate avea inadvertențe. Vom fi recunoscători celor care ni le semnalează, pentru că un astfel de instrument de lucru este destinat a se perfecționa continuu.

Atlasul-dicționar al Daciei romane este o nouă lucrare colectivă a Institutului de Studii Clasice al Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Ea a fost realizată printr-un contract de cercetare încheiat cu Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior din cadrul Ministerului Educației și Cercetării în anii 2001-2003 și a putut să fie publicată grație unui sprijin financiar generos din partea Primăriei și Consiliului Local al Municipiului Cluj-Napoca.

Prof.univ.dr. Mihai Bărbulescu
Directorul Institutului de Studii Clasice

Partea I

Introducere

Cartografie. Știință care are ca scop esențial reprezentarea în plan a elementelor obținute prin măsurători geodezo-topografice. **C.** se ocupă cu întocmirea, editarea și studiul hărților și al altor produse cartografice. Harta reprezintă suprafața Pământului prin proiecție, la o anumită scară generalizată și convențională. Pe baza măsurătorilor astronomice și geodezice se obține rețeaua de puncte care formează scheletul și pe care se sprijină operațiile topografice de îndesire a punctelor de sprijin, în vederea determinării detaliilor planimetrice și altimetrice. Aceste elemente, obținute prin măsurări, se transpun pe plan, prin reducerea dimensiunilor naturale într-un anumit raport (scară de proporție), pe un sistem de reprezentare adecvat și cu ajutorul unor simboluri grafice (semne convenționale, culori).

Lui Anaximandru din Milet (611-546 î.d.Hr.) i s-a atribuit prima reprezentare a Pământului. Ideea sfericității Pământului a fost susținută de către Pitagora și Herodot și a fost dovedită de către Aristotel (sec. al IV-lea î.d.Hr.) și Eratostene (sec. al III-lea î.d.Hr.). În sec. al II-lea î.d.Hr. Hiparh introduce primele sisteme de proiecții cartografice, fiindu-i atribuite sistemele de longitudine-lățime și utilizarea științifică a astrolabului.

Primele încercări cartografice din epoca romană se regăsesc în lucrările lui Agrippa și Strabo (*Geographia*, cca 19 d.Hr.). Cea mai importantă contribuție la dezvoltarea științei cartografice în această perioadă și-a adus-o Ptolemeu (cca 90-168 d.Hr.), autorul unui Atlas al lumii ce cuprindea 26 de hărți realizate pe baza unei rețele cartografice riguroase, sprijinite pe puncte cu coordonate

geografice cunoscute. Cea mai reprezentativă "hartă" din perioada romană târzie, ajunsă la noi prin intermediul unei copii medievale, este → (VI) *Tabula Peutingeriana*.

Reprezentările cartografice specifice începutului evului mediu sunt hărțile *Terrarum Orbis* (TO). Arhetipul hărților TO a fost creat de călugărul spaniol Beatus de Libeana în sec. al VIII-lea. În secolul al XI-lea Ierusalimul, centrul teologic al lumii, devine centrul geometric al hărților TO. În modelul TO, litera O reprezintă Pământul, iar litera T împarte această lume în trei părți: Europa, Asia și Africa, dispuse în jurul Mării Mediterane.

Introducerea busolei în Europa prin intermediul arabilor a permis folosirea acesteia în navigație și realizarea unor hărți precise ale coastelor continentale. Primele hărți de acest gen s-au numit portolane, au fost realizate de italieni și se referă de obicei la o singură mare (Marea Neagră, Marea Egee, Marea Ionică etc.). În timpul Renașterii se publică lucrările geografice și cartografice ale clasicilor latini și greci. **C.** matematică se îmbogățește cu noi sisteme de reprezentare, apar noi globuri geografice, se execută măsurători de arce de meridian în Franța și se realizează hărți regionale grupate în atlase geografice. Dintre acestea, se remarcă atlasul lui Abraham Ortelius, intitulat *Teathrum orbis terrarum* (1570) și atlasul lui Gerard Mercator (1554). Ambele cuprind colecții sistematice de hărți redată cu exactitate, cu un bogat conținut și o prezentare grafică nouă.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea a început

realizarea primelor hărți topografice, la diferite scări. Prima hartă topografică este harta Franței, la scara 1:86400, realizată de Jacques Cassini de Thury. Tot în această perioadă se introduce sistemul metric și, ca o consecință, scara numerică în locul scării grafice convenționale. Apar și hărțile geografice tematice și atlasele complexe.

Prima operă cartografică realizată de un român este *Harta Siberiei* din anul 1676, a spătarului Nicolae Milescu, cu ocazia călătoriei întreprinse în China între anii 1675-1678. În anul 1700 stolnicul Constantin Cantacuzino realizează *Harta Valahiei*, cuprinzând Muntenia și Oltenia. A fost tipărită în limba greacă la Padova și are caracteristicile hărților timpului: bază matematică riguroasă și simboluri cartografice perspective. Dimitrie Cantemir a realizat prima hartă a Moldovei, *Principatus Moldaviae nova accurata*, publicată în anul 1737 la Haga. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea teritoriile românești sunt reprezentate prin strădaniile unor cartografi străini: *Militarische Karte de Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Wallachei*, executată de cartografi austrieci, precum și harta Moldovei, realizată de cartografi ruși.

Introducerea sistemului metric în timpul lui Alexandru Ioan Cuza (1866) a reprezentat un pas înainte în evoluția c. românești. Prima hartă topografică a „României Meridionale” la scara 1:57600 s-a datorat austriacului Fligely și a apărut în 1855-1857.

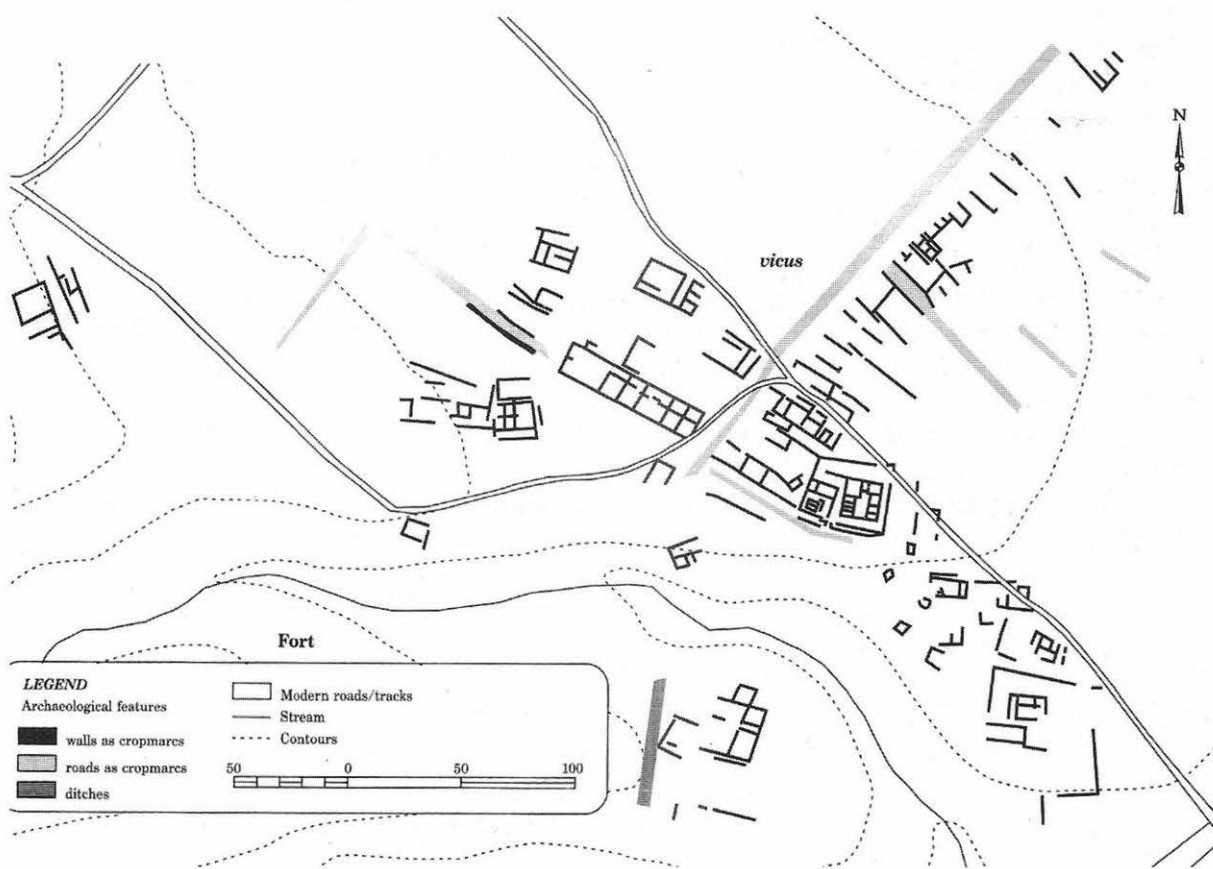
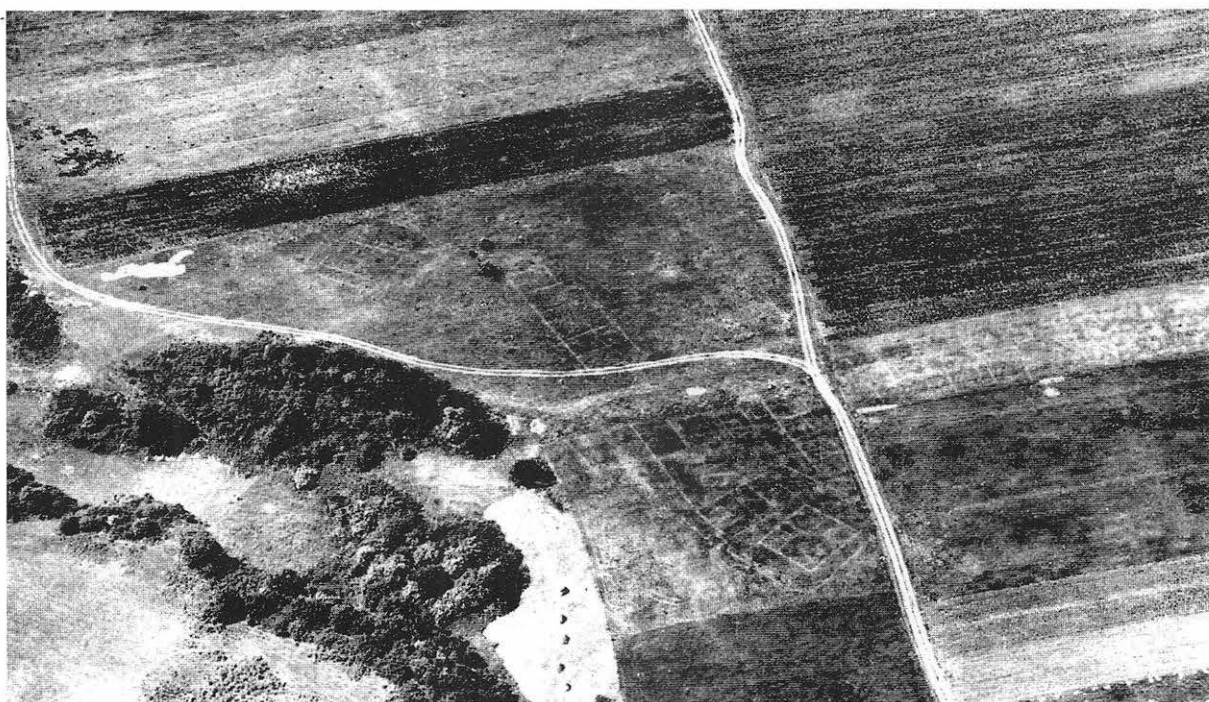
Hărțile se clasifică după mai multe criterii. În funcție de dimensiunea teritoriului cartografiat există: 1. hărți mondiale, unde este reprezentată întreaga suprafață terestră; 2. hărți ale emisferelor pe latitudine (nordică și sudică) și pe longitudine (estică și vestică); 3. hărți ale grupelor de continente; 4. hărți ale oceanelor și mărilor limitrofe; 5. hărți ale unor continente; 6. hărți ale unor regiuni continentale; 7. hărți ale unor state; 8. hărți cu regiuni dintr-un stat. În funcție de conținut există: A. *hărți generale* (reprezintă ansamblul elementelor naturale și antropice caracteristice unui teritoriu), de mai multe tipuri: 1. hărți generale la scară mare și mijlocie (sau hărți topografice), ce redau cu acuratețe elementele teritoriului cartografiat. Cele mai utilizate scări sunt: 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000 și 1:200 000; 2. hărți generale la scară mică (sau hărți geografice generale), care redau mai puține detalii decât hărțile topografice; 3. hărți de navigație aeriană; 4. hărți costiere; B. *hărți speciale (tematice)*, care reprezintă diferite aspecte ale învelișului geografic. În funcție de elementele și fenomenele reprezentate, acestea pot fi: hărți fi-

zico-geografice și hărți social-geografice. Din prima categorie fac parte: hărțile geologice, orografice – care reprezintă fizionomia esențială a reliefului mai mult sub aspect spațial, fiind cunoscute și ca hărți fizice, hărțile geomorfologice, meteorologice și climatice, hidrologice, oceanografice, pedologice, geobotanice sau fitogeografice, zoo-geografice, paleogeografice – reprezintă aspecte fizico-geografice din trecutul planetei, geofizice. În categoria hărților social-geografice sunt incluse hărți ale populației, hărți ale căilor de comunicație, economice, hărți politice și administrative, hărți istorico-geografice. În funcție de destinație există hărți informative, hărți științifice, hărți didactice, hărți pentru navigație, hărți turistice. În funcție de modul de realizare există hărți analogice (clasice) și hărți digitale.

În ultimul timp s-a dezvoltat mult c. digitală (sau computerizată: “computer cartography”), care permite, prin utilizarea unor softuri de ultimă oră (*ArcView GIS*) realizarea de hărți digitale și modele de relief tridimensionale. C. digitală furnizează principala sursă de intrare pentru datele geografice sub formă de hărți, deține metode de reprezentare digitală și de manipulare a caracteristicilor geografice, precum și metodele de vizualizare. Hărțile digitale reprezintă o mulțime de date introduse în calculator și organizate structural după diverse criterii geografice, informatice, arheologice etc. Aceste criterii, împreună cu mijloacele fizice și logice, teoretice și practice, de organizare și prelucrare informatică a datelor geografice constituie un alt domeniu al tehnologiei informației – geoinformatica. Partea centrală a unui sistem informațional geografic o reprezintă harta. O hartă introdusă pe calculator în sistemul GIS este nedeformabilă, dar poate fi reprezentată la orice scară, la nivelul de detaliu și în sistemul de coordonate dorit. De asemenea, poate fi ușor de modificat și ușor de tipărit.

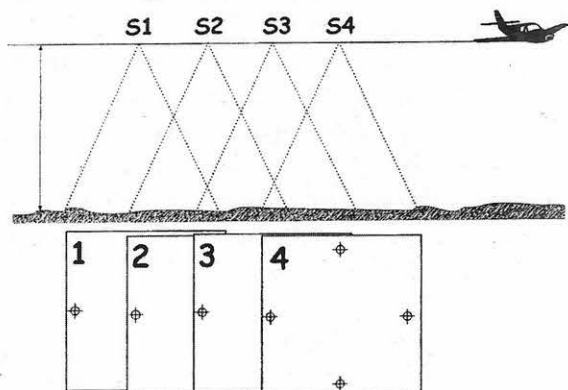
C. digitală permite și crearea de modele digitale de relief și tridimensionale. În cazul unor drumuri romane, asemenea modele digitale se referă la modul de dispunere a curbilor de nivel, la înclinația terenului, orientarea versanților, traseul rutier. (F.F.)

Aerofotogrametrie. Ramură a fotogrametriei care studiază metodele de determinare a formei și de măsurare a dimensiunilor și poziției obiectelor, precum și de întocmire a planurilor și hărților topografice, pe baza aerofotogramelor. Fotogrametria reprezintă un ansamblu de procedee optico-mecanice și de teorie geometrică

Cigmău. Fotografie aeriană și reconstituirea planului vicus-ului militar (W.S. Hanson, Ioana Oltean).

necesare pentru a rezolva problema reconstrucției obiectelor bidimensionale sau tridimensionale din fotografii. Fotogrametria este de două tipuri: aeriană (aerofotogrametria) și terestră. Ambele utilizează stereoscopia, adică posibilitatea de apreciere a reliefului.

Tehnica de fotografiere aeriană (după Fabio Piccarreta, Giuseppe Ceraudo).

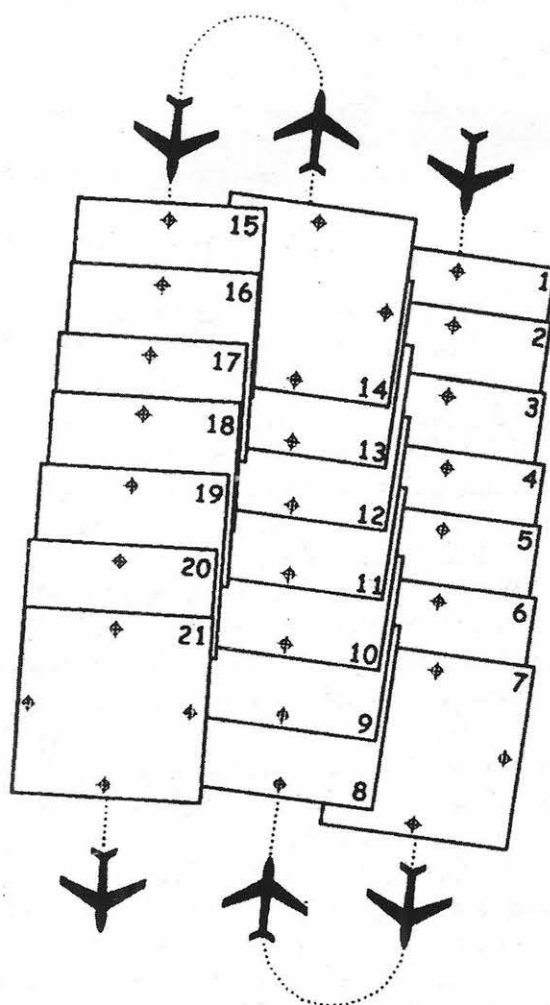
A. se folosește de fotografiile stereoscopice luate în rapidă succesiune, în aer, astfel încât se realizează copii succesive de fotograme, utilizate ca bază stereoscopică (copie stereoscopică).

Fotograma reprezintă perspectiva conică a unei suprafețe de teren, spre deosebire de hartă, care este reprezentarea în proiecție paralelă, ortogonală, a terenului respectiv. Dimensiunile fotogramei sunt în general de 18/18 cm. Pe o fotogramă sunt înregistrate o serie de date caracteristice: nomenclatura trapezului în care se află fotograma respectivă, numărul de ordine al fotogramei, ora fotografierii, înălțimea de zbor, presiunea și temperatura în momentul realizării fotogramei.

Ansamblul a două fotograme (cuplu) luate din două puncte diferite și care, privite stereoscopic, dau efectul celei de-a treia dimensiuni (înălțimea) se numește stereogramă. Fotografiera aeriană a unei regiuni se face după un plan stabilit dinainte, pe verticala unor benzi paralele trasate pe harta de navigație aeriană. După executarea fotografierii unui teritoriu pe benzi paralele, cu acoperire laterală de circa 33 % și acoperire longitudinală de circa 66 %, se întocmește mozaicul fotogramelor (fotoplanul), respectiv se suprapun fotogramele prin acoperirea părților lor comune. După asamblarea fotografiilor în mozaic, acesta se fotografiază la o distanță mică, obținându-se fotograma care este utilizată la cercetările de teren sau la lucrările de laborator.

Prospecțiunile aeriene în cercetarea arheologică au istoria cea mai veche dintre toate metodele de prospectare cunoscute până în prezent. Prima fotografie aeriană a fost luată dintr-un balon deasupra Parisului în anul 1858, în timp ce prima utilizare arheologică a aerofotografiei datează din anul 1906. În decursul timpului, cercetarea arheologică pe baza fotografiilor aeriene ia un astfel de avânt încât apare o nouă ramură a arheologiei, și anume aerofotoarheologia.

Cercetarea arheologică pe baza a. presupune parcurgerea câtorva etape obligatorii: 1. realizarea aerofotogramelor; 2. "citirea" lor (fotointerpretarea), prin identificarea ariei de cercetat și a obiectelor; 3. raportarea fotografiilor la hărțile topografice și analiza finală.

Mozaicul aerofotogramelor (după Fabio Piccarreta, Giuseppe Ceraudo)

Prima etapă constă în executarea de serii de aerofotograme asupra suprafeței terestre în diferite anotimpuri, după care acestea sunt interpretate cu ajutorul stereoscopului, permițând descifrarea detaliilor geomorfologice de teren și a celor arhe-

ologice. Aerofotogramele conțin informații ale solului, ale vegetației naturale și a celei cultivate, precum și zone de umbră provocate de lumina razantă sau oblică. Aerofotogramele se realizează de la o altitudine de 800 – 1000 de metri. Calitatea lor depinde de aparatura și sensibilitatea filmului folosit.

A doua etapă constă în interpretarea fotografiilor aeriene, adică examinarea imaginilor fotografice ale obiectelor cu scopul identificării acestor obiecte, a definirii categoriei din care fac parte, a naturii și limitelor lor. Lectura fotografiilor aeriene se leagă strâns de semnele pe care le oferă suprafața terestră. Un drum roman pavat apare ca o linie deschisă la culoare. Așadar, în raport cu terenul înconjurător care nu acoperă nici un fel de construcție antică, terenul compact și uscat apare în fotografia aeriană cu o nuanță mai deschisă. De asemenea, semnele vegetației naturale și ale celei cultivate reprezintă factori deosebit de importanți care produc „anomalii” în teren, înregistrate de fotografia aeriană. Aceste

situații sunt mult mai ușor de interpretat, deoarece acolo unde terenul este mai compact și acoperă de obicei construcții, solul prezintă condiții minime pentru plante, și de aceea acestea au o dezvoltare mai slabă față de celelalte. Pe asemenea fotografii aeriene au putut fi identificate o serie de clădiri și drumuri antice în *vici militari* de la Micia, Cigmău și Războieni.

În ultimul timp, cu sprijinul sateliților se realizează fotografii în infraroșu, care permit detectarea siturilor arheologice situate la adâncimi mai mari, disciplină numită teledetecție. Această metodă, combinată cu **a.**, oferă un ajutor arheologului în depistarea și cercetarea diferitelor obiective istorice. (F.F.)

Harta I

Harta II

Harta III

Harta IV

Harta V

Lista împăraților în timpul existenței provinciei Dacia

Traian (M. Ulpius Traianus) 28 ianuarie 98 – 7 august 117.

Hadrian (P. Aelius Hadrianus) 11 august 117 – 10 iulie 138.

Antoninus Pius (T. Aelius Antoninus Pius) 10 iulie 138 – 7 martie 161.

Marcus Aurelius (M. Aurelius Antoninus) 7 martie 161 – 17 martie 180.

Lucius Verus (L. Aurelius Verus) 7 martie 161 – septembrie/octombrie 169.

Commodus (L. Aurelius Commodus) 17 martie 180 – 31 decembrie 192.

Pertinax (P. Helvius Pertinax) 31 decembrie 192 – 28 martie 193.

Didius Iulianus (M. Didius Severus Iulianus) 28 martie – 1 iunie 193.

Pescennius Niger (L. Pescennius Niger) aprilie 193 – aprilie 194.

Septimius Severus (L. Septimius Severus) 9 aprilie 193 – 4 februarie 211.

Caracalla (M. Aurelius Antoninus Caracalla) 4 februarie 211 – 8 aprilie 217.

Geta (P. Septimius Geta) februarie 211 – februarie 212.

Macrinus (M. Opellius Macrinus) 11 aprilie 217 – 8 iunie 218.

Elagabal (M. Aurelius Antoninus Elagabalus) 16 mai 218 – 11 martie 222.

Severus Alexander (M. Aurelius Severus Alexander) 13 martie 222 – februarie / martie 235.

Maximinus Thrax februarie / martie 235 – aprilie 238.

Gordian III (M. Antonius Gordianus) ianuarie 238 – 244.

Filip Arabul (M. Iulius Philippus) 244 – septembrie / octombrie 249.

Decius (C. Messius Quintus Decius Valerianus) septembrie / octombrie 249 – iunie 251.

Trebonianus Gallus (C. Vibius Trebonianus Gallus) iunie 251 – august 253.

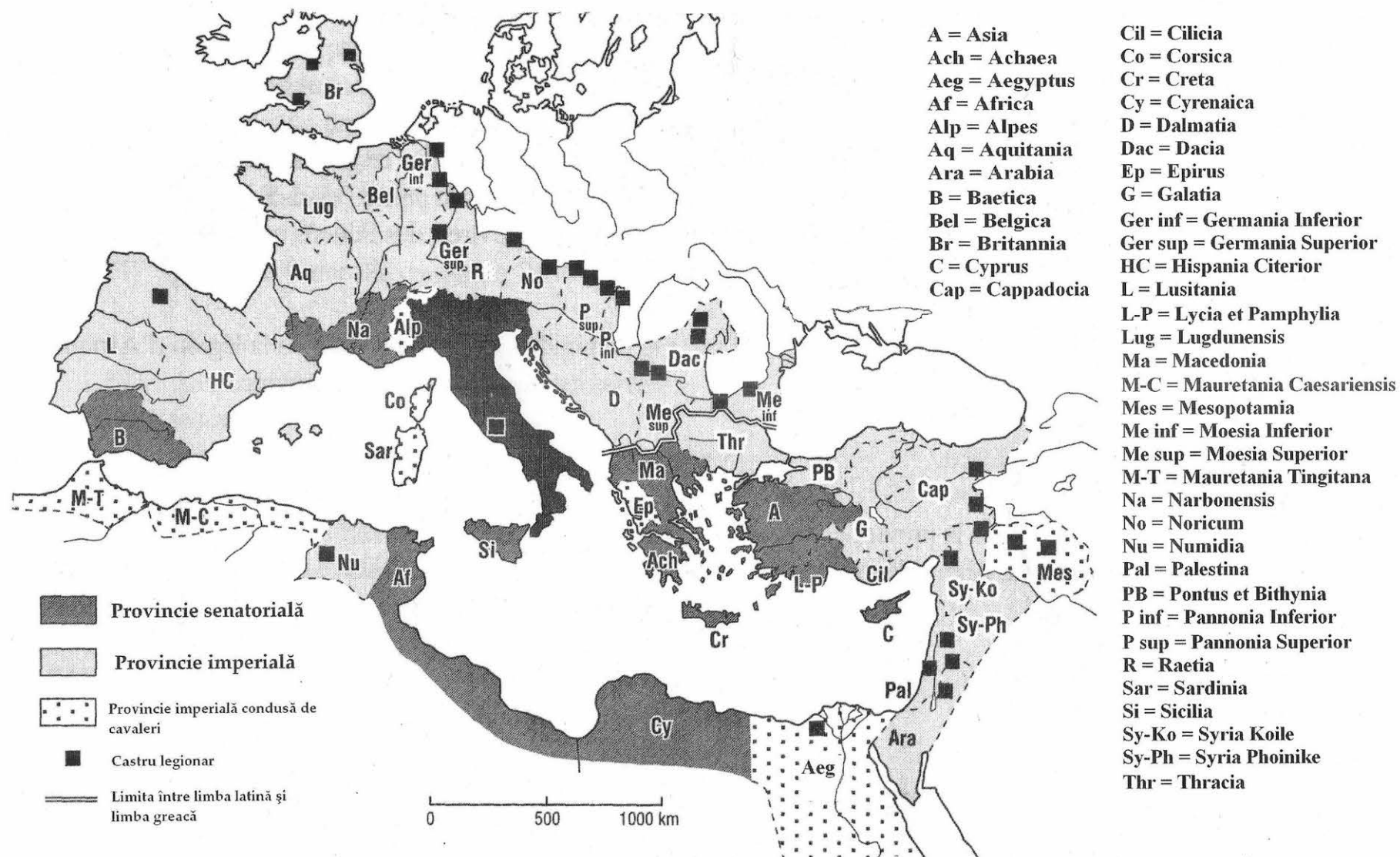
Valerian (P. Licinius Valerianus) iunie / august 253 – iunie 260.

Gallienus (P. Licinius Egnatius Gallienus) septembrie / octombrie 253 – septembrie 268.

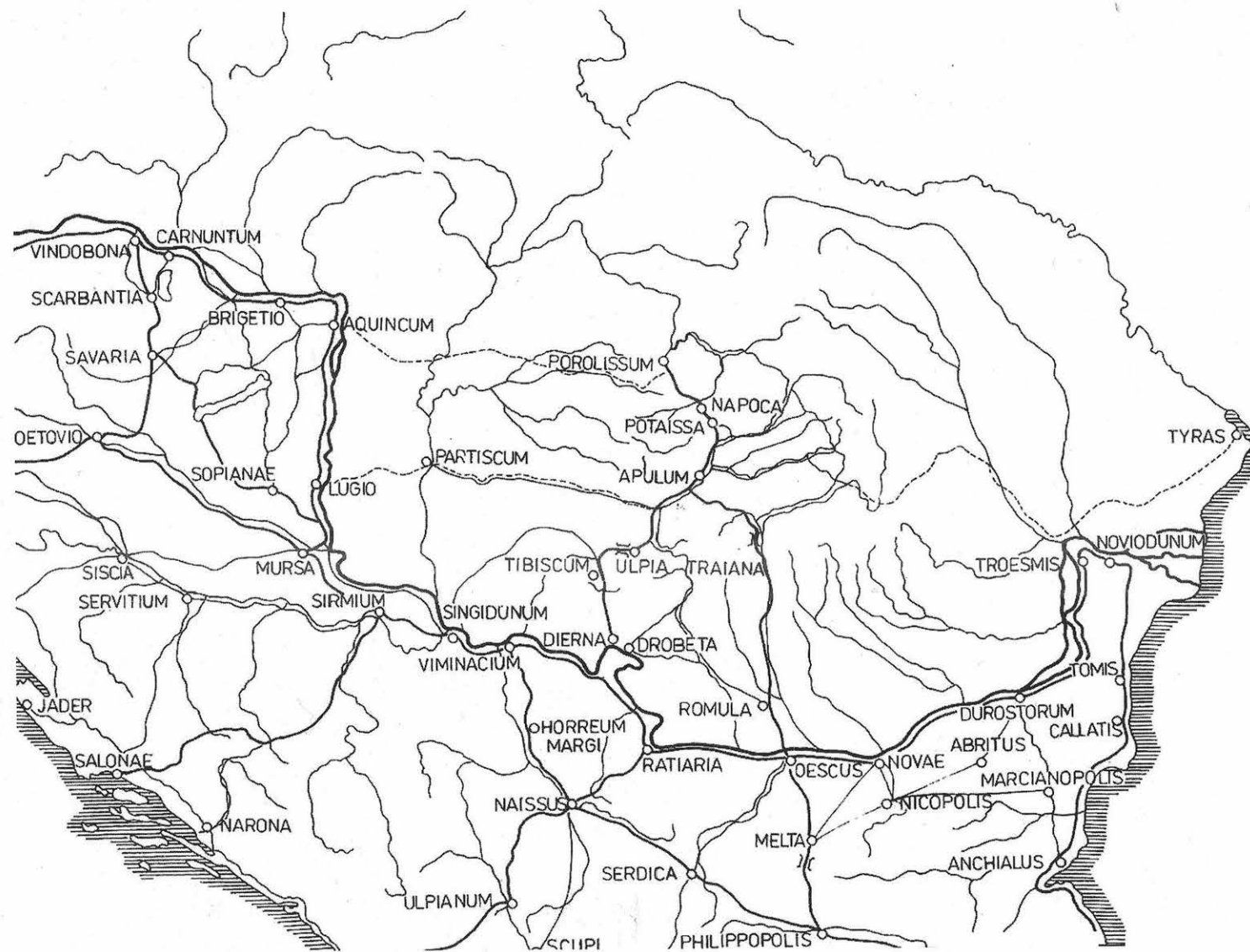
Claudius II Gothicus (M. Aurelius Claudius) septembrie / octombrie 268 – septembrie 270.

Aurelian (L. Domitius Aurelianus) septembrie 270 – septembrie / octombrie 275.

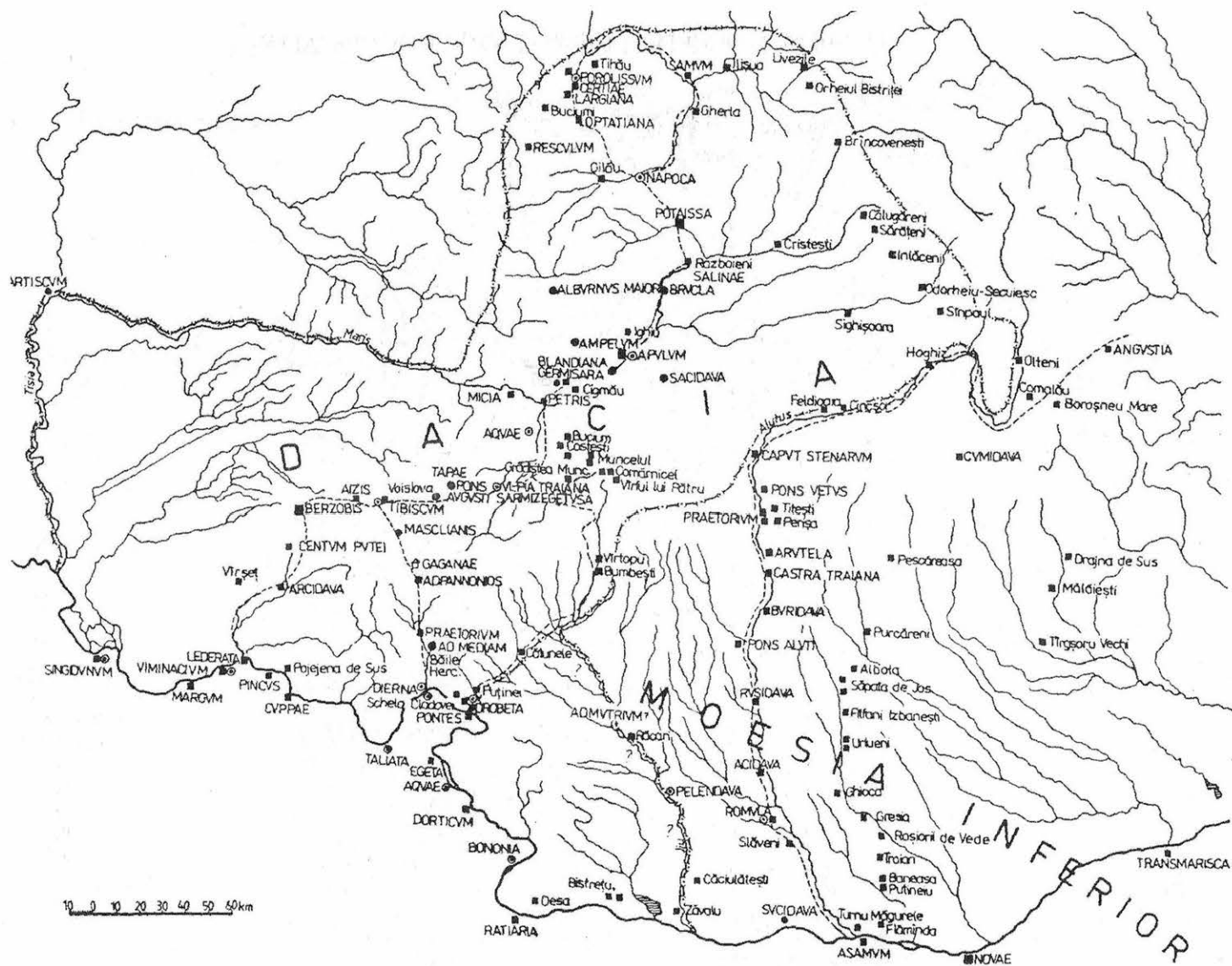
(M.P.)

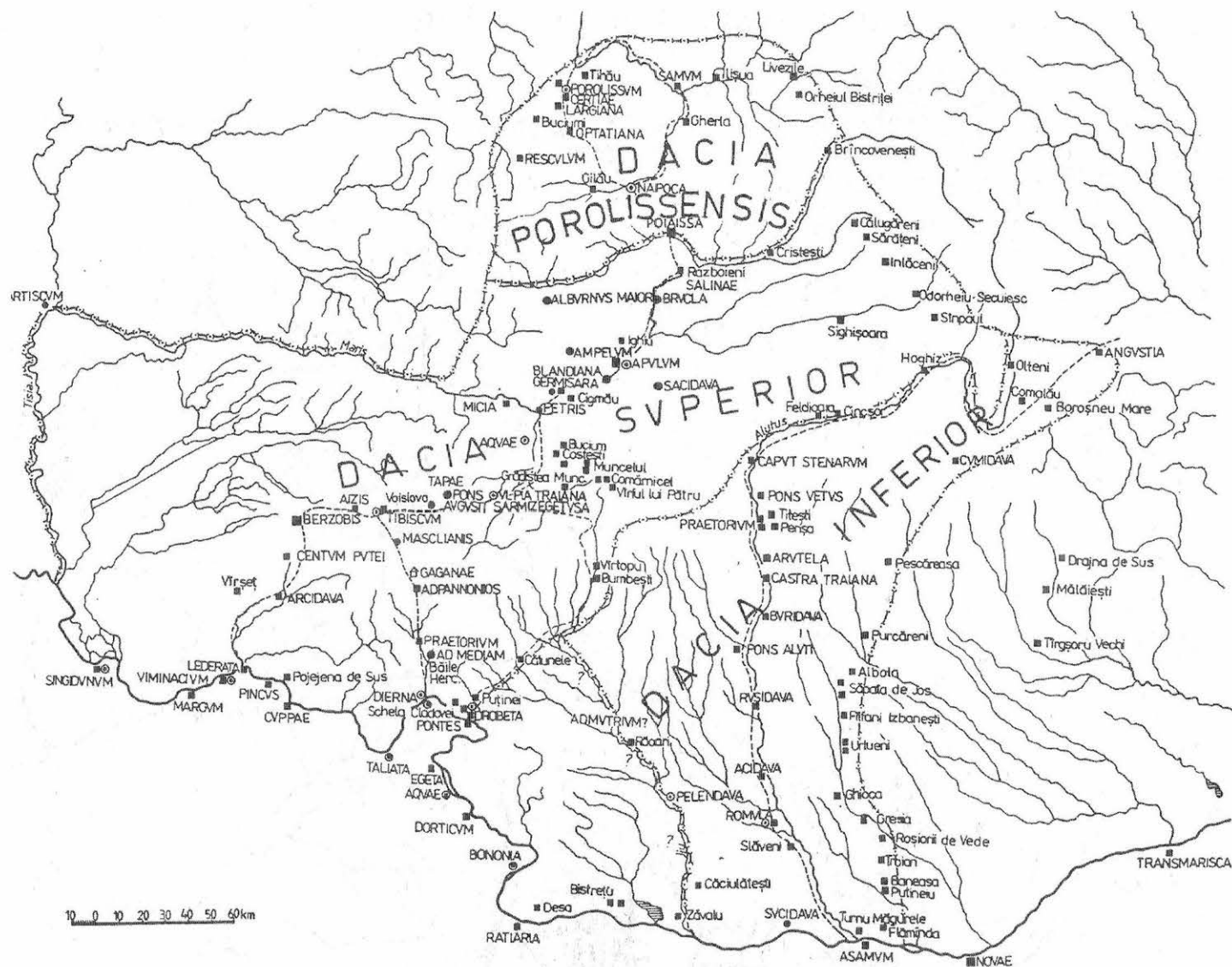
Harta I. Imperiul roman

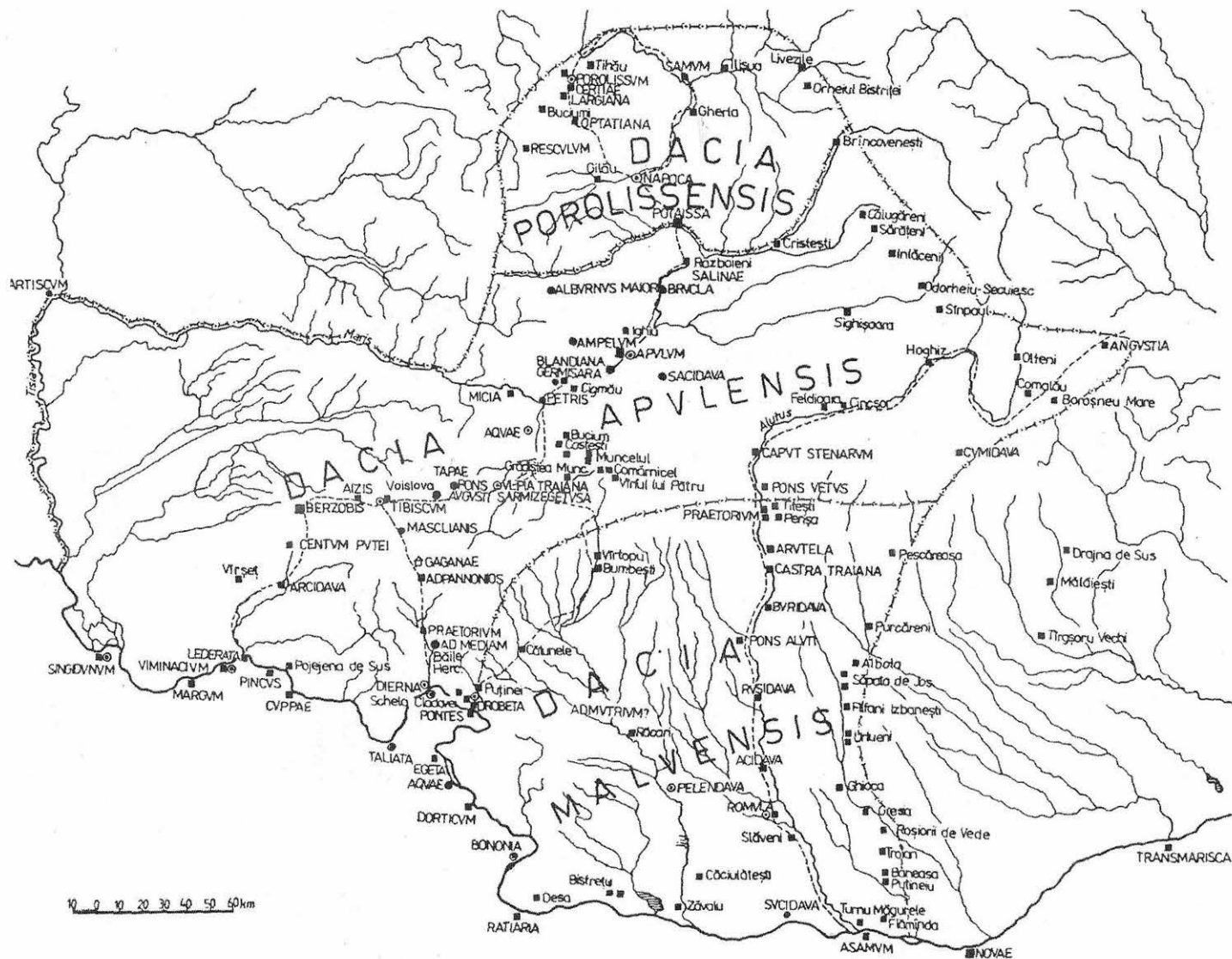
Harta II. Dacia și provinciile limitrofe, cu rețeaua rutieră principală (după Nicolae Gudea)

Harta III. Dacia în timpul lui Traian (după Ioan Piso)

Harta IV. Provinciile dacice în timpul lui Hadrian (după Ioan Piso)

Harta V. Provinciile dacice în timpul lui Marcus Aurelius (după Ioan Piso)

Guvernatorii și procuratorii imperiali în Dacia

Dacia sub Traian

Legati Augusti pro praetore

Iulius Sabinus	106-107/109 (?)
D. Terentius Scaurianus	109-112 (?)
Q. Baebius Macer	112-115 (?)
C. Avidius Nigrinus	115-117 (?)
C. Iulius Quadratus Bassus	117

Dacia de la Hadrian la Marcus Aurelius

Q. Marcus Turbo	117/118-119
-----------------	-------------

Legati Augusti pro praetore Daciae Superioris

Cn. Minicius Faustinus	119/120-127
Tib. Claudius... (?)	cca 127-132 (?)
Egnatius... (?)	cca 127-132 (?)
Cn. Papirius Aelianus	cca 132-135
C. Iulius Bassus	135-139
L. Annius Fabianus	139-141/142
Q. Mustius Priscus	141/142-144
P. Orfidius Senecio	144-148 (?)
C. Curtius Iustus	147/148-150/151
M. Sedatius Severianus	150-153
L. Iulius Proculus	153-155 (?)
M. Statius Priscus	155/156-158
P. Furius Saturninus	159-161
P. Calpurnius Proculus	161-164 (?)
Ti. Iulius Flaccinus	164-168 (?)
Calpurnius Iulianus (?)	153-156 sau 164-168 (?)

Procuratores Augusti Daciae Superioris

T. Desticius Severus	cca 160
----------------------	---------

Procuratores Augusti Daciae Inferioris

Plautius Caesianus	129
Claudius Constans	130
T. Flavius Priscus	138-139
Iulius Aquila Fidus	140
T. Varius Priscus (?)	152-155

Procuratores Augusti Daciae Porolissensis

Livius Grapus	123
Flavius Italicus	133
M. Macrinus Vindex	151-154
Tib. Cl. Quintianus	157
Volu... (?)	161/162
L. Sempronius Ingenus	164

Dacia după reforma lui Marcus Aurelius

Legati Augusti pro praetore trium Daciarum

M. Claudius Fronto	168-170
Sex. Cornelius Clemens	170-172 (?)
L. Aemilius Carus	173-175
C. Arrius Antoninus	175-177
P. Helvius Pertinax	177-179 (?)
C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes	180-182

C. Pescennius Niger (?)	182-184 (?)
L. Vespasianus Candidus	183-186 (?)
G. C(...) Hasta	cca 190
Q. Aurelius Polus Terentianus	cca 193-195
P. Septimius Geta	195-197 (?)
Pollienus Auspex	cca 197-200 sau 222-225 (?)
L. Octavius Iulianus	200-203 (?)
L. Pomponius Liberalis	203-205 (?)
Mevius Surus	198-199 sau 205 (?)
Claudius Gallus	206-208 (?)
C. Iulius Maximinus	208-210 (?)
Fl. (?) Postumus	211-212
L. Marius Perpetuus	212-214/215
C. Iulius Septimius Castinus	214/215-217
Marcus Claudius Agrippa	217-218
Iasdius Domitianus	sub Severus Alexander
Q. (?) Iulius Licinianus	sub Maximin Tracul
M. Cuspidius Flaminius Severus	"
D. Simonius Proculus Iulianus	sub Gordian III
M. Veracilius Verus	primele decenii ale sec. III
<i>Procuratores Daciae Apulensis</i>	
P. Cominius Clemens	cca 169-176
C. Sempronius Urbanus	post 181
T. Claudius Xenophon	cca 183
Aelius Apollinaris	sub Commodus (?)
(...)ronius Antonianus	cca 195-198
T. Cornasidius Sabinus	cca 200 (?)
L. Octavius Felix	sub Septimius Severus și Caracalla
Herennius Gemellinus a.v.p.	cca 205 (?)
Ulpus (Victor ?) a.v.p.	sub Elagabal (?)
M. Aurelius Tuesianus	prima jumătate a sec. III
Q. Axius Aelianus bis a.v.p.	236-238
Caesidius Respectus	240-242 (?)
M. Lucceius Felix	242-245
P. Aelius Hammonius	cca 245-247
Aurelius Marcus a.v.p.	cca 251-253
Q. Decius Vindex	?
Tem(onius ?) Secundus	?
<i>Procuratores Daciae Malvensis</i>	
M. Macrinus Vindex	cca 169
M. Aurelius Cassianus	mijlocul sec. III
<i>Procuratores Daciae Porolissensis</i>	
M. Valerius Maximianus	cca 178-179
C. Valerius Catulinus	sub Commodus
Aelius Constans	191-192
P. Aelius Sempronius Lycinus	cca 198-209
M. Cocceius Genialis	cca 200
C. Publicius Antonius Probus	cca 198-209 (?)
C. Aurelius Atilianus	sub Caracalla
Ulpus Victor	cca 217
M. Aurelius Apollinaris	?

(M.B.)

Legatus Augusti provinciae (lat.). Guvernator al unei provincii imperiale, începând din timpul lui Augustus. Înaltul funcționar imperial, de rang senatorial (*legatus Augusti pro praetore*), era reprezentantul împăratului în dubla calitate de comandant al armatei și șef-suprem al aparatului administrativ al provinciei. Investit cu *imperium*, **L.A.p.** avea o autoritate absolută în domeniul militar și în cel administrativ-juridic. Rangul (consular/pretorian) al unui **L.A.p.** era impus de numărul → (XV) legiunilor care staționau în provincia respectivă: o provincie în care se afla o singură legiune avea în frunte un legat de rang pretorian (*vir praetorius*), în timp ce o provincie a cărei armată avea mai multe legiuni nu putea fi condusă decât de un consular (*vir consularis*). La nivel provincial, *imperium* înseamnă comanda și jurisdicția supremă. Ca reprezentant al „guvernului central”, **L.A.p.**, pe lângă atribuțiile jurisdicționale pe care le avea, era dator să supravegheze, de pildă, gestiunea finanțelor municipale și respectarea normelor prevăzute de *lex provinciae*. **L.A.p.** era secondat de un → (V) *procurator Augusti*. Prin reforma lui Gallienus din a. 260/262 d. Hr., *legati Augusti pro praetore* de rang senatorial aflați în fruntea provinciilor imperiale au fost înlocuiți cu câte un guvernator presidial (*praeses*) aparținând ordinului ecvestru → (V) *Guvernatorii și procuratorii imperiali în Dacia*. (A.H.)

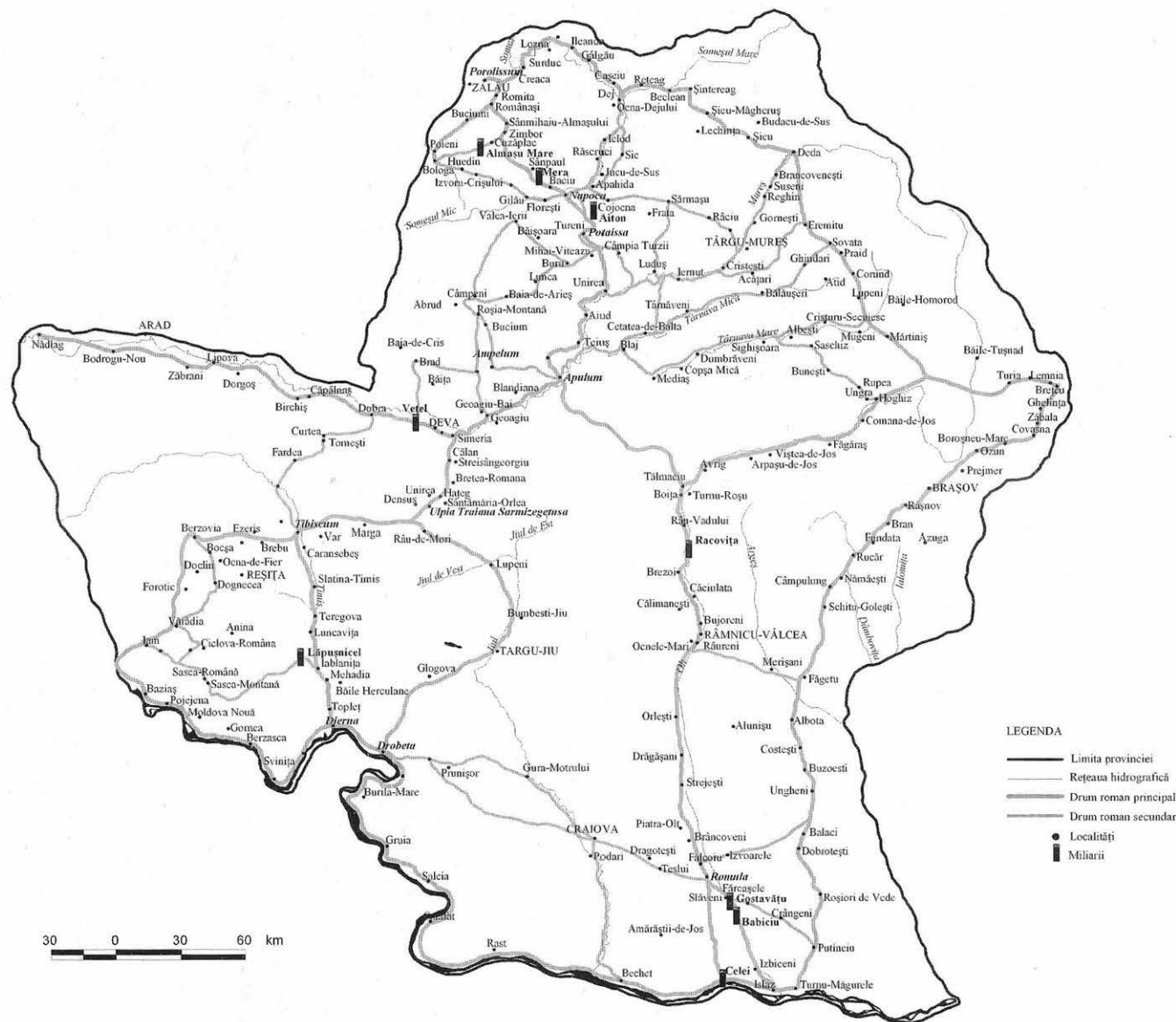
Procurator Augusti provinciae (lat. „procuratorul provinciei”): 1. procurator financiar – înalt funcționar de rang ecvestru (retribuit de stat) atașat guvernatorului unei provincii imperiale pentru supravegherea administrației financiare. Fiecare provincie romană avea un *fiscus provinciae* care centraliza veniturile provinciei respective. Reprezentant al Fiscului imperial și direct subordonat acestuia, **p.A.p.** răspundea de administrarea finanțelor, de fixarea și perceperea impozitelor cuvenite Fiscului, plata soldelor etc.; 2. procurator presidial – înalt funcționar imperial de rang ecvestru, guvernator al unei provincii imperiale care nu avea nici o legiune, ci numai trupe auxiliare (așa-numitele provincii procuratoriene). *Procurator Augusti* presidial (*praeses*) cumula toate atribuțiile administrative, judecătorești, financiare și militare, în mână lui concentrându-se întreaga conducere a unei provincii procuratoriene. Deoarece era investit de împărat *cum iure gladii*, el avea dreptul de condamnare la moarte, cu excepția cetățenilor romani. (A.H.)

Provincia (lat.). Termen ce indica inițial domeniul de competență civilă/militară a unui magis-

trat roman. După primele cuceriri în afara Italiei cuvântul va indica teritoriul în care se exercită autoritatea (*imperium*) unui magistrat roman. Instaurarea regimului Principatului, în anul 27 î.d.Hr. a marcat un moment de turnură și în ceea ce privește organizarea și administrarea **p.** – care reflectă noua diviziune bipartită între instituțiile de tradiție republicană și noul aparat administrativ condus de *princeps*. Augustus a procedat la o departajare între: a) **p.** care reveneau lui *populus Romanus* (*provinciae populi*), așa-numitele **p.** senatoriale și b) **p.** care reveneau lui *princeps* (*provinciae Caesaris*), așa-numitele **p.** imperiale. *Provinciae populi*, de mult pacificate (**p.** unde nu se găsea cantonată armata regulată), erau încredințate, potrivit uzanțelor stabilite în vremea Republicii, unor *proconsules* (ex-consuli/ex-pretori). *Provinciae Caesaris* – **p.** de importanță strategică (non-*pacatae*), în care erau dislocate legiunile – erau administrate de către *princeps* prin delegați/locuitori al săi, → (V) *legati Augusti pro praetore* (ex-consuli/ex-pretori). În epoca Principatului, statutul juridic al unei **p.** romane constituite era fixat printr-un decret-lege imperial (*lex provinciae*). Ca urmare a cuceririi sau a încorporării pașnice în Imperiul Roman, teritoriul unei **p.** devenea *ager publicus* pe care împăratul îl administra, potrivit teoriei constituționale a Principatului, în numele poporului roman. Funcția unei **p.** romane era aceea de a asigura securitatea frontierelor, liniștea internă și perceperea impozitelor. Integrarea **p.** romane în Imperiu era asigurată prin structurile economico-sociale romane și prin principiul timocratic, care se afla la baza structurii politice. Dacia a fost transformată în **p.** romană imperială în vara anului 106. (A.H.)

Harta VI

Mansio (lat. „stație poștală”) desemnează, în epoca romană, edificiile construite de-a lungul drumurilor, necesare bunei desfășurări a transporturilor oficiale (*cursus publicus*). Termenul **m.** derivă din verbul *manere*, care înseamnă „a se opri”, „a staționa”. **M.** erau clădiri care asigurau cazarea pe timp de noapte, situate la 30-40 de mile (44-60 de km) distanță una de alta. În antichitatea târzie au avut un rol important în perceperea și depozitarea impozitelor în natură (*annona*), fiind fortificate și luând adesea proporțiile unor aglomerări de populație. Multe din ele erau adevărate „complexe hoteliere”, prevăzute cu multe camere pentru cazarea călătorilor, terme, magazine, adă-

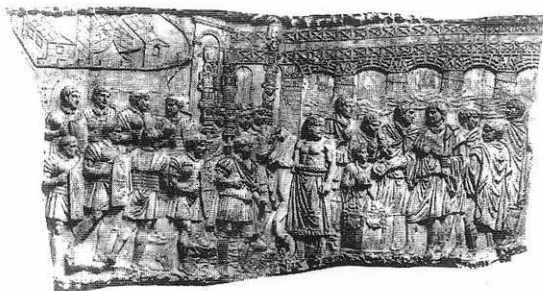

Harta VI. Drumurile din Dacia

Mera. Stâlp miliar (foto Constantin Daicoviciu)

posturi pentru animale și pentru vehiculele de transport, camere unde se servea masa. În Dacia romană *m.* au fost cercetate arheologic la Aiton, pe drumul imperial *Potaissa – Napoca*, și la Lăpușnicel, pe drumul *Arcidava (Vărădia) – Praetorium (Mehadia)*. Existența altor *m.* se pre-

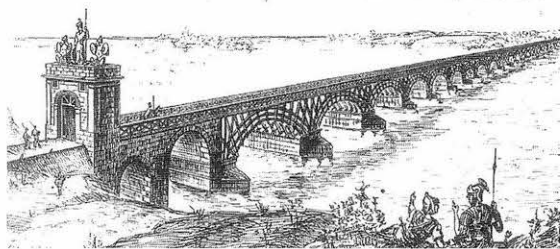

Podul de la Drobeta. Imagine pe Columna traiană (foto Mihail Macrea)

supune mai ales pe drumurile principale din Dacia. (F.F.)

Milliarium (lat. “bornă”, “stâlp miliar”). Termenul se referă la bornele care marcau distanțele pe traseul drumurilor din Imperiul Roman, numele provenind de la modulul de jalonare al acestor artere rutiere, *mila* romană (1478,5 m), o mie de pași (*passum*, multiplu al lui → (XII) *pes*). Construite din piatră, de formă cilindrică, în provincii bornele miliare erau marcate cu distanța din centrul unui oraș, unde era de obicei forul roman, până în centrul altui oraș. Miliariile au inscripții gravate care cuprind numele și titlurile împăratului în timpul căruia s-a realizat construirea sau refacerea arterelor rutiere, informații cu privire la aspectele topografice și cronologice. Până în prezent s-au descoperit aproximativ 4000 de miliarii pe tot cuprinsul Imperiului, cele mai multe în provinciile Africii de Nord, în Italia, în Gallii și în cele două Germanii.

În Dacia romană se cunosc opt, eventual nouă stâlpi miliari, care oferă date privind traseul unor drumuri, distanța dintre localități, terminarea sau refacerea unor tronsoane rutiere. Cel mai vechi datează din anii 107-108 d.Hr. și s-a descoperit la Aiton, pe drumul imperial *Potaissa – Napoca*. Tot în Dacia Porolissensis un *m.* s-a descoperit pe același drum imperial, la Mera, în apropiere de *Napoca*. El atestă refacerea acestui drum în timpul lui Marcus Aurelius și din nou sub Caracalla. Drumul roman dintre *Resculum (Bologa)* și *Optatiana (Sutoru)* a fost refăcut de Maximinus Thrax, după cum rezultă dintr-un *m.* descoperit la Almașu Mare. În Dacia Superior, *m.* de la

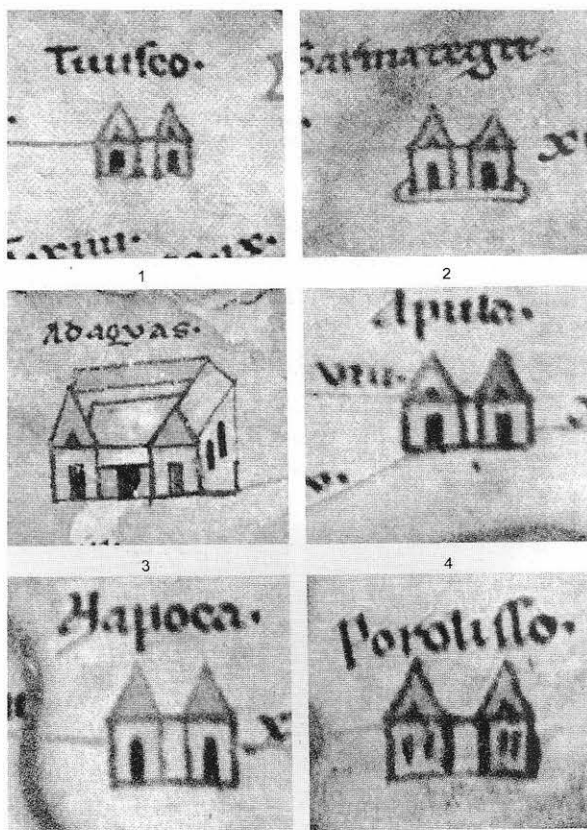

Podul de la Drobeta (reconstituire E. Duperrex).

Micia (Vețel) datează din timpul lui Trebonianus Gallus. Pe calea rutieră dintre *Arcidava (Vărădia)* și *Praetorium (Mehadia)* s-a descoperit un *m.* la Lăpușnicel. În Dacia Inferior toate „bornele kilometrice” romane s-au descoperit pe drumul Oltului, la Băbiciu, Gostavățu (ambele din timpul lui Septimius Severus) și la *Praetorium (azi Copăceni, com. Racovița, jud. Vâlcea)*, din timpul lui Maximinus Thrax. Ultimul *m.* cunoscut

în Dacia este din timpul lui Constantin cel Mare și atestă refacerea drumului dintre *Sucidava* (Celei) și *Romula* (Reșca) în anul 328 e.n. (F. F.)

Poduri. Cel dintâi pod realizat de romani la Dunărea de Jos (prin anii 103-104), între localitățile *Pontes* și → (X) *Drobeta*, este creația arhitectului Apollodor din Damasc. Este cea mai importantă construcție romană din Dacia, care a stârnit admirația contemporanilor și urmașilor, fiind singurul edificiu din zonă menționat de izvoare literare antice. Podul avea peste 1100 m lungime și 15 m lățime, cu portaluri din zidărie pe cele două maluri, 20 de picioare construite în tehnica → (XII) *opus mixtum*, acoperite cu blocuri cioplite → (XII) *opus quadratum*. Picioarele din albia Dunării au fost construite “pe uscat”, în interiorul unor chesoane de lemn din care a fost scoasă apa. Arcele dintre picioare și tablierul erau din lemn. Înălțimea, de la patul fluviului până la tablier era de 18 m. După distrugerea acestui pod și după dispariția podului construit de Constantin cel Mare în anul 328 peste Dunăre, între *Sucidava* și *Oescus* (care a funcționat scurt timp), nu s-a mai construit vreun pod peste Dunărea de Jos până la sfârșitul sec. XIX.

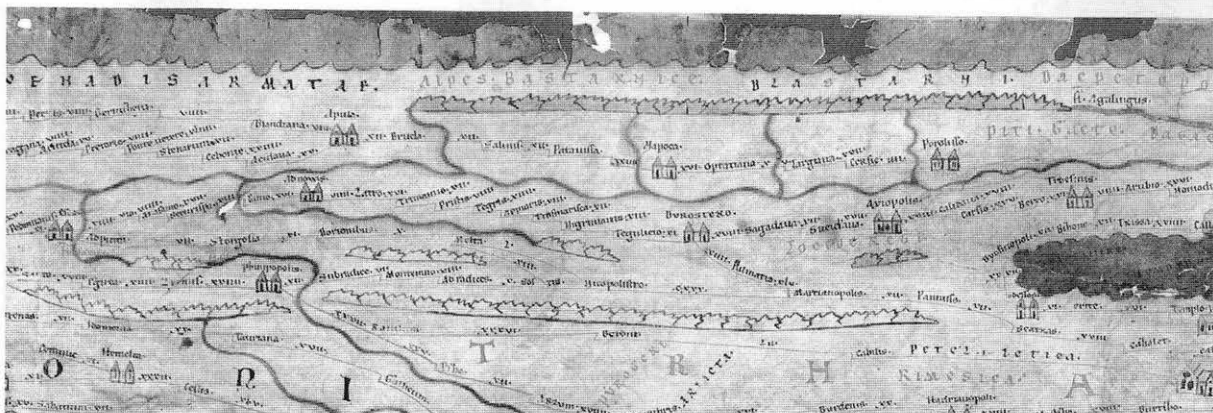
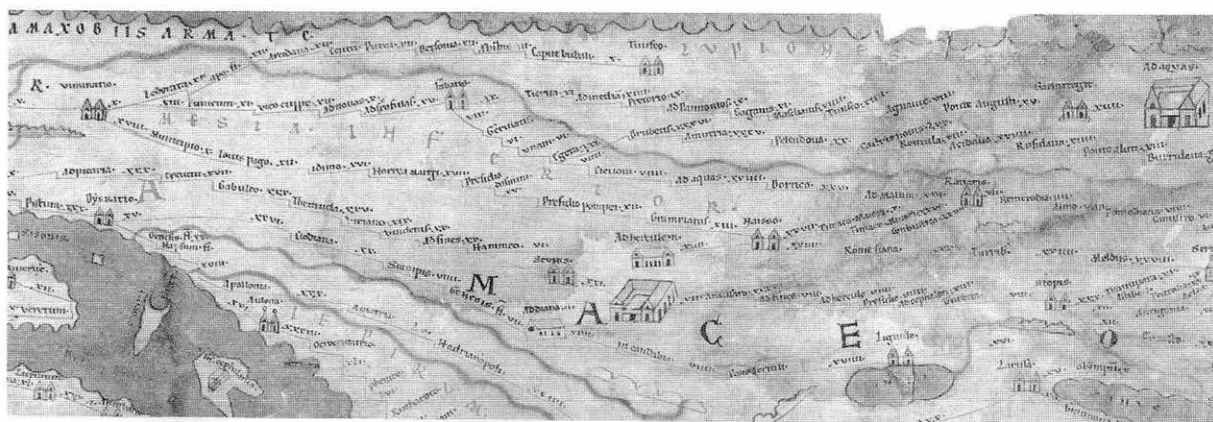
Tabula Peutingeriana. Vignete reprezentând Tibiscum (1), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (2), Ad Aquas (3), Apulum (4), Napoca (5), Porolissum (6) (după Florin Fodorean).

Deși nu sunt consemnate în → (VI) *Tabula Peutingeriana*, trebuie să presupunem existența multor poduri peste apele din provincie. Urmele lor arheologice s-au văzut, în sec. XIX și XX, la *Potaissa* (peste Arieș), lângă *Samum* (peste Someș), la *Romula* (peste Teslui). În alte cazuri toponimul antic le confirmă prezența: *Pons Vetus* (“Podul vechi”, azi Căineni, jud. Vâlcea), *Pons Augusti* (“Podul împăratului”, azi Marga, jud. Caraș-Severin), *Pons Aluti* (“Podul Oltului” azi Ionești Govorei, jud. Vâlcea). (C.B.)

Statio (lat. “stațiune rutieră”). Clădire care deservea, alături de → (VI) *mansio* și *mutatio*, sistemul oficial *cursus publicus*. *S.* erau amplasate la o distanță de 10-12 mile romane (15-18 km) între ele, de-a lungul marilor drumuri publice, pe care era organizat traficul de curieri și de bunuri. Inițial, în epoca lui Augustus, erau puncte care adăposteau *stationarii* sau *milites stationarii*, un fel de poliție pentru paza drumurilor. Treptat, *s.* și-au pierdut din atribuțiile primare și au devenit puncte asemănătoare cu *mansiones*, unele din ele fiind dotate cu un personal numeros și variat, pentru repararea vehiculelor și îngrijirea animalelor, și soldați detașați în aceste puncte. Începând din secolul al III-lea d. H. în stațiile mai importante, în special la marile intersecții de artere, au fost instalate posturi de *beneficarii*, având rolul de apărare a acestor puncte strategice și de a aduna impozitele în natură. *S.* constau din clădiri cu funcții variate, pentru adăpostirea călătorilor, edificii termale, construcții pentru personal, grajduri, ateliere etc. Septimius Severus a dispus construirea lângă *s.* principale a unor *horrea*. În Imperiul târziu, majoritatea *s.* au fost fortificate, luând aspectul unor *castella* sau *burgi*. De asemenea, în această epocă distincția între *statio*, *mutatio* și *mansio* dispare.

În Dacia romană *s.* pot fi presupuse în numeroase puncte, printre care și cele menționate de → (VI) *Tabula Peutingeriana*, unde distanțele dintre puncte sunt, de obicei, de 9, 10 și 12 mile. De exemplu, o *s.* se poate presupune la *Salinae* (Războieni-Cetate), situată de *Tabula Peutingeriana* între Brucla (Aiud) și *Potaissa*, la 12 mile romane față de ambele. (F. F.)

***Tabula Peutingeriana*.** *Itinerarium pictum* din epoca antică, păstrat prin intermediul unei copii medievale realizate în secolul al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea. Sulul de pergament lat de circa 34 cm și lung de aproape 7 m prezintă sistemul de comunicații din epoca

Tabula Peutingeriana. Segmentele pe care apare Dacia (după Ekkehard Weber).

romană, împreună cu partea de la est de Imperiul Roman, până în India și China. Numele provine de la Konrad Peutinger din Augsburg, care a avut în proprietate acest document în secolul al XVI-lea. Astăzi, cele 11 segmente de pergament sunt păstrate separat în biblioteca națională din Viena (Codex Vindobonensis 324). Începutul hărții, care conținea partea extremă de vest, părți din Africa de nord, Hispania și Britannia, precum și titlul, anul redactării și, probabil, dedicația, s-a pierdut. Itinerariul cuprinde rețeaua de drumuri, împreună cu principalele localități și distanțele dintre ele, stațiunile rutiere, intersecțiile, râurile, mările și fluviile, munții importanți. Documentul este alungit pe direcția vest-est și îngustat pe direcția nord-sud. Drumurile sunt reprezentate cu culoarea roșie, la fel ca și cursurile de râuri sau fluviu navigabile. Pe document apar reprezentate cu vignete 555 de localități, ce reprezintă stațiuni rutiere, adesea situate în interiorul sau lângă orașe ori localități rurale.

În teritoriul corespunzând provinciei Dacia, în stânga Dunării (segm. VII și VIII), sunt marcate trei drumuri: 1. Lederata-Tibiscum; 2. Dierna - Tibiscum - Sarmizegetusa - Apulum - Potaissa - Napoca - Porolissum; 3. Drobeta - Romula - Arutela - Caput Stenarum - Apulum. Sarmizegetusa și Aquae nu sunt legate de nici un drum, deși după numele primei

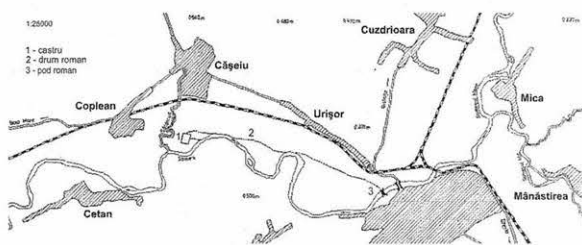
localități apare distanța până la următoarea (XIII MP).

Cinci localități de-a lungul acestor drumuri sunt reprezentate cu vigneta de tipul „turn dublu”: Tivisco, Sarmategete, Apula, Napoca și Porolisso. Ad Aquas este reprezentat prin vigneta specifică edificiilor termale, o construcție pătrată cu bazin la mijloc. Restul localităților și așezărilor sunt trecute doar cu numele, în continuarea cărora este redată distanța, exprimată în mii de pași, până la următoarea localitate.

Pentru provincia Dacia, localitățile și distanțele menționate în TP sunt următoarele:

1. Pe segmentum VII 2 apare primul sector rutier, cuprins între localitățile Lederata și Tibiscum: Lederata-XII MP; Apus flumen-XII MP; Arcidava-XII MP; Centum Putea-XII MP; Bersovia-XII MP; Azizis-III MP; Caput Bubali-X MP; Tivisco (reprezentat cu vigneta). Distanța dintre cele opt localități este de 73 MP.

2. Pe segmenta VII 3 și VIII 1 este marcat al doilea sector rutier, între localitățile Taliata și Porolissum: Faliatis (Taliata)-XX MP; Tierva-XI MP; Ad Mediam-XIII MP; Pretorio-IX MP; Ad Pannonios-IX MP; Gaganis-XI MP; Masclianis-XIII MP; Tivisco-XIII MP; Agnavie-VIII MP; Ponte Augusti-XV MP; Sarmategete-XIII MP; Ad Aquas-XIII MP; Petris-VIII MP; Germizera-VIII MP; Blandiana-VIII

Schița drumului roman între castrul de la Cășeu și podul roman de la Dej (după Dan Isac, Dorin Ursuț).

MP; *Apula*-XII MP; *Brucla*-XII MP; *Salinis*-XII MP; *Potavissa*-XXIII MP; *Napoca*-XVI MP; *Optatiana*-X MP; *Largiana*-XVII MP; *Cersie*-III MP; *Porolisso*. Sunt menționate 24 de localități și o distanță totală între ele de 285 MP.

3. Pe segmenta VII 4, VII 5 and VIII 1 este marcat al treilea drum, între localitățile *Drobeta* și *Apulum*, *via Romula*: *Drubetis*-XXXVI MP; *Amutria*-XXXV MP; *Pelendova*-XX MP; *Castris Novis*-LXX MP; *Romula*-XIII MP; *Acidava*-XXIII MP; *Rusidava*-XIII MP; *Ponte Aluti*-XIII MP; *Burridava*-XII MP; *Castra Tragana*-VIII MP; *Arutela*-XV MP; *Pretorio*-VIII MP; *Ponte Vetere*-XLIII MP; *Stenarum*-XII MP; *Cedonie*-XXIII MP; *Acidava*-XV MP; *Apula*. Sunt 17 localități și o distanță totală între ele de 365 MP.

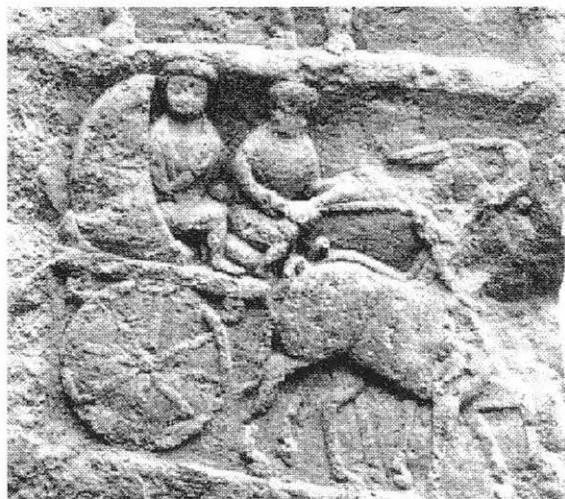
TP pomeneste în teritoriul corespunzând provinciei Dacia un număr de 49 de localități, poate 48 (*Tivisco* apare de două ori). Cele trei drumuri romane măsoară în total 723 MP (aproximativ 1070 de kilometri). Mai sunt reprezentate cinci râuri, dintre care doar *Apus flumen* (Carașul) este nominalizat. La vest de acest râu sunt trecute numele populațiilor sarmatice – *Amaxobii Sarmatae*, *Lupiones Sarmatae* și *Ulnavi Sarmatae*. În nord sunt plasați *Alpes Bastarnice* (Carpații septentrionali), dincolo de care trăiau *Bastarni*, iar la est de ei *Dac(i) Petoporiani*. În teritoriul de astăzi al Moldovei sunt marcate numele *Piti*, *Gaete*, *Dagae* și *Venedi*.

Porolissum. Drum pavat (foto Florin Fodorean).

Documentul a fost realizat la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul celui următor, dar pentru Dacia reflectă o realitate din timpul lui Traian sau Hadrian. (F. F.)

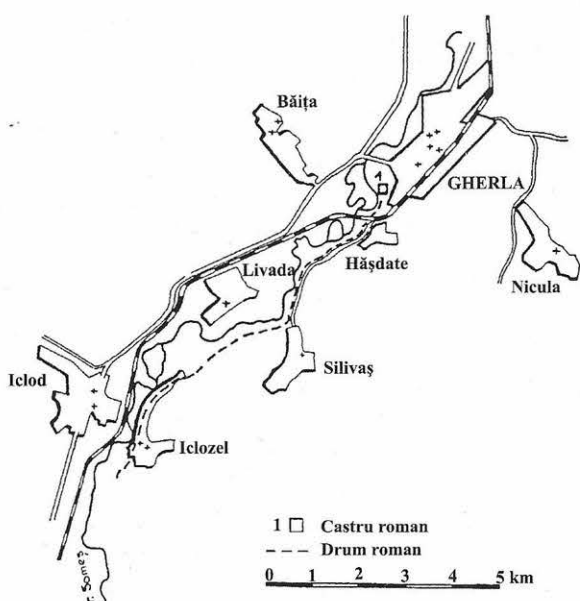
Via (lat. "drum"). În epoca romană, prin *v.* era desemnat un drum pavat, care trebuia să fie atât de larg, încât să permită trecerea unui vehicul de-a lungul său. În conformitate cu regulile fixate prin *lex XII Tabularum*, o *v.* trebuia să aibă, pe porțiunile rectilinii, 8 picioare lățime, iar în curbe lățimea trebuia să fie dublă, de 16 picioare, — (XII) *pes*. Existau *viae publicae* (traversau terenuri aparținând domeniului public), *viae privatae* (străbăteau domenii particulare), *viae militares* (asigurau nevoile strategice) și *viae vicinales* (drumuri secundare). Construcția de artere rutiere începe

Car de călătorie. Detaliu de pe un monument funerar din răsăritul Daciei (foto Lucia Marinescu).

în perioada republicană și ajunge la apogeu în epoca lui Traian, când în tot Imperiul Roman funcționau circa 100 000 km de drumuri. În Dacia romană sistemul de comunicații a început să fie realizat imediat după cucerire, după cum rezultă din textul — (VI) *miliarium*-ului descoperit la Aiton (jud. Cluj), și care atestă că deja în anul 108 d.Hr. se ajunsese până aici cu construcția principalului drum din provincia nord-dunăreană. Sistemul de comunicații din nordul Dunării poate fi reconstituit pe baza izvoarelor cartografice și geografice antice (— VI, *Tabula Peutingeriana*, *Geographia* lui Ptolemeu și *Cosmographia* Anonimului din Ravenna), a izvoarelor epigrafice și pe baza cercetărilor de teren.

Drumul din dreapta Dunării, de pe malul sudic, reprezintă axa rutieră principală pe care se sprijină întregul sistem de comunicații din Dacia romană. Cel mai important nod rutier al provin-

Schița drumului roman dintre Iclozel și Silivaș
(Florin Fodorean, Dorin Ursuț).

ciei nord-dunărene era *Apulum*. Pe aici trecea drumul imperial care pornea de la *Lederata* (Palanca, pe Dunăre), străbătea de la sud la nord Banatul pe la *Arcidava* (Vărădia), *Centum Putei* (Surduc) și ajungea la *Tibiscum* (Jupa, lângă Caransebeș), unde făcea joncțiunea cu celălalt drum care traversa Banatul tot de la sud la nord, pornind de la *Dierna* (Orșova) și urcând pe valea Cernei, Belareca și Timișul superior. De la *Tibiscum* calea rutieră romană intra în Transilvania pe la *Tapae* (Porțile de Fier ale Transilvaniei) și ajungea în capitala Daciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. În continuare, drumul roman continua prin *Apulum* și păstrând direcția nordică trecea prin *Potaissa* (Turda) și *Napoca* (Cluj-Napoca), sfârșind la *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj). Tot la *Apulum* ajungea drumul ce venea din sud, de la *Sucidava* (Celei) și *Romula* (Reșca), unde făcea joncțiunea cu ramura estică ce pornea de la Islaz, trecând prin Băbiciu, Gostavățu, Slăveni și Hotărani. În continuare, calea romană urca pe valea Oltului, pe partea dreaptă a râului, îndreptându-se spre *Caput Stenarum* (Boița), *Cedoniae* (Sibiu) și Apoldu de Jos, pentru a se uni cu drumul imperial în valea Mureșului. O ramură a acestui drum se desprindea în defileul Oltului, ocolind pe la est muntele Cozia. Tot de pe malul Dunării, de la *Drobeta*, unde Apollodor din Damasc a construit celebrul pod (→ (VI) poduri), un alt drum, aparținând Daciei Superior, se îndrepta spre capitala Daciei, trecând prin pasul Vâlcă, valea Jiului nefiind practicabilă în antichitate. Între *Drobeta* și *Romula*, în Dacia Inferior, exista, de asemenea, o cale rutieră ce străbătea câmpia românească de la vest la est.

De-a lungul → (XV) *limes*-ului transalutan, tot în Dacia Inferior, un drum lega toate castrule și pe direcția sud-nord trecea peste Rucăr și pasul Bran, ajungând în Transilvania, la *Cumidava* (Râșnov), în Câmpia Bârsei. Acest drum strategic și comercial constituia dinspre sud legătura cea mai scurtă între Dunăre și estul Daciei. Tot în Dacia Inferior o cale rutieră mergea pe malul stâng al Dunării, legând toate așezările dintre *Drobeta* și *Sucidava*. Existau două sau trei drumuri de importanță secundară care legau *via Alutana* cu *via Transalutana* între localitățile Slăveni - Roșiorii de Vede, *Acidava* (Enoșești) - Urluieni și *Pons Aluti* (Ionești Govorei) - Pitești.

În Dacia Superior, în afara drumului imperial menționat, o cale de comunicație secundară lega drumul de vest (*Lederata-Tibiscum*) cu drumul de est (*Dierna-Tibiscum*), trecând prin localitățile Sasca Română, Sasca Montană, Lăpușnicel și Dalboșet, ajungând la *Praetorium* (Mehadia). De la *Apulum* un drum se îndrepta spre vest, pe valea Mureșului, și trecând prin *Micia* (Vețel), urma malul stâng al râului până în *Pannonia*, la *Partiscum* (Szeged), peste șesul Tisei. Tot de la *Apulum* o cale rutieră se îndrepta spre nord-vest, spre regiunea auriferă a Munților Apuseni, trecând prin *Ampelum* (Zlatna) și *Alburnus Maior* (Roșia Montană). Un drum de legătură cu zonele miniere din Munții Apuseni se îndrepta din valea Mureșului, din dreptul Devei, către Brad. De la *Apulum* un drum se îndrepta spre granița de est, de-a lungul Mureșului, trecând prin Cristești și ajungând la castrul de la Brâncovenești. Tot de la *Apulum* alte două drumuri se îndreptau spre granița de est, unul de-a lungul Târnavei Mari și celălalt de-a lungul Târnavei Mici. Un drum urca spre nord de la *Germisara* (Geoagiu-Băi) spre Săcărâmb și *Ampelum*, în timp ce un altul se ramifica în dreptul localității Ungheni și urca spre nord-est, pe valea Nirajului, spre castrul de la Sărățeni.

Germisara. Drum roman. Starea actuală (foto Florin Fodorean).

În Dacia Porolissensis, de la *Potaissa* o arteră rutieră se îndrepta spre vest, spre zona auriferă, mergând pe partea dreaptă a râului, prin localitățile Mihai Viteazu, Cornești, Buru și Sălciua. Din *Napoca* un drum pornea tot spre vest, spre castrul de la Bologa, după ce trecea de localitățile Florești, Gilău și Izvoru Crișului. Tot de la *Napoca* o arteră rutieră urca pe malul drept al Someșului Mic, spre nord, trecând prin Someșeni, Bonțida, Iclozel, Silivaș, Băița și Bunești, după care atingea castrul de la Gherla și ajungea la Dej, unde se ramifica. O ramură se îndrepta spre vest, de-a lungul Someșului unit, legând castele de pe granița nordică a Daciei, pe direcția Cășeiu-Tihău-*Porolissum*. O altă ramură se îndrepta spre est, de-a lungul Someșului Mare, trecând de castele de la Ilișua și Orheiul Bistriței, și continuând apoi spre sud-est, unind castele de pe granița estică a provinciei. Castele de pe granița nord-vestică a Daciei erau legate, de asemenea, printr-un drum care pornea de la Bologa și trecea pe la Buciumi, Românași și Romita, sfârșind la *Porolissum*. Un drum secundar se desprindea tot de la Bologa și se îndrepta de-a lungul văii Almașului spre castrul de la *Optatiana* (Sutoru), în timp ce o altă arteră rutieră de importanță secundară pornea de la *Napoca* spre est, traversând Câmpia Transilvaniei și deșurând în drumul de pe valea Mureșului la nord de Cristești.

Trei drumuri cu orientare vestică asigurau legăturile rutiere ale Daciei cu Pannonia și implicit cu provinciile vestice (vezi harta nr. II): *Aquincum-Porolissum*, *Intercisa-Bologa* și *Lugio-Partiscum-Micia*. Legătura cea mai scurtă dintre Dacia și Roma era pe ruta *Drobeta-Pontes-Naissus-Marea Adriatică-Ancona-Roma*. Pe uscat drumul cel mai scurt între Dacia și Italia era pe ruta *Viminacium – Sirmium – Siscia – Emona – Aquileia*.

Drumurile din Dacia romană au fost realizate din straturi succesive de pietriș și bolovani de râu, peste care era construit pavajul superior, din pietriș bine tasat la *viae glarea stratae* și cu dale poligonale de piatră la *viae silice stratae*. Lățimea căilor rutiere variază de la 3 m la 7 m. Toate sunt bombate în ax, pentru scurgerea apelor pluviale, au rigole de drenaj pe margini, iar unele sunt prevăzute cu trotuare (*margines*). În unele sectoare arterele rutiere romane s-au conservat excelent până astăzi: drumul de pe valea Someșului Mic între Băița și Bunești, drumul de pe valea Arieșului la ieșirea din localitatea Buru, ambele pavate cu dale poligonale, drumul dintre Geoagiu-Băi și Cigmău sau drumul dintre localitățile Sasca Română și Sasca Montană. În Dacia Inferior se

conservă bine drumul roman de pe valea Oltului la intrarea în defileu, între localitățile Jiblea și Copăcenii.

Drumurile romane sunt construite de-a lungul principalelor râuri, evită zonele de luncă sau cele înmlăștinite, urmează linia curbelor de nivel și ocolesc pantele foarte mari. Pentru trecerea cursurilor de apă s-au construit — (VI) poduri.

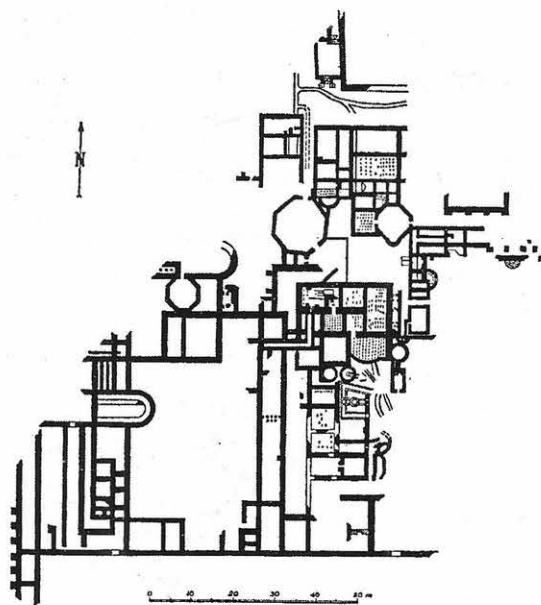
Majoritatea căilor rutiere din Dacia romană au fost construite de armată, în primii ani după cucerire, deci au avut un rol strategico-militar. În timp au dobândit un rol economic important.

Lungimea totală a rețelei rutiere din provincia nord-dunăreană este de circa 4500 km, valoare normală dacă o raportăm la suprafața provinciei și importanța ei strategică.

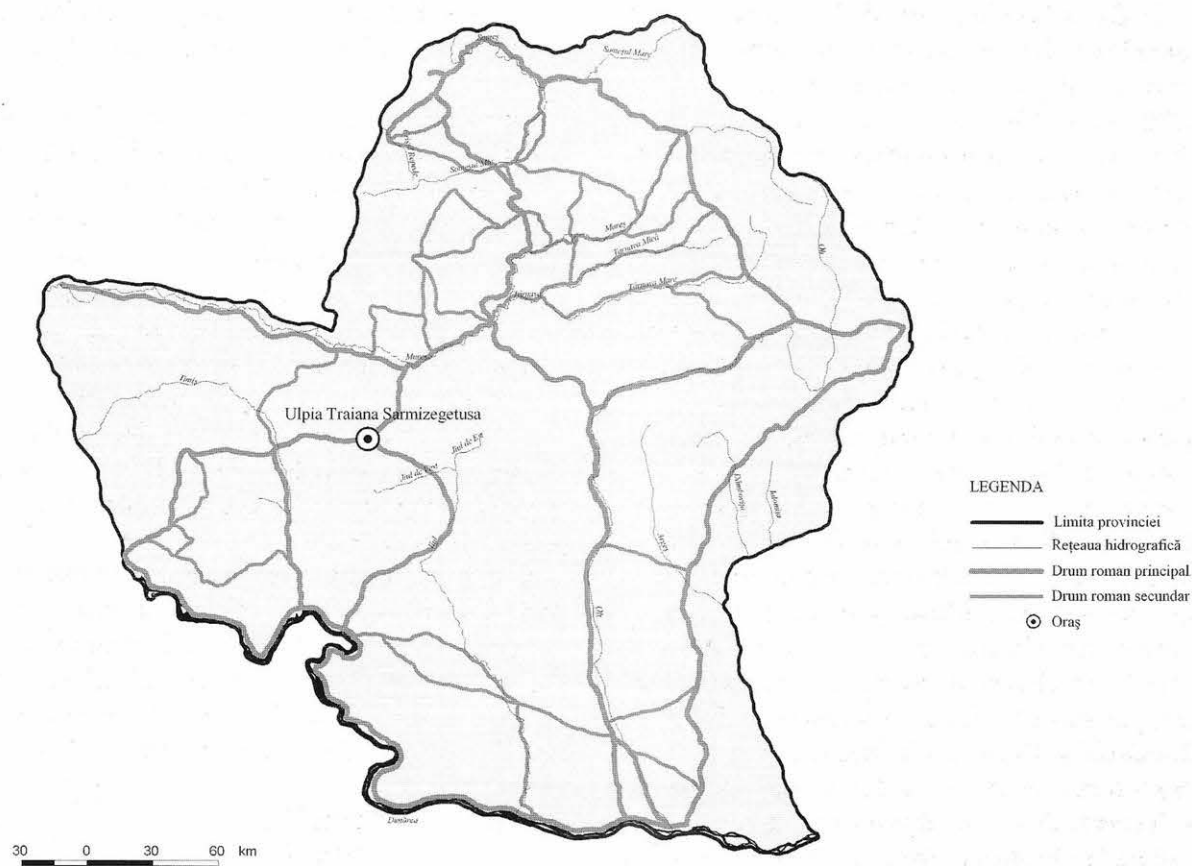
O mare parte a drumurilor romane au fost utilizate în evul mediu și în epoca modernă, unele din ele fiind folosite până astăzi, fiind cunoscute cu denumiri ca „Drumul lui Traian”, „Drumul Împăratului”, „Drumul Bătrânilor”, „drumul de piatră”, „drumul sării”, „drumul mare”. (F. F.)

Harta VII Harta VIII Harta IX Harta X

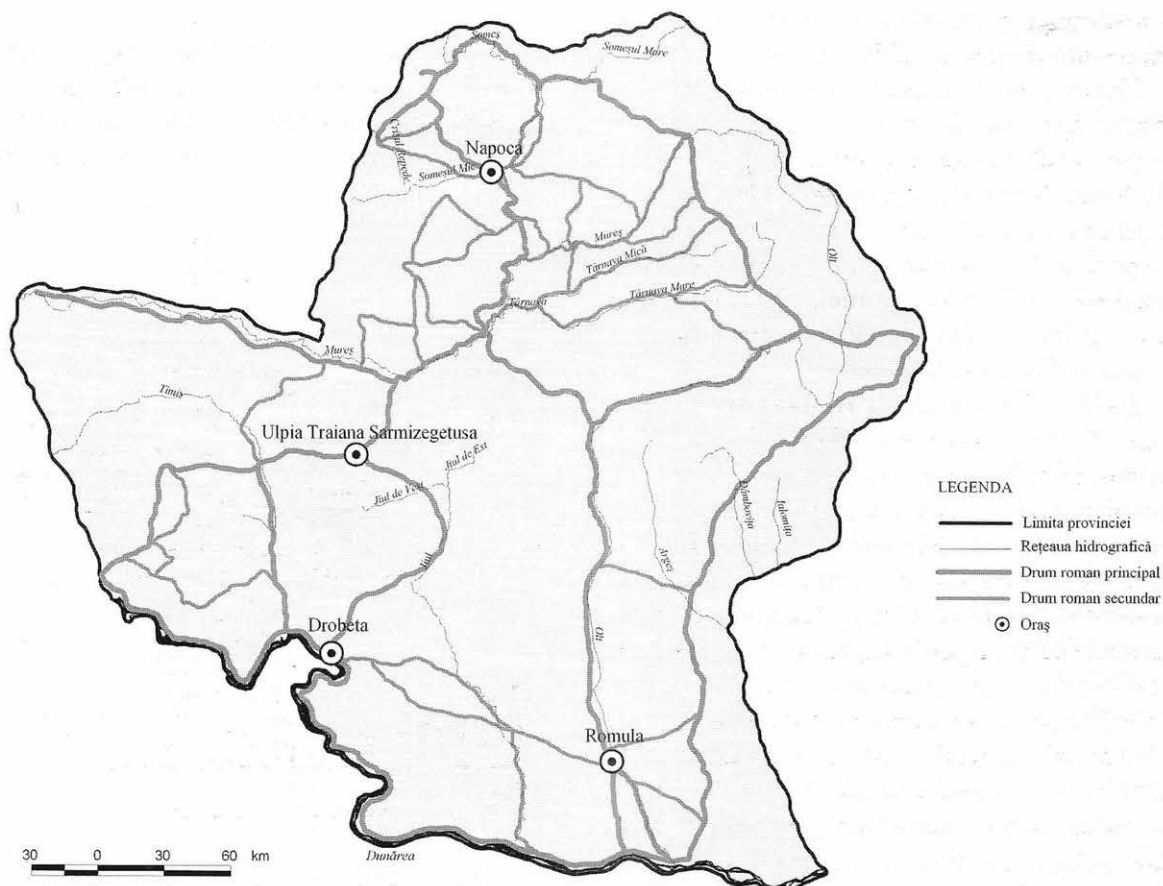
Aediles (lat. „edili”). Doi magistrați în orașele romane, de obicei în colonii, subordonați — (X) duumvirilor, însărcinați cu întreținerea spațiilor publice, străzilor, piețelor și având compe-

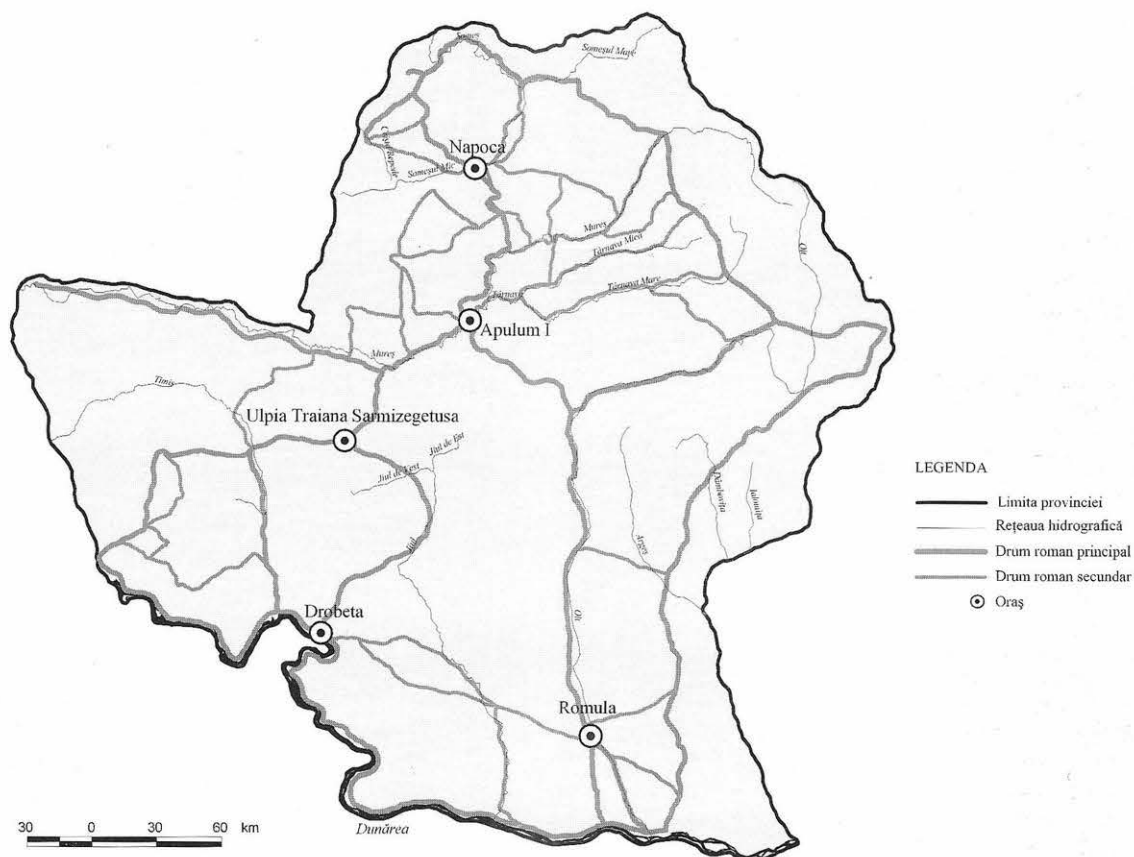
Apulum. Palatul guvernatorului consular. Plan (după Mihail Macrea)

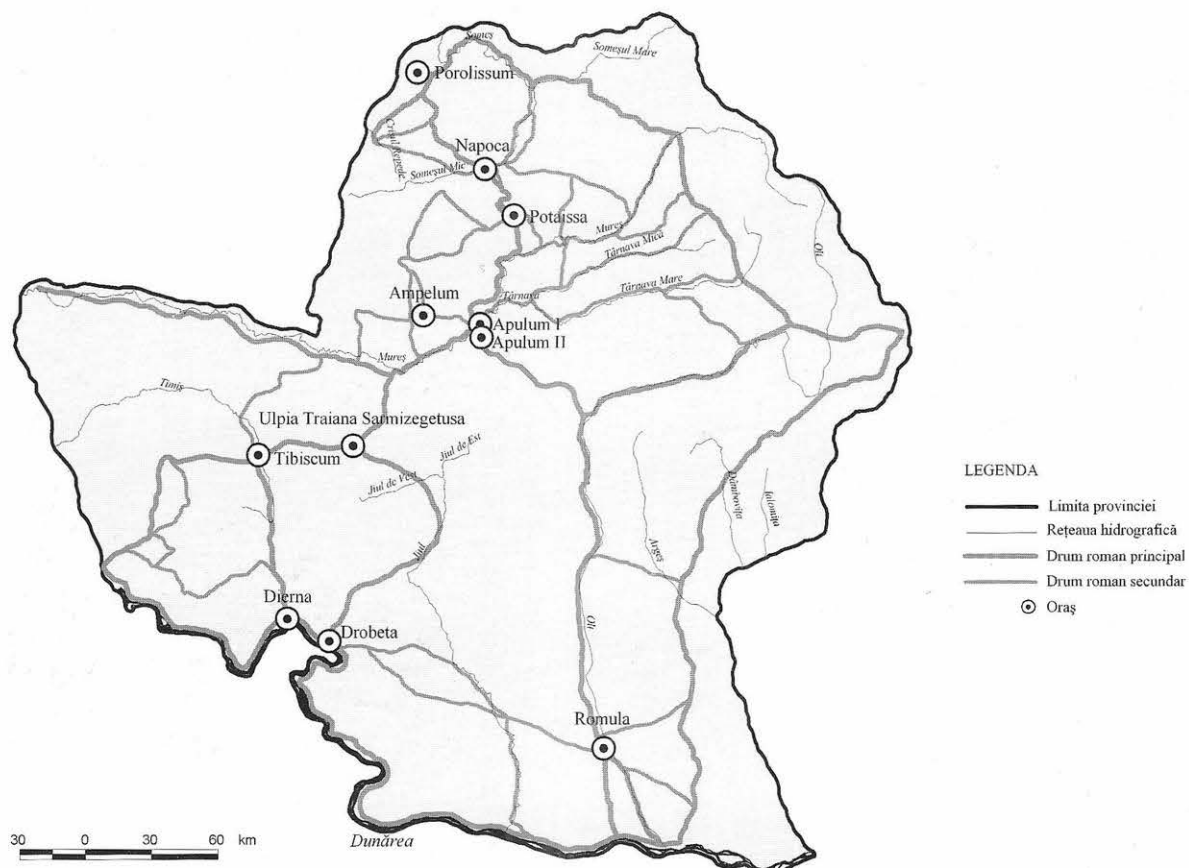
Harta VII. Orașele din Dacia sub Traian

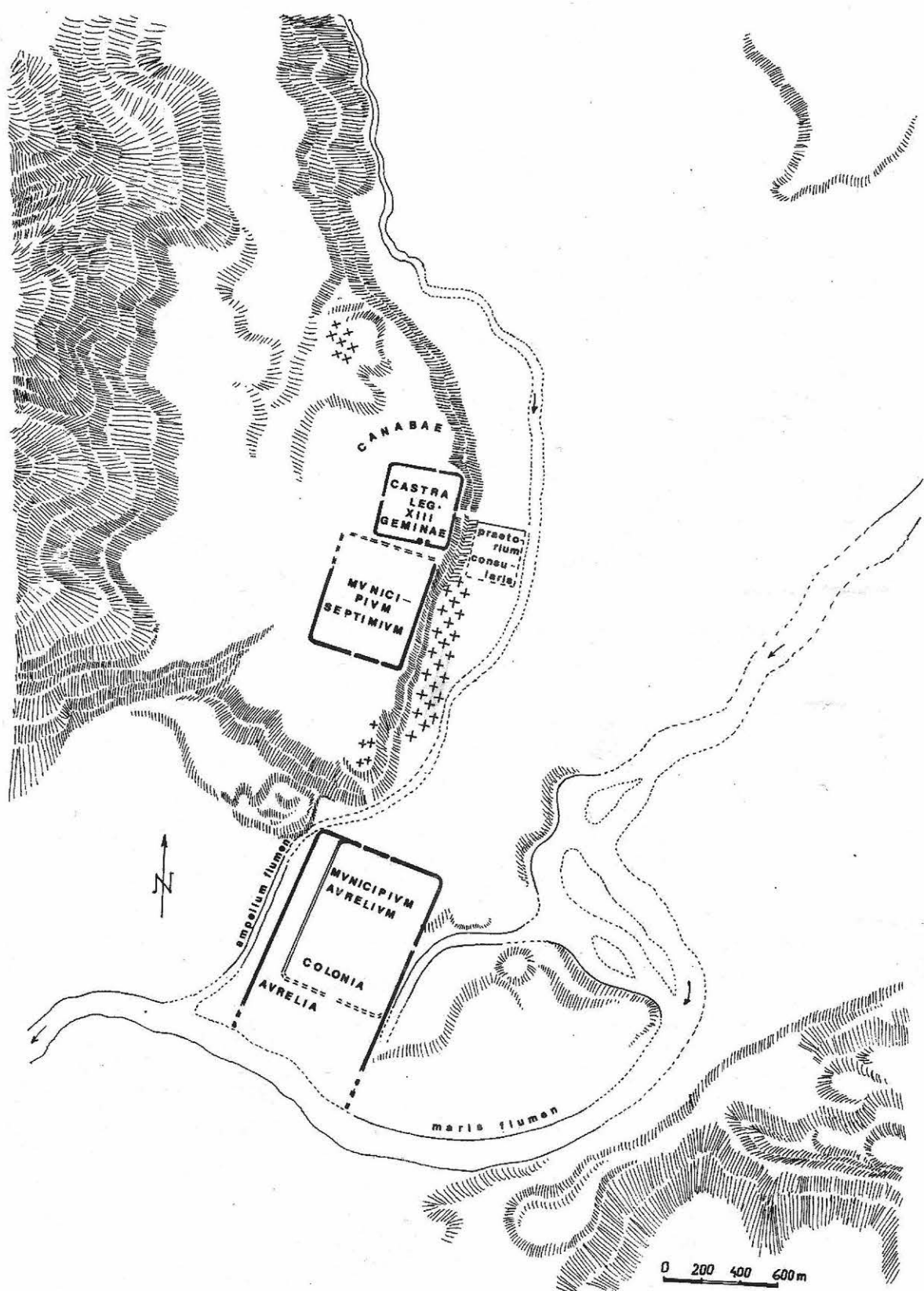
Harta VIII. Orașele din Dacia sub Hadrian

Harta IX. Orașele din Dacia sub Marcus Aurelius și Commodus

Harta X. Orașele din Dacia sub Septimius Severus și Caracalla

Apulum. Plan general (după Al. Diaconescu, Ioan Piso).

tențe juridice limitate. În Dacia **a.** sunt menționați epigrafic la Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Potaissa, Napoca și Romula. (M.B.)

Ampelum (azi Zlatna). Localitatea romană păstrează numele indigen, dar nu se cunosc descoperiri dacice anterioare cuceririi. Așezarea se dezvoltă ca → (XIII) *pagus* în teritoriul Sarmizegetusei, fiind în același timp reședința domeniului minier administrat de stat, unde rezida → (XVII) *procurator aurariarum*. În vremea lui Septimius Severus, în anii 201-211 d. Hr., este atestat un *ordo Ampelensium*, indiciu pentru primirea statutului municipal. Alte inscripții prezintă la **A.** → (X) *duumviri*. Districtul minier și sediul procuratorilor rămân la **A.** și după constituirea municipiului. Orașul s-a dezvoltat de-a lungul văii Ampoiului, pe o lungime de circa 3 km, dar este puțin cunoscut din punct de vedere arheologic, fiind distrus în 1985 prin extinderea combinatului de metale neferoase. Astfel nu se cunoaște incinta orașului sau amplasarea castrului unității militare care staționa aici, *N(umerus) Maur(orum) Hisp(anensium)*. O fortificație de pământ și lemn (40 x 50 m) a fost semnalată pe platoul "Cetățeaua", probabil un *burgus* care supraveghea accesul spre văile care duceau la Alburnus Maior. S-au descoperit ateliere de ceramică, printre ele → (XVIII) *officina* lui C. Iulius Proclus. Vag se cunoaște și amplasarea necropolelor: una se afla probabil situată la extremitatea nordică a cătunului Suseni, pe un promontoriu pe malul drept al râului Ampoi. Inscripțiile prezintă la Ampelum structuri etnice compozite; se remarcă astfel, încă de la început, prezența coloniștilor italici sau dalmatini, dar și aportul semnificativ al elementelor orientale. (S.N.)

Apulum (azi Alba Iulia). Pe teritoriul actualului oraș Alba Iulia, pe malul Mureșului, s-au dezvoltat în epoca romană două orașe distincte. Deși *Apulum* este un toponim indigen, lipsesc în zonă urmele unei locuiri dacice anterioare cuceririi. Primul oraș a apărut în cartierul Partoș și avea o incintă dreptunghiulară cu dimensiunile de cca 1000 x 400 m. Într-o fază ulterioară incinta a fost extinsă spre sud și est, noile dimensiuni ale orașului fiind de cca 1500 x 500 m. Orașul se dezvoltă dintr-o așezare rurală născută prin colonizare, un → (XIII) *pagus* care aparținea teritoriului coloniei Sarmizegetusa. În timpul lui Marcus Aurelius așezarea devine *municipium*, ultima dată fiind atestat ca *municipium Aurelium Apulense* în

anul 180 d. Hr. Ulterior, în timpul lui Commodus, devine *colonia Aurelia*, iar la începutul secolului al III-lea d. Hr. beneficiază și de → (X) *ius Italicum*. În timpul lui Trebonianus Gallus **A.** primește și epitetul de *Chrysopolis*.

Al doilea oraș, *municipium Septimium Apulense*, apare la sud de castrul legiunii a XIII-a Gemina de pe platoul Cetate. Așezarea ridicată de Septimius Severus la rang municipal pentru a răsplăti fidelitatea legiunii XIII Gemina este situată pe teritoriul controlat nemijlocit de armată și dispune și de o incintă rectangulară de piatră. Nu se cunoaște evoluția ulterioară a localității, totuși există posibilitatea ca orașul să fi devenit *colonia* în timpul împăratului Traianus Decius. La nord de castru sunt plasate *canabae*-le legiunii a XIII-a Gemina care continuă să existe și după apariția municipiului septimian.

Cele două orașe de la **A.** au constituit împreună cel mai populat (cca 35.000 locuitori) și cel mai important centru economic, militar și cultural al Daciei romane. Inscripțiile documentează toate categoriile de magistrați specifice orașelor romane.

Din punct de vedere arheologic este mai bine cunoscut castrul legiunii a XIII-a Gemina amplasat pe platoul "Cetate". Planul său a fost reconstituit pornindu-se de la vechea fortificație medievală care conservă parțial incinta fostului castru rectangular (440 x 430 m). A fost descoperită *porta principalis dextra* cu cele două turnuri și fragmente din incintă (pe latura sudică) și au fost depistate *porta decumana* și *porta principalis sinistra*.

Cercetările arheologice au surprins mari construcții în actualul cartier Partoș, inclusiv un templu al zeului Liber și un *mithraeum*, precum și un edificiu cu mozaicul celor patru Vânturi. Spre est de castrul legionar o întinsă construcție a fost, eventual, palatul guvernatorului consular.

Două necropole au fost investigate arheologic: la sud de castru ("Dealul Furcilor" - "Podei") și spre nord și nord-vest de castru ("Stația de Salvare" - "Stadion"). Numeroase monumente funerare atestă existența unei necropole și în actualul cartier "Partoș", probabil cimitirul orașului *colonia Aurelia Apulensis*. În aceste necropole se întâlnesc atât morminte de înhumare (în sarcofage de piatră sau cutii de cărămidă), cât și morminte de incinerare (în gropi albiate arse ritual, în urne etc.) (S.N.)

Architectus (lat.). Un arhitect (probabil din cadrul armatei) este menționat de o epigrafă din *Sucidava* (?). Marile edificii militare, publice și

probabil măcar unele din construcțiile private au fost executate după planuri întocmite de arhitecți, fapt demonstrat, printre altele, de planurile acestor edificii, unde se constată existența traseelor regulatoare, a unor raporturi geometrice, folosirea "secțiunii de aur" etc. (C.B.)

Decumanus maximus și *kardo maximus* (lat.). *D.m.* este un termen tehnic, specific arhitecturii romane, care desemna, în cazul orașelor, drumul ce străbătea așezarea de la est la vest. Se intersecta cu *k.m.*, orientat pe direcția nord-sud, în centrul orașului, unde era amplasat forul. Cele două drumuri împărțeau suprafața unui oraș în mai multe părți: 1. partea aflată la vest de *k.m.* se numea *regio dextra*; 2. partea de la est de *k.m.* se numea *regio sinistra*; 3. la nord de *d.m.* se afla *regio antica*; 4. la sud de același drum se afla *regio postica*. În Imperiu există o serie de orașe romane construite după un plan regulat: *Augusta Taurinorum* (Torino), *Augusta* (Aosta), *Augusta Treverorum* (Trier), *Thamugadi* (Timgad), *Colonia Agrippina* (Köln). În Dacia asemenea orașe sunt *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* și *Porolissum*, dar se poate presupune că și celelalte orașe aveau un plan regulat. Arheologic, au fost depistate, la *Porolissum*, cele două drumuri care traversau orașul de la nord la sud și de la est la vest, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* și la *Micia*. (F. F.)

Dierna (azi Orșova). Orașul roman este puțin cunoscut din punct de vedere arheologic deoarece a fost distrus de construirea barajului de la Porțile de Fier. Deși după Ulpian, Traian i-a acordat statutul de *colonia*, datele epigrafice atestă că Dierna a atins rangul de *municipium* sub Septimius Severus. Această evoluție urbană poate să fi fost precedată de coexistența unui → (XIII) *pagus* al Sarmizegetusei cu un → (XIII) *vicus* aferent unui ipotetic castru. Dierna a fost un important punct vamal → (XXI) *statio portorii*, un oraș cosmopolit, important centru meșteșugăresc și comercial.

Inscripțiile dau puține informații despre organizarea municipală a orașului; în schimb, aici apare o magistratură deosebită a portului fluvial, aceea de *quinquennialitas portus*.

Perimetrul așezării antice nu poate fi fixat pe teren, dar aria locuită poate fi presupusă în centrul orașului modern.

În perioada de după evacuarea Daciei de către Aurelian, aici este atestat un *quadriburgium*, fortificație construită cândva la sfârșitul secolului al III-lea, începutul secolului al IV-lea. Circulația monetară confirmă continuitatea stăpânirii bizantine până în secolul al VI-lea. (I.N.)

Drobeta (azi Drobeta - Turnu Severin) este prima așezare romană din Dacia, dezvoltarea ei realizându-se în jurul castrului și podului (→ VI, poduri) construite de Traian în timpul războaielor dacice. Vicusul militar aferent castrului a suprapus o locuire dacică anterioară ceea ce exclude posibilitatea ca aceasta din urmă să se fi menținut separat, în timpul provinciei. Sub Hadrian devine *Municipium Aelium Hadrianum Drobetense* pentru ca în timpul lui Septimius Severus să devină *Colonia Septimia*. Orașul a fost un important centru comercial și meșteșugăresc al provinciei beneficiind și de un oficiu vamal care controla circulația mărfurilor care intrau și ieșeau din Dacia.

Epigrafele pomenesc existența ordinului decurionilor și alte magistraturi precum și demnități sacerdotale. De asemenea, existența ordinului augustalilor este atestată. Dintre colegii, este cunoscut cel al fabrilor (→ XIX, *collegium*).

Castrul de la Drobeta este bine cunoscut din punct de vedere arheologic, mai puțin cercetată fiind așezarea civilă. Locuirea urbană, destul de întinsă, era delimitată de o fortificație poligonală care se sprijină pe Dunăre și înconjoară castrul pe trei părți. Construirea fortificației trebuie să fi avut loc în secolul al III-lea. Dintre edificiile orașului se cunoaște arheologic marele edificiu al termelor.

Izvoarele literare cât și cele epigrafice atestă menținerea stăpânirii romane și după părăsirea Daciei de către Aurelian. În timpul lui Constantin cel Mare castrul este refăcut și portul fluvial suferă reparații. În timpul lui Iustinian, izvoarele literare menționează aici o fortăreață numită Theodora, iar descoperirile arheologice și monetare certifică și în secolul al VI-lea continuitatea stăpânirii bizantine. (I.N.)

Duumviri (lat. „(colegiu de) doi bărbați”, „primari”). Cei doi magistrați supremi din unele orașe romane, de regulă în colonii, cu competențe administrative și judiciare. Erau obligați a rezida în oraș pe durata mandatului lor de un an. Din cinci în cinci ani *d. quinquennales* întocmeau censul. În provincia Dacia *d.* sunt atestați epigrafic la *Apulum*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Potaissa*, *Napoca*, *Romula* și *Drobeta*. (M.B.)

Insula (lat.). Unitate constructivă specifică orașelor romane, obținută prin intersectarea a două *cardines* cu două *decumanes*. Pe o *i.* erau constru-

ite clădiri, locuințe, unele dependente între ele și în unele cazuri cu etaje. În Dacia a fost indentificată o *i.* în aria orașului *Porolissum*. (F.F.)

Ius Italicum (lat. „drept italic”). Un text juridic al lui Domitius Ulpianus (sec. III d.H.) atestă că în Dacia *i.I.* a fost acordat orașelor *Dierna* (în realitate, puțin probabil), *Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Apulum* și *Potaissa* (*De censibus*, în *Digestae*, L 15, 1, 8-9). Este posibil ca procesul să se fi produs în timpul domniei lui Septimius Severus. „Dreptul italic”, cel mai însemnat privilegiu la care putea aspira o *colonia* din afara Italiei, însemna asimilarea cetățenilor romani din acel oraș cu cetățenii din Italia în materie de drept civil și fiscalitate, în primul rând scutirea lor de plata impozitului funciar. (M.B.)

Mensor (lat.). Tehnician (topograf) care execută măsurători pe teren, în vederea trasării drumurilor ori amplasării unei construcții. Printre instrumentele utilizate se afla *groma*, pentru stabilirea aliniamentelor. Câteva inscripții din Dacia menționează *mentores* militari ori civili. (C.B.)

Napoca (azi Cluj-Napoca) s-a fondat în timpul lui Traian, fără a suprapune o așezare dacică anterioară. În timpul împăratului Hadrian devine *Municipium Aelium Hadrianum Napocensium* și, probabil, sub Marcus Aurelius, *Colonia Aurelia*. Septimius Severus îi va acorda → (X) *ius Italicum*.

Inscripțiile atestă existența ordinului *decurionilor*, a magistraturilor specifice unui oraș, precum și a principalelor funcții preoțești. De asemenea, este atestată epigrafic prezența și activitatea ordinului Augustalilor. Inscripțiile menționează colegiile etnic-profesionale și religioase *Galatae consistentes* și *spira Asianorum*.

Suprapunerea orașului antic de către cel medieval, apoi cel modern, a făcut ca informațiile arheologice legate de *Napoca* romană să fie destul de sărace. Orașul roman ocupa centrul Clujului actual, având o formă aproximativ dreptunghiulară. Incinta fortificată, care a fost surprinsă arheologic pe trei laturi, datează probabil din timpul împăratului Hadrian. Ipoteza existenței unui castru, într-o primă fază, nu a fost confirmată de săpăturile arheologice. Forul era plasat în zona centrală a orașului actual, așa cum au arătat și unele cercetări arheologice recente. În interiorul orașului s-au descoperit edificii civile, un atelier de prelucrare a bronzului, elemente din structura stradală, precum și un templu. Necropolele se plasau de-a lungul principalelor

drumuri ce ieșeau din oraș, cea mai însemnată fiind necropola din partea de sud-est a orașului, aflată pe drumul care pornea spre *Potaissa*. În afara zidurilor, urmele romane sunt mai rare și mai dispersate dar se cunosc atât construcții civile cât și unele cu caracter economic și pot fi presupuse → (X) *villae suburbanae*. Orașul ocupa, între ziduri, o suprafață de 32,5 ha și avea o populație ce poate fi estimată la 15.000 locuitori. (I.N.)

Oraș roman. Comunitate cu autoadministrare, funcționând ca un mic stat, cu instituții și teritoriu proprii. Instituțiile orășenești romane sunt: a) senatul local (→ X, *ordo decurionum*), care deținea conducerea; b) magistraturile civile – care asigurau administrația prin magistrați aleși anual în funcții colegiale neremunerate (→ X, *duumviri*, → X, *quattuorviri*, → X, *aediles*, → X, *quaestores*); c) funcțiile sacerdotale, colegiale sau nu, anuale ori viagere (*pontifices*, *augures*, *flamines*).

În Dacia unele așezări au fost promovate la rangul de *municipium*, altele au devenit *colonia*, de obicei după ce au trecut prin faza municipală (→ X, Tabelul “Urbanizarea în Dacia romană”). Nu știm ce avantaje comporta rangul de *colonia* față de condiția municipală precedentă. Se consideră că orașele cu titlul de *colonia* erau mai favorizate, dar ele nu puteau avea alte legi decât cele romane. *Municipia* puteau să aibă legi proprii, dar în realitate ele aplicau legile și dreptul roman. Statutul orașului era fixat de întemeietor – care în vremea Principatului era totdeauna împăratul – prin *lex municipii* ori *lex coloniae*.

La ridicarea unor localități din Dacia la rang de oraș au contribuit: existența unor comunități de cetățeni romani (*conventus civium Romanorum*), faptul de a fi în preajma unui castru, legionar ori auxiliar, ceea ce sporea numărul cetățenilor romani din localitate și ritmul vieții economice și sociale, loialitatea față de împărat a trupeii din castrul respectiv – răsplătită uneori prin acordarea statutului urban. (M.B.)

Ordo decurionum (lat. „ordinul decurionilor”). Consiliul de conducere, „senatul” orașului roman, format din aristocrația locală. În vremea Principatului, competențele sale au sporit față de acelea ale magistraților. Cetățenia romană, ascendența, onorabilitatea, o anumită avere, erau condiții obligatorii pentru a deveni membru al *o.d.*, ca și pentru a îndeplini magistraturi. Foștii magistrați deveneau automat membrii *o.d.* De obicei acest consiliu avea vreo sută de *decuriones*. *Decurioni* sau *o.d.* în ansamblul său sunt ates-

tați epigrafic la *Apulum*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Porolissum*, *Ampelum*, *Romula*, *Drobeta* și *Tibiscum*. (M.B.)

Porolissum (azi Moigrad, jud. Sălaj). Cel mai nordic oraș roman al Daciei, situat pe → (XV) *limes*-ul nord-vestic al provinciei. Numele dacic *Porolisson* este menționat de Ptolemeu. În jurul celor două caastre auxiliare construite pe dealul „Măgura” Moigradului imediat după cucerire, unul pe dealul „Pomet”, mai mare, și celălalt pe dealul „Citera”, mai mic, ia ființă un → (XV) *vicus militaris*. Datorită poziției sale pe frontieră, orașul a fost protejat spre *barbaricum* de ziduri de apărare, valuri de pământ, turnuri și burguri. Orașul s-a dezvoltat, într-o primă fază, de-a lungul drumului roman care intra în așezare și trecea prin fața porții *praetoria* a castrului mare de pe Pomet. Orașul începe la 300 m sud-vest de castru, în zona vămii romane, și continuă pe o distanță de circa 100 m spre est de același castru. În acest sector au fost identificate locuințe, prăvălii, un templu pentru Iupiter Optimus Maximus Dolichenus. Intens locuită a fost și terasa ce se află la sud de *porta decumana* a castrului de pe Pomet, unde au fost identificate edificii civile și amfiteatrul. S-au cercetat arheologic cele două caastre, vama romană (→ XXI, *statio portorii*) și marele → (XII) *amphiteatrum castrense* refăcut în piatră în timpul lui Antoninus Pius, în anul 157 e.n. De asemenea, s-au mai cercetat temple, un apeduct aerian ce venea dinspre Meseș, o întinsă necropolă birituală (cu morminte de înhumatie și de incineratie), termele, alte edificii publice și private.

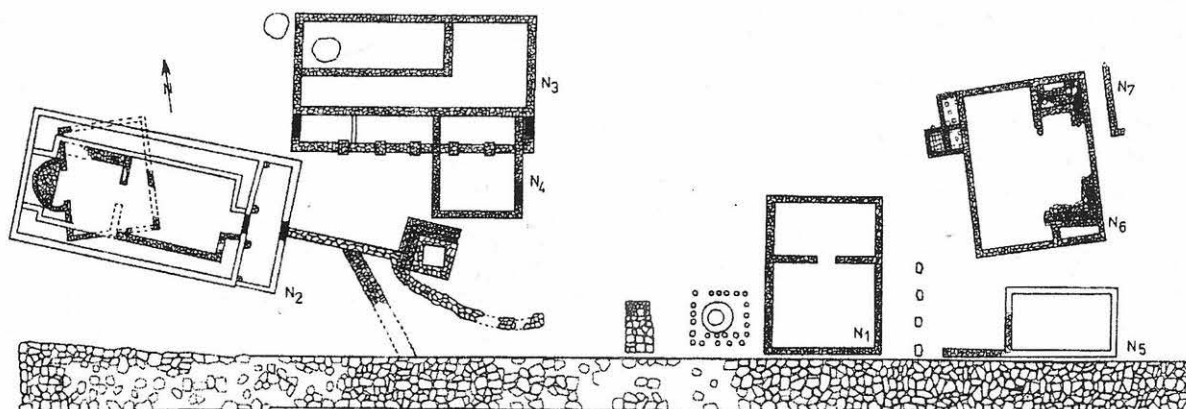
Amplasarea așezării pe graniță a condus la o mare aglomerare de trupe. Aici au staționat *cohors V Lingonum*, *cohors I Brittonum milliaria*, *cohors I Augusta Ituraeorum*, *cohors I Hispanorum quingen-*

ria, *cohors III Campestris*, *numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum*, precum și vexilații din legiunile XIII Gemina, VII Claudia, VII Gemina și III Gallica.

P. a devenit oraș în timpul lui Septimius Severus (*municipium Septimium Porolissense*). În conducerea municipală, alături de → (X) *ordo decurionum*, un rol esențial l-a avut și adunarea cetățenilor, *respublica municipii Septimii Porolissensium*, atestată epigrafic.

Prezența masivă de trupe a determinat și un număr mare de locuitori, mai ales în perioada municipală, când populația orașului, militari și civili, este estimată la cca 20 000 de locuitori. (F.F.)

Potaissa (astăzi Turda, jud. Cluj). Unul din principalele orașe din provincia Dacia. S-a constituit în preajma unei așezări dacice preromane, a cărei localizare pe teren este problematică (în zona orașului Turda), dar al cărei nume (*Patrouissa* la Ptolemeu) l-a împrumutat. O localitate cu numele *Potaissa* – probabil un → (XIII) *vicus* – este menționată epigrafic (pe → VI, miliarul de la Aiton) deja în anul 108. În prima jumătate a secolului al II-lea inscripțiile atestă încheierea unei comunități de cetățeni romani (*cives Romani*), condusă de doi → (XIII) *magistri*. Prin anii 168-169 este transferată la **P.** legiunea a V-a Macedonica, eveniment determinant pentru evoluția ulterioară a nucleelor de locuire de la **P.** Unui asemenea nucleu îi acordă Septimius Severus titlul de oraș, poate în anul 197, cu numele *municipium Septimium Potaissense*. Același împărat acordă titlul de *colonia* unui „cartier al patavissensilor” (*Patavissensium vicus*, potrivit afirmației juristului Ulpianus); o *colonia P.* se cunoaște și epigrafic. *Colonia P.* poate să fie continuarea – cu alt statut – a municipiului septimian, după cum poate să desemneze o altă unitate administrativ-teritorială, alături și contemporană cu munici-

Porolissum. Planul unor edificii și drumul roman (după Nicolae Gudea).

piul; în acest din urmă caz, la **P.** ar fi o dualitate urbană, ca la → (X) *Apulum*. Inscriptiile atestă magistraturile obișnuite orașului roman.

Cercetări arheologice sistematice s-au efectuat numai în castrul legionar situat pe Dealul Cetății. Castrul ocupă o suprafață de 23,37 ha. Au fost cercetate *porta decumana*, bastioane de colț și de curtină, elementele de fortificație, drumurile din interior, clădirea comandamentului (→ XV, *principia*), → (XII) *thermae*-le, mai multe → (XV) cazărmi, un complex de → (XV) *horrea*.

Descoperirile fortuite indică spațiile locuite de civili, fără a se putea face, deocamdată, delimitarea diferitelor nuclee: așezarea preromană, *vicus*-ul roman inițial, teritoriul ocupat de *cives Romani*, locul eventualelor *canabae*, locul municipiului și al coloniei. Mai bogate în descoperiri arheologice sunt actuala Piață Romană și cartierul de la sud de aceasta, până la bucla Arieșului (aici se afla, eventual, municipiul septimian), pantele estice și sudice ale Dealului Cetății, Valea Sândului și Dealul Zânelor (un nucleu vechi de locuire romană). Drumul roman principal care străbătea provincia Dacia traversa **P.** după trecerea Arieșului pe un → (VI) pod ale cărui urme s-au văzut în sec. XIX. Prin descoperiri epigrafice și prin cercetări arheologice de mai mică amploare s-a stabilit poziția unor temple, a unei zone artisanale, cu ateliere de olari și pietrari (pe pantele estice ale Dealului Zânelor); a fost cercetat exhaustiv un complex de producere și păstrare a vinului (o *cella vinaria* pe Dealul Șuia). Este posibil să se fi exploatat și masivul de sare din marginea **P.**, dar dovezile concrete lipsesc. Pe lângă morminte izolate de-a lungul drumului imperial și în alte puncte, s-au conturat la **P.** două mari necropole, cea vestică (pe Dealul Zânelor și pe Dealul Șuia) și cea sudică (la sud de Arieș, de la capătul zonei industriale a Turzii spre hotarul comunei Mihai Viteazu).

Populația **P.** (inclusiv militarii) poate fi apreciată la vreo 20.000 – 25.000 locuitori. (M.B.)

Quaestores (lat.). Doi magistrați în orașele romane, de obicei în colonii, subordonați → (X) duumvirilor, cu competențe în domeniul financiar. În Dacia **q.** apar în inscripțiile de la *Apulum*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Potaissa*, *Romula* și *Drobeta*. (M.B.)

Quattuorviri (lat. „(colegiu de) patru bărbați”, „primari”). Cei patru magistrați supremi din unele orașe romane, de regulă în municipii. Doi aveau atribuțiuni judecătorești, ceilalți doi aveau com-

petențele unor → (X) *aediles*. Mențiuni epigrafice ale **q.** la *Apulum*, *Potaissa*, *Porolissum* și *Dierna*. (M.B.)

Romula (azi Reșca, jud. Dolj). Localitatea romană a suprapus o așezare dacică, cea din urmă necontinuând în epoca provinciei. Deși cea mai timpurie inscripție care pomeneste Romula ca municipiu datează din vremea lui Antoninus Pius, prin analogie cu apariția celorlalte municipii din Dacia, se poate presupune că așezarea este de fapt un *municipium Aelium*, datorându-și statutul urban lui Hadrian. În secolul al III-lea, probabil în timpul lui Septimius Severus, orașul devine *colonia*. Orașul a fost unul din cele mai importante centre economice ale Daciei sudice, dezvoltarea sa accelerându-se mai ales după ce a devenit capitala Daciei Malvensis.

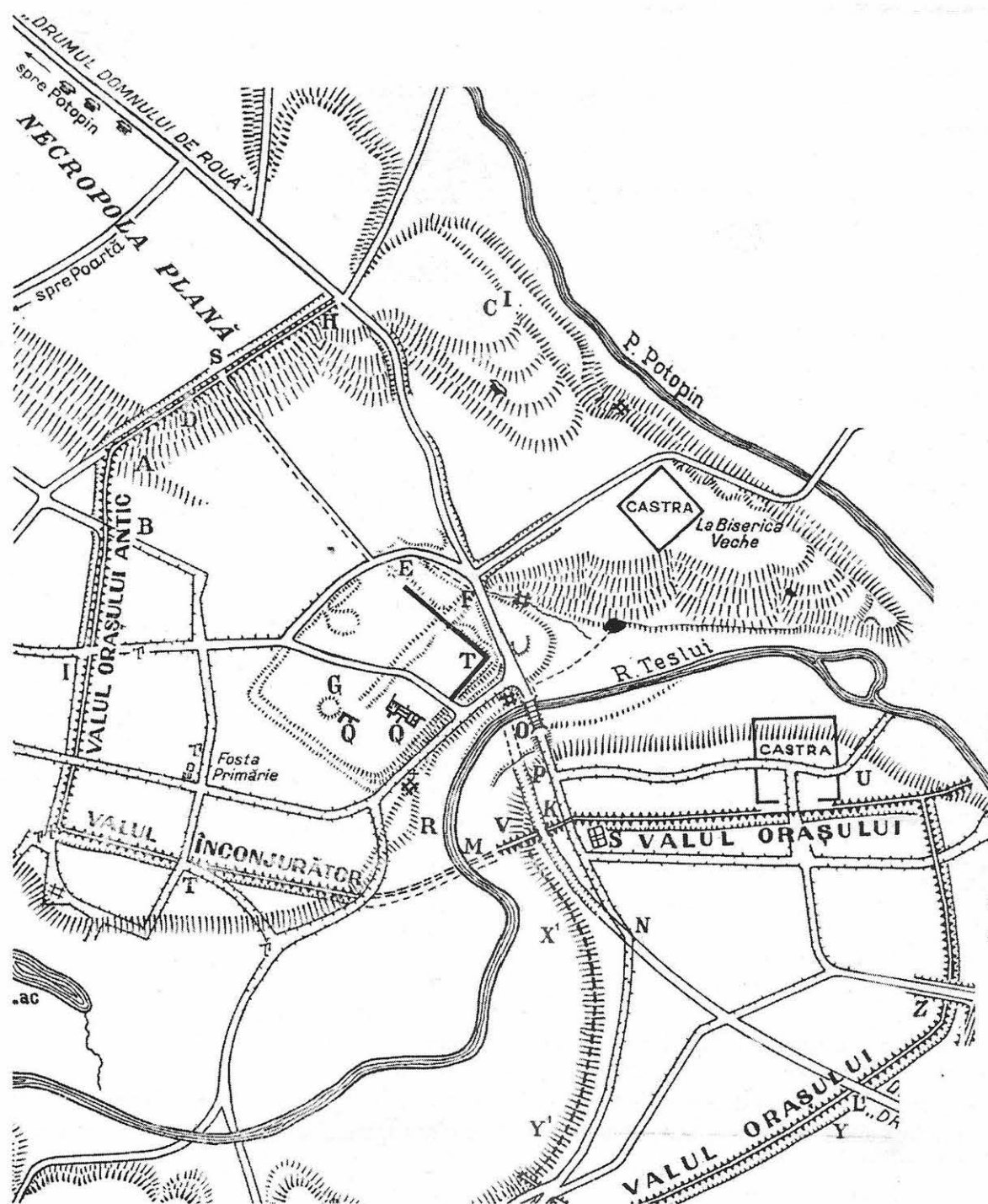
Colonia a avut toate magistraturile obișnuite, recurgând ocazional și la *praefecti iure dicundo*.

Descoperirile arheologice atestă existența a numeroase edificii publice, terme, temple, ateliere meșteșugărești, a unui apeduct precum și a unor edificii private printre care o → (X) *villa suburbana*. Pomeriul orașului era apărat de o incintă de cărămidă ridicată pe un val de pământ anterior. Filip Arabul, în 248, după respingerea invaziei carpilor, a ridicat o incintă poligonală din cărămidă, care includea fortificația anterioară precum și două → (XV) *castella* mai vechi, cu siguranță suprapuse acum de construcții civile. Suprafața orașului era de 64 ha iar populația a fost estimată la 20.000 de locuitori.

Descoperirile arheologice și monetare confirmă continuarea stăpânirii romane aici, pe parcursul secolelor IV - VI. (I. N.)

Scriba (lat. „scrib”, „notar”). Funcționar inferior din aparatul auxiliar al magistraților și consiliilor orașenești. În Dacia **s.** sunt atestați epigrafic la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Potaissa* și *Napoca*. (M.B.)

Tibiscum (azi Jupa, jud. Caraș-Severin). Așezare romană dezvoltată pe malul Timișului la întreținerea drumurilor care duceau la *Sarmizegetusa*. La început un → (XIII) *pagus* (*pagus Tibiscensium*) în teritoriul Sarmizegetusei, devine în secolul al III-lea oraș (*municipium Tibiscense*). Se consideră că a fost ridicat la rang municipal în vremea lui Septimius Severus, dar prima atestare epigrafică ca *municipium* (fără epitet imperial) datează din timpul domniei lui Valerian și Gallienus (253-260).

Romula. Plan general (după Dumitru Tudor).

Au existat la **T.** două așezări distincte: un *pagus* care va atinge stadiul municipal și o așezare pe malul stâng al Timișului dezvoltată în jurul castrului de aici, un — (XV) *vicus* militar. Castrul (320 x 170 m) a fost, de-a lungul timpului, garnizoana mai multor unități militare: *cohors I Vindelicorum milliaria*, *numerus Maurorum Tibiscensium*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *cohors I sagittariorum*.

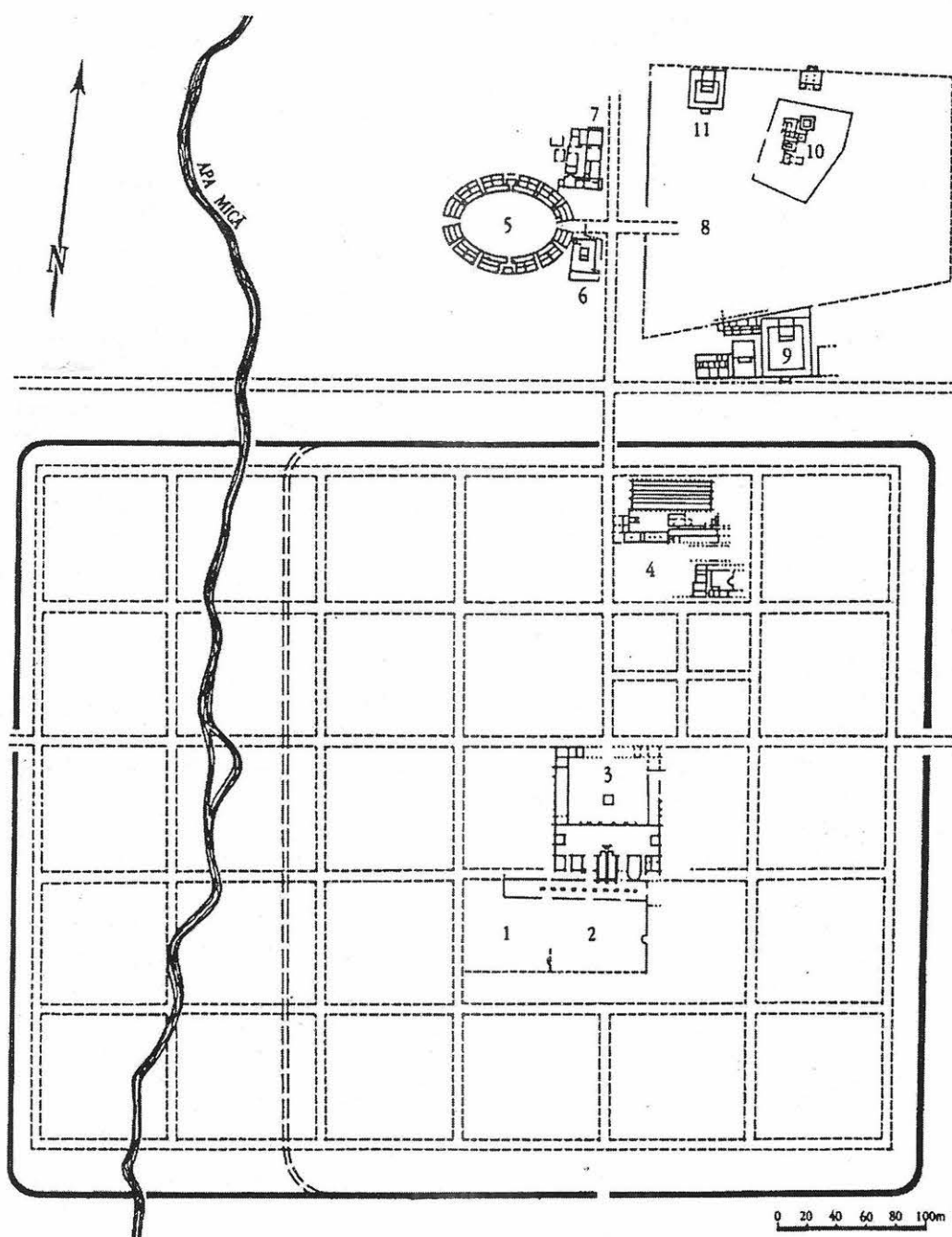
Cercetările arheologice au depistat edificii care aparțineau *vicus*-ului militar, — (XII) *thermae*, o stradă, locuințe și ateliere meșteșugărești (pentru producerea ceramicii și a mărgelilor de sticlă). Necropola este amplasată pe malul drept al râului Timiș. (S. N.)

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (azi Sarmizegetusa, jud. Hunedoara). Orașul, cu numele său complet *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, a fost fondat de împăratul Traian ca o *colonia deduc-*

ta în depresiunea Țării Hațegului, cândva după încheierea celui de-al doilea război dacic. Potrivit lui Ulpian orașul a avut — (X) *ius Italicum*. *Territorium*-ul rural al orașului la început se întindea în întreaga vale a Mureșului mijlociu și chiar la nord de acest râu până în zona Munților Apuseni precum și într-o bună parte din Banat, de la Porțile de Fier ale Transilvaniei până la Dunăre. Ulterior, pe parcursul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea d. Hr., datorită dezvoltării economice și demografice, din acest spațiu întins se desprind *territoria* unor orașe autonome (*Apulum*, *Ampelum*, *Dierna* și *Tibiscum*).

Zidurile de incintă ale orașului închid la început un perimetru de 24 ha, apoi, la o dată necunoscută, incinta va fi extinsă spre vest înglobând 32,4 ha. Orașul este organizat în funcție de cele două axe, *kardo maximus* (N-S) și — (X) *decumanus maximus* (E-V). În zona *extra muros* orașul se întinde pe cel puțin 100 ha în toate direcțiile, respectând orientarea față de axele principale. Spre est (satul Ostrov), sud și sud-est (Valea Drașcovului) au fost identificate necropolele orașului.

Descoperirile arheologice permit schițarea planului orașului și identificarea principalelor edificii publice. La intersecția axelor principale este

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Plan general (după Ioan Piso).

Urbanizarea în Dacia romană

Împăratul care acordă statutul urban

	<i>Municipium</i>	<i>Colonia</i>
Ulpia Traiana Sarmizegetusa		Traian
Romula	Hadrian	Septimius Severus (?)
Drobeta	Hadrian	Septimius Severus
Napoca	Hadrian	Marcus Aurelius
Apulum I	Marcus Aurelius	Commodus
Apulum II	Septimius Severus	? Decius (?)
Potaissa	Septimius Severus	Septimius Severus (?)
Dierna	Septimius Severus	
Tibiscum	Septimius Severus (?)	
Ampelum	Septimius Severus (?)	
Porolissum	Septimius Severus	

(M.B.)

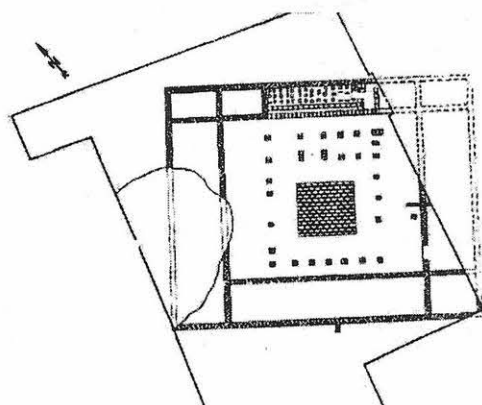
amplasat forul oraşului (edificiu identificat de C. Daicoviciu cu un "palat al Augustalilor"). O primă fază de lemn a acestui edificiu ("for de tip *principia*") ar putea fi clădirea comandamentului (→ XV, *principia*) unui castru temporar al legiunii IIII *Flavia Felix*, mutată, după întemeierea coloniei la *Berzobis* (jud. Caraş-Severin). Edificiul este refăcut după un plan similar în piatră (numit de arheologi *forum vetus*, → XII, *forum*). La sud de acesta se află *forum novum*. Aproape de poarta de pe latura de nord a fost excavat un edificiu identificat cu sediul procuratorului financiar al Daciei *Apulensis*, din care s-au cercetat două → (XV) *horrea*, o zonă sacră, un complex termal etc. La nord de incinta oraşului se întinde o mare zonă publică: aici se află → (XII) amfiteatrul (88 x 68 m), templul zeiţei Nemesis, un edificiu identificat cu o *schola gladiatorum* (cazarma gladiatorilor), → (XII) templul zeului Liber Pater, complexul de temple dedicat zeilor medicinei (*Aesculapius* şi *Hygia*) şi un mare templu tetrastil

unde s-au descoperit monumente dedicate Iunonei, Dianei, lui Hercules şi poate lui Liber Pater.

Populaţia oraşului a fost estimată la circa 20 000 locuitori. Oraşul era condus de magistraţi (*duumviri iure dicundo*) şi un senat municipal (→ X, *ordo decurionum*). Uneori magistratura supremă de la Sarmizegetusa este acceptată de împărat, care numeşte un cetăţean al oraşului în calitate de *praefectus pro imperatore*. Oraşul era sediul procuratorului financiar al Daciei *Apulensis*, al celui *concilium III Daciarum*, iar în secolul al III-lea d. Hr. primeşte epitetul onorific *metropolis*. (S. N.)

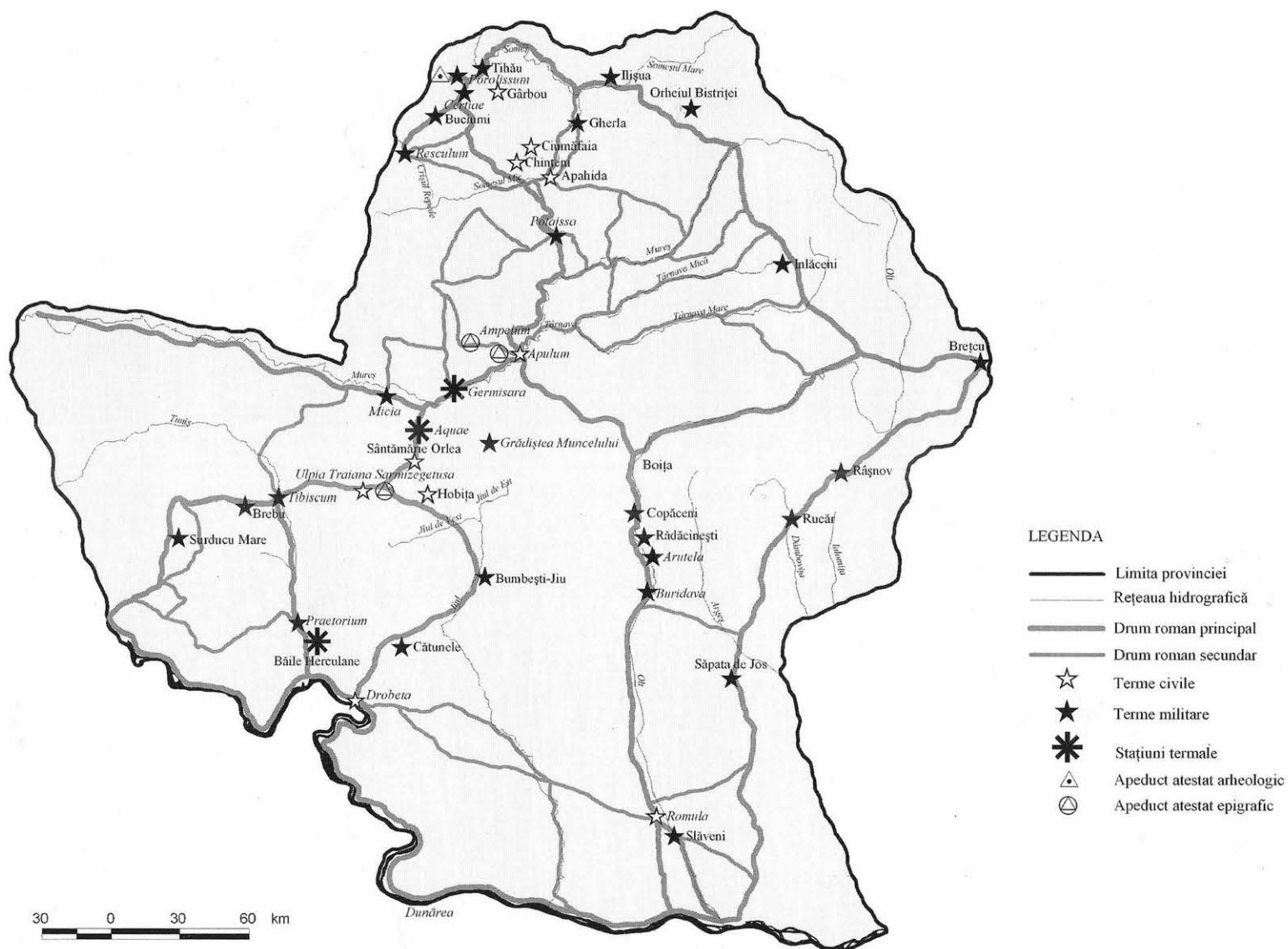
Villa suburbana (lat.). Edificiu pentru locuit situat în imediata apropiere a unui oraş roman, de folosinţă sezonieră ori permanentă. Dimensiunile şi confortul acestor locuinţe, asemănătoare cu acelea din → (XIV) vilele rustice, dovedesc bunăstarea proprietarilor. La nord de incinta *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa*, o *v.s.* avea mai multe încăperi decorate cu picturi murale, pardoseli din mozaic de cărămidă, încălzire cu sistemul de → (XII) hipocaust. La *Romula*, o *v.s.* situată la nord de oraş avea 23 x 26,70 m, cu peristil central înconjurat de mai multe camere, din care unele încălzite cu hipocaust. (C.B.)

Harta XI.
Harta XII

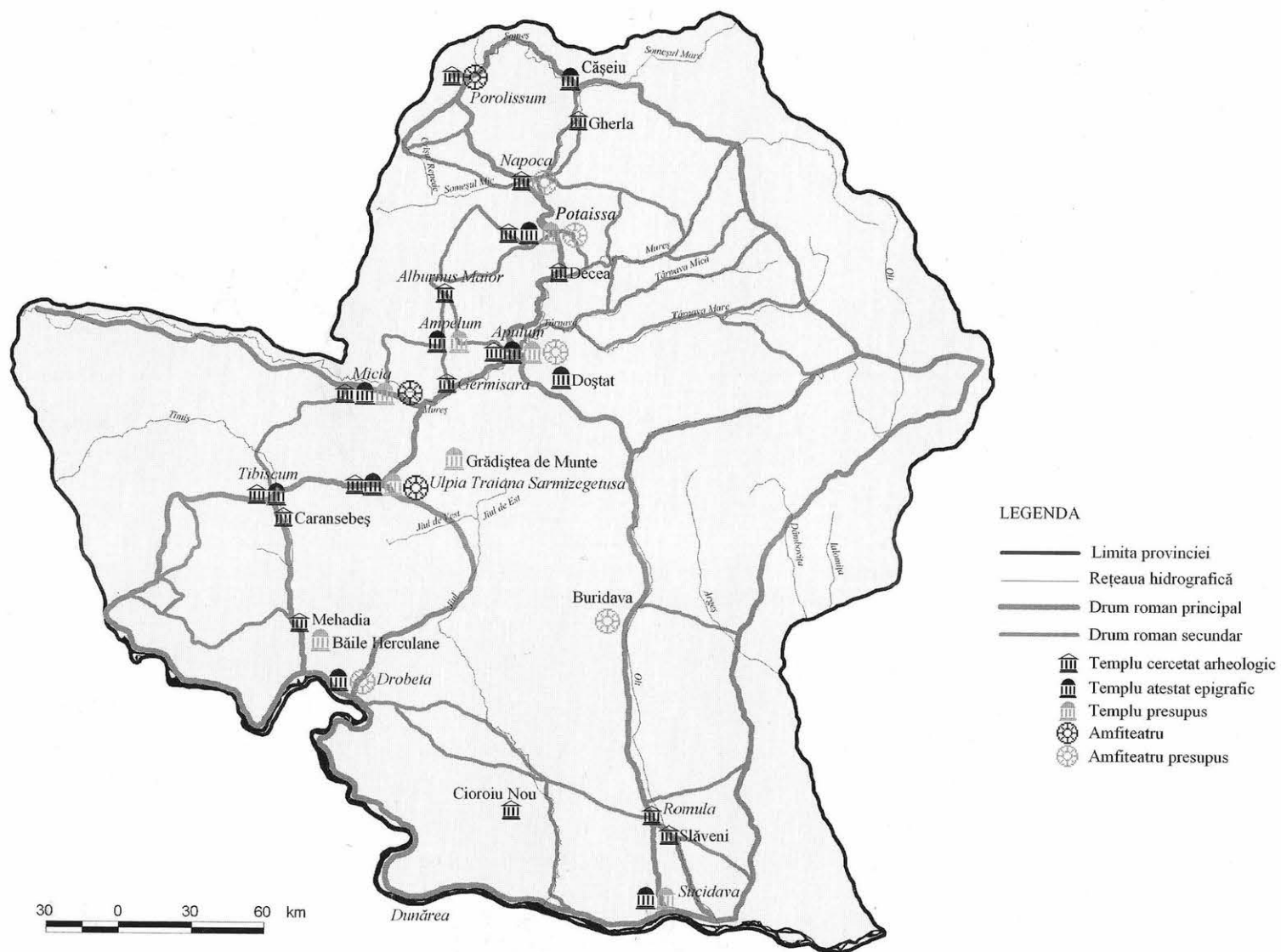

Romula. *Villa suburbana* (după Gh. Popilian).

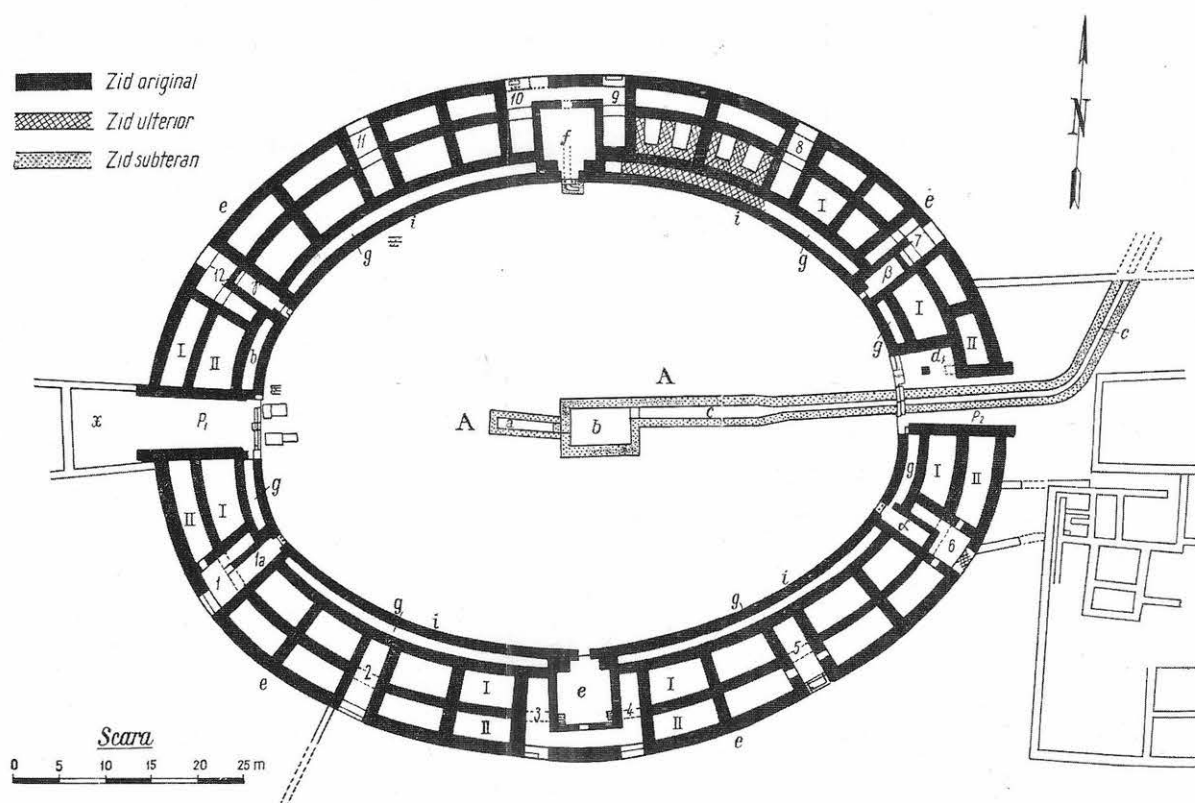
Amphiteatrum (lat.). Principalul edificiu public de spectacole din Imperiul roman. Aşa cum indică

Harta XI. Apeducte și terme

Harta XII. Amfiteatre și temple

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Planul amfiteatrului (după Constantin Daicoviciu).

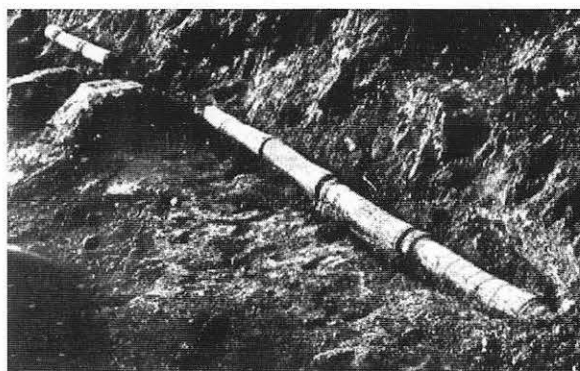
etimologia numelui său, *a.* s-a născut la Roma prin alăturarea, față în față, a două teatre de tip grecesc, astfel încât din scenele semicirculare alăturate să se obțină o *arena* circulară sau elipsoidală. Spectacolele care aveau loc în amfiteatrele lumii romane erau luptele de gladiatori (*ludi gladiatorii*), luptele cu fiare (*venationes*), lupte navale (*naumachia*), dar și unele montaje de divertisment (jocurile de mim). În secolele II-III d. Hr. *a.* este edificiul de spectacole prin excelență în partea occidentală a Imperiului roman. În Dacia este presupusă existența amfiteatrelor în localitățile principale (diferite indicii semnalează existența unor asemenea edificii la *Apulum*, *Napoca*, *Tibiscum*, *Potaissa* și *Buridava*-Stolniceni), dar prin cercetări arheologice sunt cunoscute doar cele de la *Micia*, *Porolissum* și *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

A. de la *Micia* este amplasat spre est de colțul nord-estic al castrului și la 30 m sud-est de terme. Are o arenă aproape circulară, delimitată de un zid construit în tehnica — (XII) *opus incertum*. Tribunele (*cavea*) erau construite din lemn și aveau o capacitate de cca 1500 locuri.

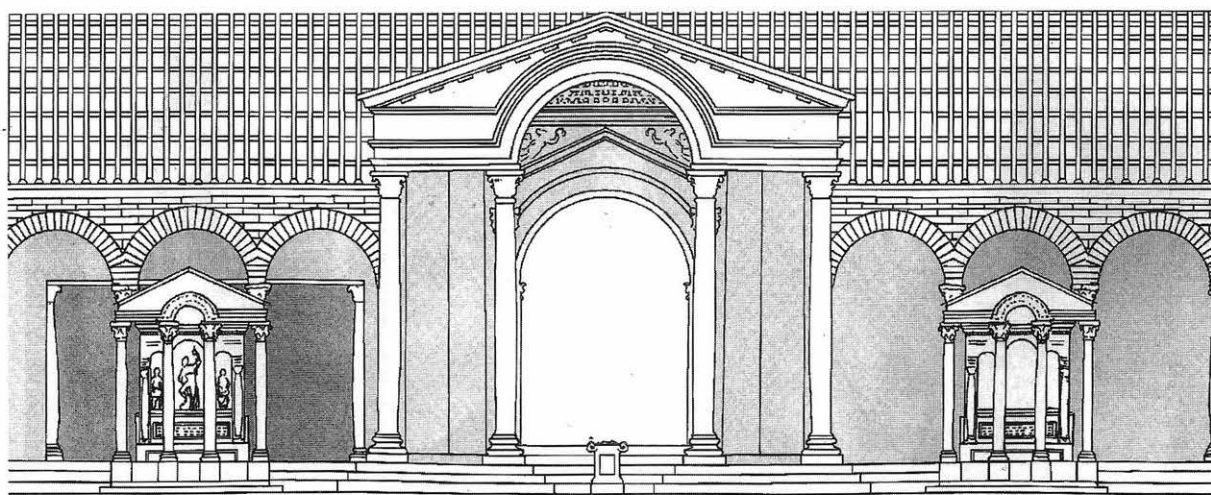
A. de la *Porolissum* cunoaște două faze de construcție, una de lemn și una de piatră. Edificiul de piatră, construit în anul 158, are o formă elipsoidală cu axul lung de 66,5 m și cel scurt de 51,80

m. și două porți principale. Tribunele (*cavea*) se sprijină pe ziduri radiale legate de zidul care delimita arena. Capacitatea tribunelor a fost estimată la cca 5500 locuri.

Și *a.* de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* a cunoscut două faze de construcție, una de lemn (din primii ani ai provinciei) și, ulterior, o refacere în piatră. Edificiul din lemn avea o arenă elipsoidală cu dimensiunile de 66 x 47 m delimitată de un zid de piatră construit în tehnica *opus incertum*. În faza de piatră arena păstrează forma și dimensiunile fazei anterioare. Capacitatea monumentului, în faza de piatră a tribunelor, a fost estimată la cca 5350 locuri. (S. N.)

Drobeta. Apeduct (după Dumitru Tudor)

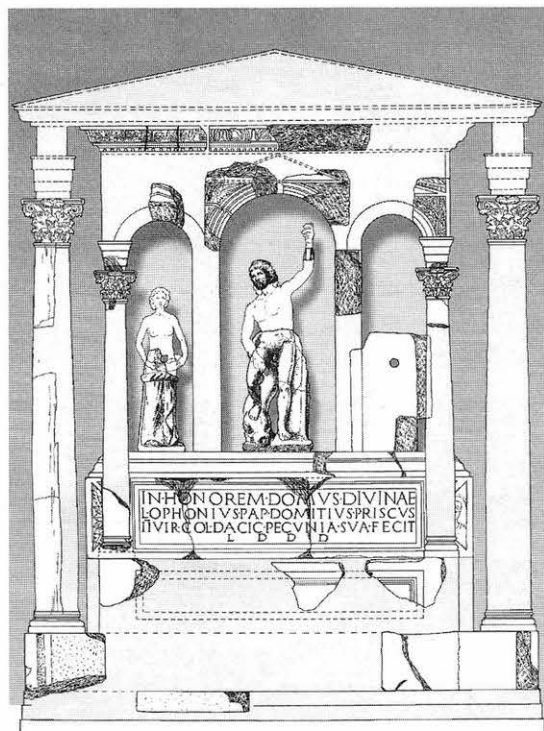

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Intrarea în for (după Robert Étienne, Ioan Piso și Al. Diaconescu).

Aquaeductus (lat. “apeduct”). În epoca romană desemnează un ansamblu de construcții ce servea ca mijloc pentru captarea și transportul apei potabile de la izvor spre consumatori (orașe, caste). **A.** roman este de trei tipuri: aerian, subteran și mixt. Orice **a.** avea traseul compus din: 1. *caput aquae* (*castellum*), adică instalația de captare a izvorului; 2. **a.** propriu-zis, prevăzut din loc în loc cu guri de aerisire și curățire; 3. *castellum ad muros*, situat în apropierea locului de destinație și care servea pentru distribuția apei în funcție de principalele utilități: terme, fântâni publice etc. Aducțiunea apei se realiza prin calcularea unei

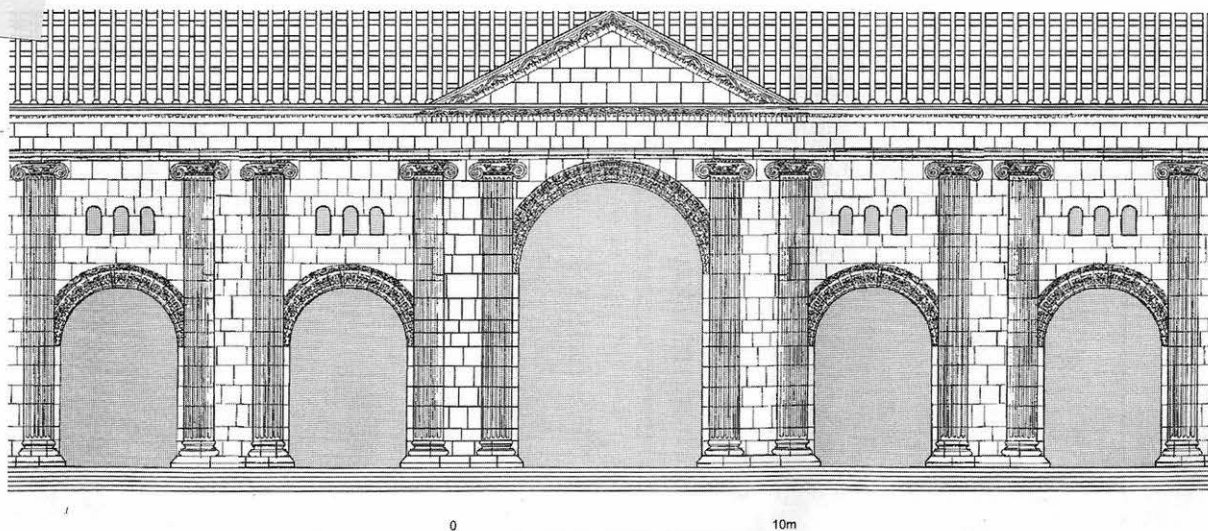
pante optime, care să asigure o curgere regulată și continuă. După Plinius, panta nu trebuia să fie mai mică de 20 cm pe un kilometru. Vitruvius recomandă o pantă de 5 m la un kilometru.

În Dacia au fost identificate arheologic **a.** la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Romula*, *Potaissa* și *Porolissum*. Dintre acestea, primele trei sunt **a.** subterane, în timp ce ultimul este apeduct aerian. O inscripție din *Apulum*, din anul 158 d.Hr. face aluzie la lucrări pentru captarea și aducțiunea apei potabile. (F. F.)

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. *Nymphaeum* la fațada intrării în for (după Robert Étienne, Ioan Piso și Al. Diaconescu).

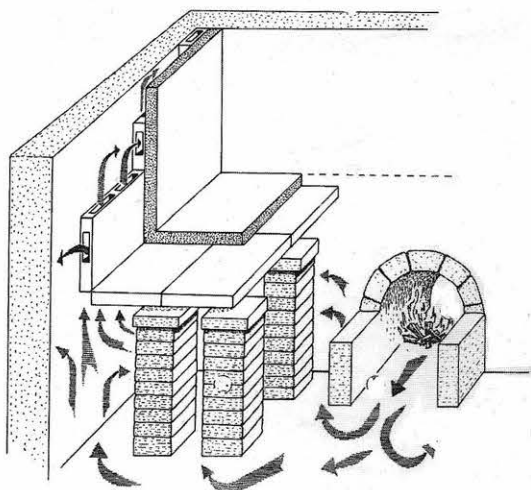
Forum (lat. “piață publică, for”). La început o piață deschisă în centrul unui oraș roman, înconjurată de principalele edificii publice, apoi o construcție oficială, de obicei de formă rectangulară, situată la intersecția axelor principale ale orașului. **F.** principal al Romei arhaice și republicane, *Forum vetus* desemnează spațiul central al Romei, unde se aflau piețele de mărfuri, clădirile oficiale și templele importante. Ulterior apar *fora* imperiale care, ca și *fora* ale orașelor, încorporează aceleași edificii publice și spații de socialitate consacrate: *atrium* sau curtea deschisă înconjurată de portice, *basilica forensis* (o hală acoperită destinată întrunirilor, proceselor etc.), *curia* (sediul Senatului la Roma, respectiv al ordinului decurionilor în orașe), birourile magistratilor și funcționarilor, sedii ale colegiilor (*officia*, *scholae*), spații cu rol de piețe pentru expunerea și vânzarea mărfurilor (*macella*, *tabernae*) etc. Toate orașele Daciei trebuie să fi avut **f.**, dar arheologic este cunoscut doar cel al *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa*. Acesta este situat la intersecția drumurilor principale și se deschide spre *decumanus maximus* cu magazine (*tabernae*) prevăzute cu por-

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. For. Fațada basilicii (după Robert Étienne, Ioan Piso și Al. Diaconescu).

tice. Dintr-o curte interioară flancată pe trei părți cu portice se pătrunde într-o *basilica iudiciaria* care are pe laturile scurte două *tribunalia* (podiumuri, în subsolul celui vestic fiind amenajată o închisoare - *carcer*). Pe latura scurtă de sud se înșiră sediile magistraților și funcționarilor: în zona centrală poate fi identificată *curia* la subsolul căreia se află două *aeraria* (săli de tezaur) boltite (S. N.).

Hipocaust (lat. *hypocaustum* "focar subteran"). Inventarea sistemului de încălzire al unui spațiu prin circulația aerului cald pe dedesubt, este pusă pe seama lui Caius Sergius Orata. Acesta (sfârșitul sec. II - începutul sec. I î.Hr.) a introdus de fapt la romani un procedeu pe care grecii îl foloseau din sec. III î. Hr. Sistemul, dezvoltat de romani, a fost folosit în special la băi (→ XII, *thermae*). La edificiile importante instalația de *h.* s-a folosit și pentru încălzirea unor spații cu altă destinație

Principiul funcționării sistemului de încălzire cu hipocaust (după Werner Heinz)

decât baia. În principiu, sistemul presupunea: a) un cuptor (lat. *praefurnium*) pentru arderea combustibilului (lemn și cărbune de lemn), situat, de regulă, înafara încăperii al cărei subsol urma să fie încălzit; b) un canal, de obicei boltit, conducea aerul încălzit în subsolul încăperii; c) ridicarea pardoselei încăperii prin folosirea unor *pilae*, astfel încât aerul cald să circule pe dedesubt. Pilele sunt stâlpi mici, realizați de obicei din cărămizi suprapuse. Cărămizi mari, așezate ca un "capac" peste stâlpi (pile) constituiau baza pardoselei propriu-zise a încăperii (lat. *suspensura*); d) evacuarea fumului din instalația de hipocaust prin spații amenajate în pereții încăperii. Uneori pereții erau "dublați" prin intermediul unor tuburi de ceramică ori al unor cărămizi speciale, astfel încât evacuarea fumului producea totodată și încălzirea pereților.

În Dacia sistemul de încălzire cu *h.* a fost utilizat cu precădere la băi: termele publice din orașe (ca la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*), termele castror (Potaissa, Ilișua, Micia etc.), băile din reședințele luxoase (în palatul consularului de la *Apulum*), băile din → (XIV) *villae rusticae* (ca la Apahida, Ciumăfaia, Gârbou etc.), dar și pentru încălzirea altor spații decât băile, în edificii publice ori private. (C.B.)

Opus caementicium (lat. *caementa* la Vitruviu cu sensul "pietre aruncate în mortar") sau **blocaj**. Tehnică de construcție a zidului constând din aruncarea în mortar a agregatelor (piatră spartă, pietre de râu, fragmente de cărămidă). **B.** constituie miezul foarte rezistent al unui zid cu paramente autoportante. Tehnică mai rar întâlnită în Dacia. (C.B.)

Potaissa. Castrul legiunii V Macedonica, terme.
Opus incertum (foto Mihai Bărbulescu).

Opus incertum (lat. *opus* “lucrare”, “construcție”, “fel de a lucra” (de a așeza pietrele într-un zid), “punere în operă”; *opus incertum* “lucrare neprecisă”, cu pietre neregulate). Zid din piatră cioplită, cu mortar. Pietrele sunt de formă neregulată, încât nu se pot distinge asize (șiruri de pietre) așezate aproximativ orizontal. Cele mai multe construcții din Dacia au fost realizate în această tehnică. (C.B.)

Alburnus Maior. Zid „sec” (fără mortar) (foto Paul Damian).

Opus latericium (lat. *later* “cărămidă”) sau ***opus testaceum*** (lat. *testa* “cărămidă arsă”). Zidul construit din cărămizi. În Dacia *o.l.* s-a folosit uneori la → (XII) hipocaust și la elevația unor ziduri cu fundație în *opus incertum* ori din piatră de râu. (C.B.)

Opus mixtum. Zid combinând părți realizate din cărămidă cu părți realizate din piatră cioplită ori din blocuri prelucrate. În Dacia *o.m.* se întâlnește de obicei în benzi orizontale, unde alternează asizele de cărămizi cu *opus incertum*. (C.B.)

Opus quadratum. Zid din blocuri de piatră prelucrate, de formă paralelipipedică (“piatră de talie”). Marile construcții militare și publice au părți con-

Potaissa. Castrul legiunii V Macedonica, terme.
Pavaj din cărămidă (foto Mihai Bărbulescu).

Potaissa. Castrul legiunii V Macedonica, terme.
Opus latericium (foto Mihai Bărbulescu).

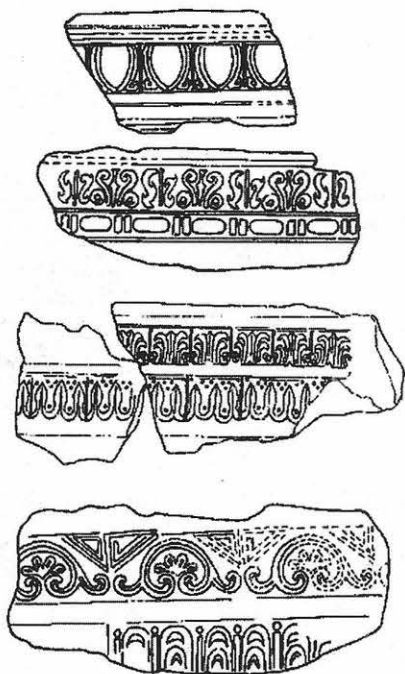

Potaissa. Castrul legiunii V Macedonica, Principia. *Opus quadratum* (foto Mihai Bărbulescu).

struite în această tehnică. Uneori numai paramentul exterior este realizat în *o.q.*, interiorul zidului fiind executat în *opus incertum*. (C.B.)

Opus signinum. Mortar dintr-un amestec de var, apă, nisip și praf de cărămidă arsă (numit de arheologi și cu termenul it. *cocciopesto*). Se folosește la pardoselile → (XII) hipocaustului și la pardoselile rezistente la apă. Când în acest amestec fragmentele de cărămidă ori țiglă sunt mai mari, fiind vizibile, se obține așa-numitul “beton de cărămidă” (numit de arheologi, în mod curent, tot *o.s.*), foarte rezistent, folosit în structura pardoselilor încălzite din → (XII) *thermae*. (C.B.)

Pes (lat. “picior”). Unitate romană de măsurare a lungimilor (0,2957 m). Se cunosc *pes Monetalis* (0,296 m) și *pes Drusianus* (0,332 m). La majoritatea construcțiilor din Dacia se observă folosirea lui *pes Monetalis*. Multiplul lui *pes* este *passum* (“pasul”) valorând cinci *pedes*. Pentru suprafețe multiplul lui *pes* este *iugerum* (28 800 *pedes*). (M.P.)

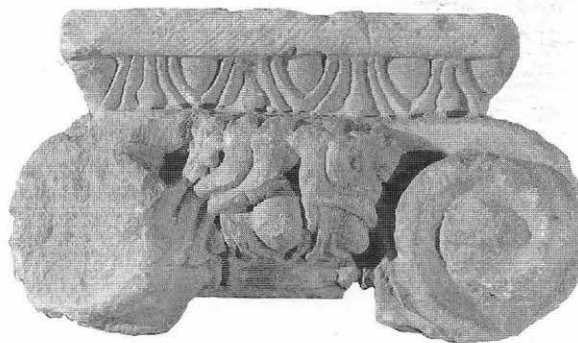

Potaissa. Decor architectural în stucatură (după Mihai Bărbulescu).

Templum (lat. “templu”). Principalul edificiu de cult în lumea antică, locuință a divinității și loc de desfășurare a ceremoniilor religioase. Tipul de *t.* clasic greco-roman este de obicei de formă dreptunghiulară și conține mai multe încăperi. *T.* este situat de obicei într-o incintă sacră (*temenos*) care închide o curte deschisă (*atrium*). Aici, în fața *t.* propriu-zis se găsește un altar (*ara*) pentru ceremoniile și sacrificiile în aer liber. *T.* este construit pe o bază supraînălțată (*podium*) sub care se află de obicei o încăpăre subterană (*aerarium*). Scările conduc spre intrarea în *t.*, care adeseori se deschide

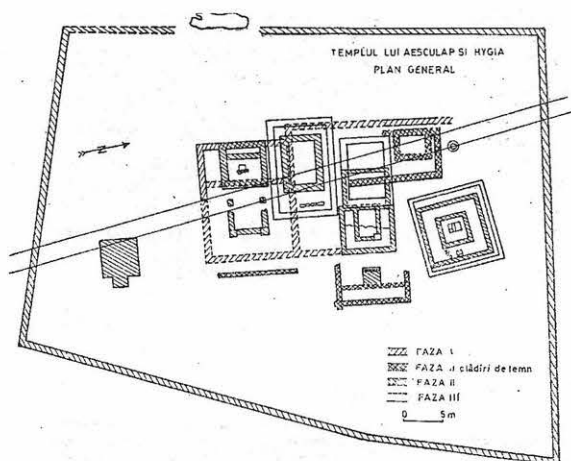
Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Capitel doric (foto Emilian Bota).

Potaissa. Capitel ionic (foto Emilian Bota).

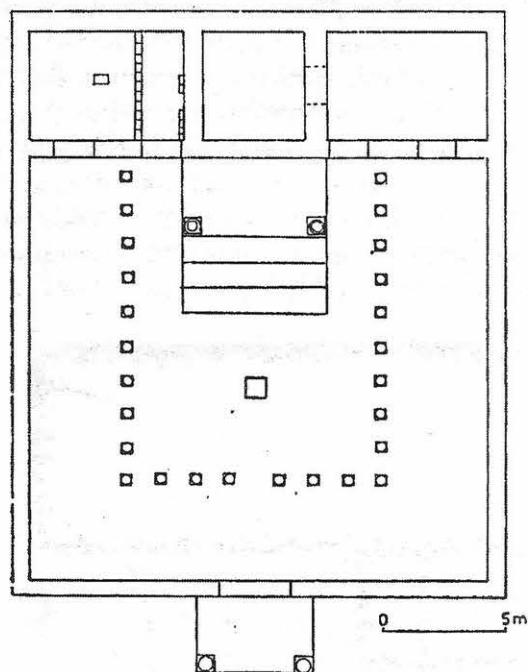

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Capitel corintic (foto Emilian Bota).

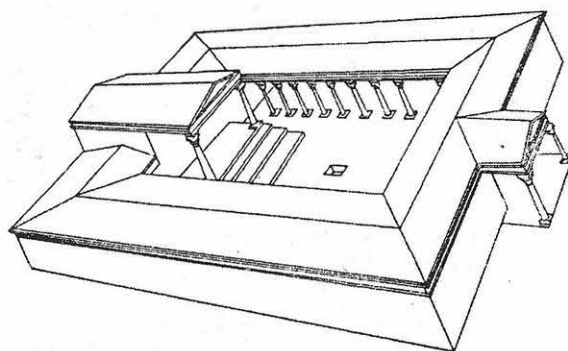

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Complexul de temple pentru Aesculapius și Hygia, plan (după Hadrian Daicoviciu și Dorin Alicu).

spre exterior printr-un portic (*t. prostil* se numește acela care are coloane în fața pronaosului pentru susținerea frontonului). Încăperea de la intrare deschisă printr-un portic se numește *vestibulum* (*pronaos*), iar încăperea închisă rezervată statuii divinității se numește *cella* (*naos*). *T.* mic cu o singură încăpere se numește *sacellum* (capelă). Există și *t.* cu planuri diferite – *t.* rotund (*tolos*), *t.* subterane ale cultului mithraic (*spelaea*) etc.

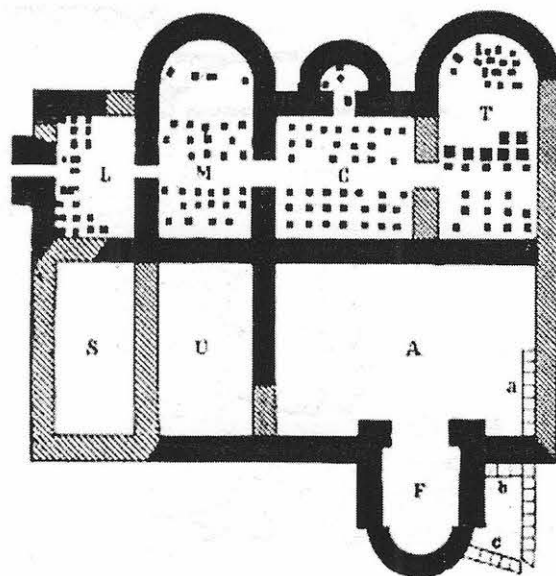

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Templul lui Liber Pater, plan și fațadă (reconstituire grafică Ovidiu Stănescu).

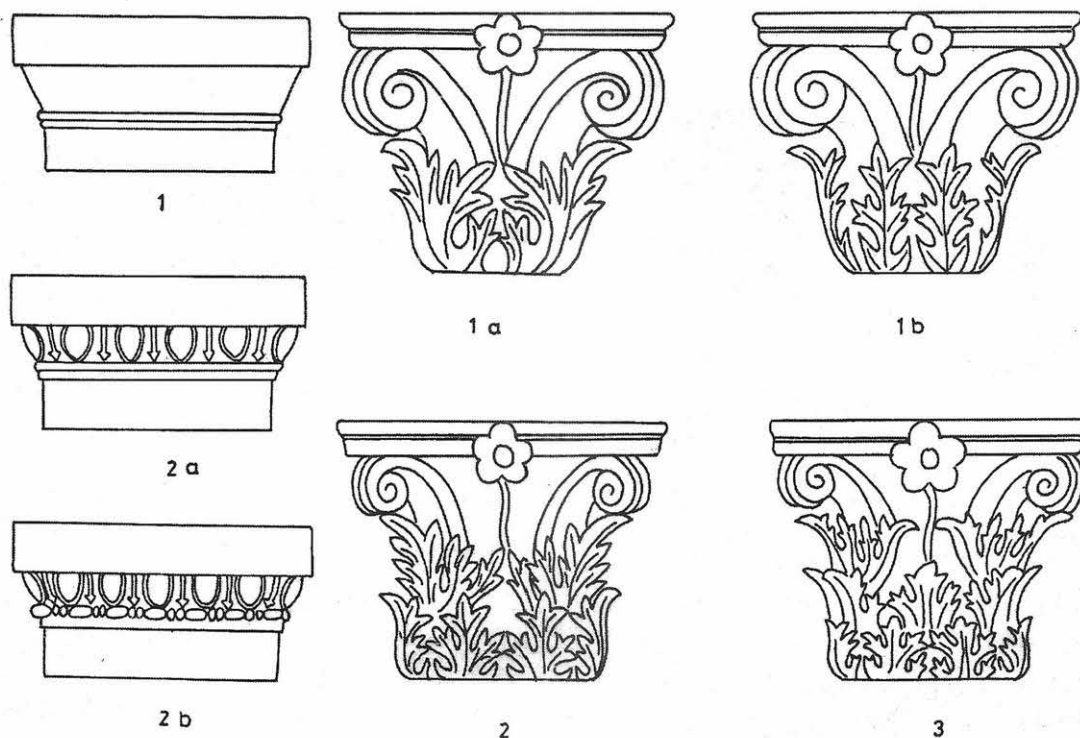

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Templul lui Liber Pater (axonometrie Ovidiu Stănescu).

În Dacia romană au fost identificate arheologic mai multe edificii de cult. Astfel, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* avem un complex de *t.* dedicat zeilor medicinei Aesculapius și Hygia, un *t.* al lui Liber Pater, *t.* zeiței Nemesis, un *mithraeum*, un *t.* dedicat zeilor părintești ai palmyrenilor etc. La *Apulum* a fost cercetat doar *t.* lui Liber Pater din cartierul Partoș, dar inscripțiile semnalează existența și a altor *t.* În așezarea civilă de la *Porolissum* se cunosc *t.* lui Liber Pater, al zeului palmyrean Bel, al zeului Iupiter Dolichenus și, în amfiteatrum, un *sacellum* al zeiței Nemesis. La *Micia* a fost excavat *t.* lui Iupiter Hieropolitanus și cel al zeilor părintești ai maurilor, iar la *Tibiscum* un *t.* al lui Apollo. Câteva *t.* au fost recent cercetate la *Alburnus Maior*. La Slăveni și Decea (jud. Alba) au fost descoperite *t.* dedicate zeului Mithras. Inscripțiile care pomenesc construirea sau refa-

Slăveni. Termele castrului. Plan (după Dumitru Tudor).

ORDINUL DORIC

ORDINUL

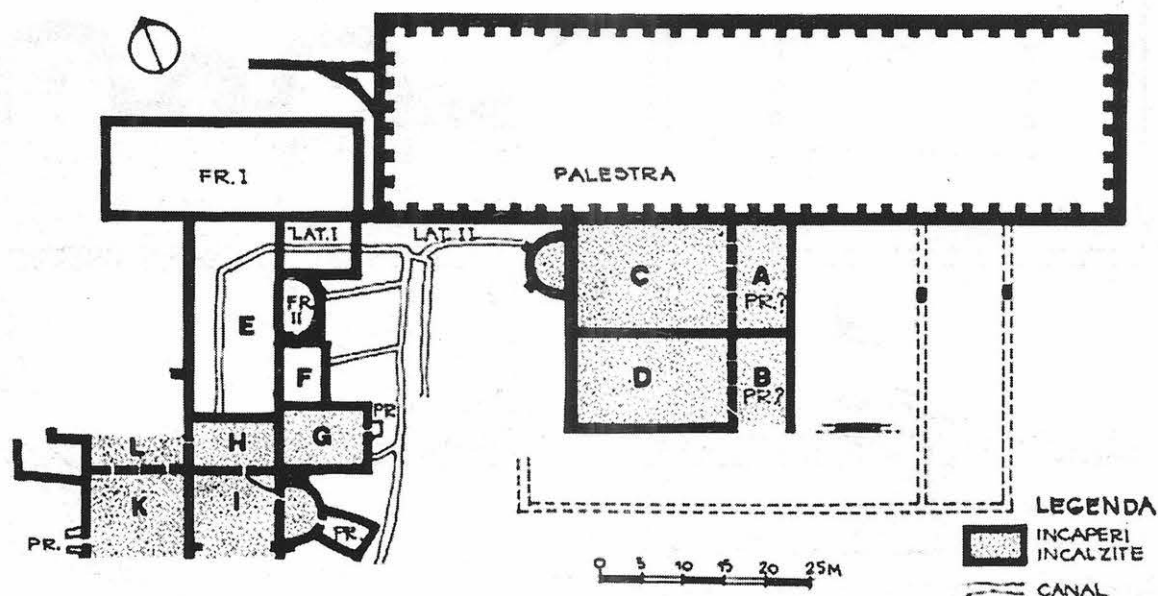
CORINTIC

Tipologia capitulurilor din Dacia (după Mihai Bărbulescu).

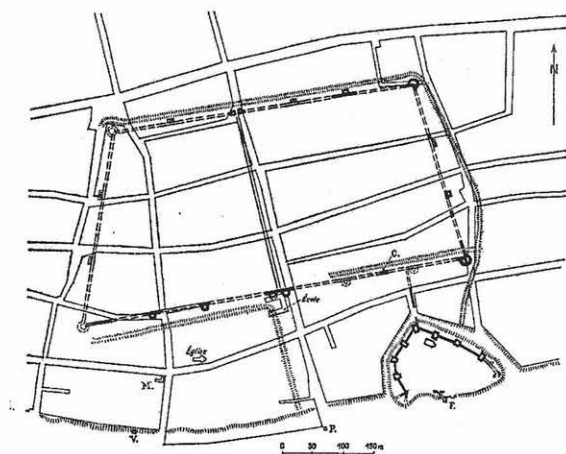
cerea unor *t.*, ca și descoperiri arheologice, atestă locuri de cult în toate așezările urbane, dar și în unele așezări rurale importante din provincie. (S. N.)

Thermae (lat. "băi"). Termenul este folosit în lumea antică pentru a desemna în special băile publice, edificii complexe utilizate atât pentru baia propriu-zisă, cât și ca locuri de întâlnire și petrecere a timpului liber (exerciții atletice, masaje,

biblioteci, jocuri de noroc etc.). Planul unei băi publice romane trebuie să conțină următoarele spații funcționale: *apodyterium* (vestiarul), *frigidarium* (bazinul cu apă rece), *tepidarium* (bazinul cu apă caldă), *sudatorium* sau *laconicum* (baia de aburi), *caldarium* (bazinul cu apă fierbinte), *palestra* sau *gymnasion* (sala pentru exerciții fizice), *latrinae* (latrinele). Încălzirea unor spații ca *tepidarium* și *caldarium* se face prin intermediul sistemului de încălzire cu — (XII) hipocaust. În Dacia, *t.* se

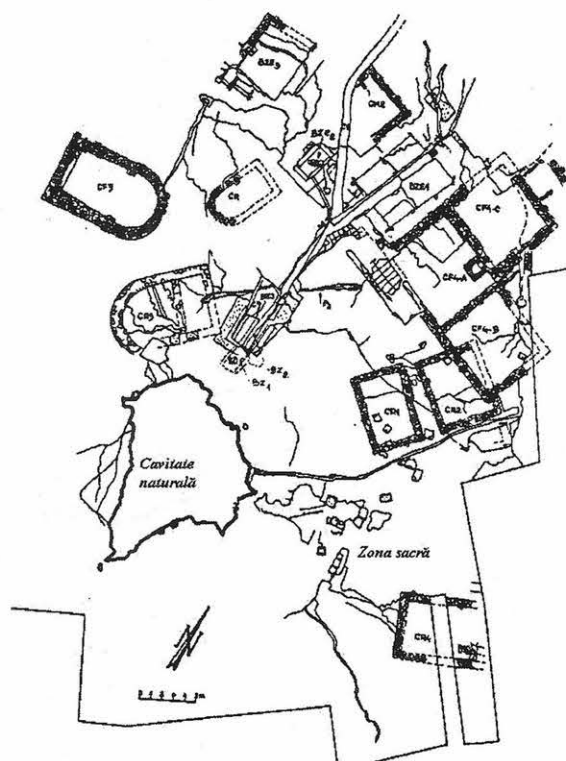
Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Termele. Plan general (Mihai Bărbulescu).

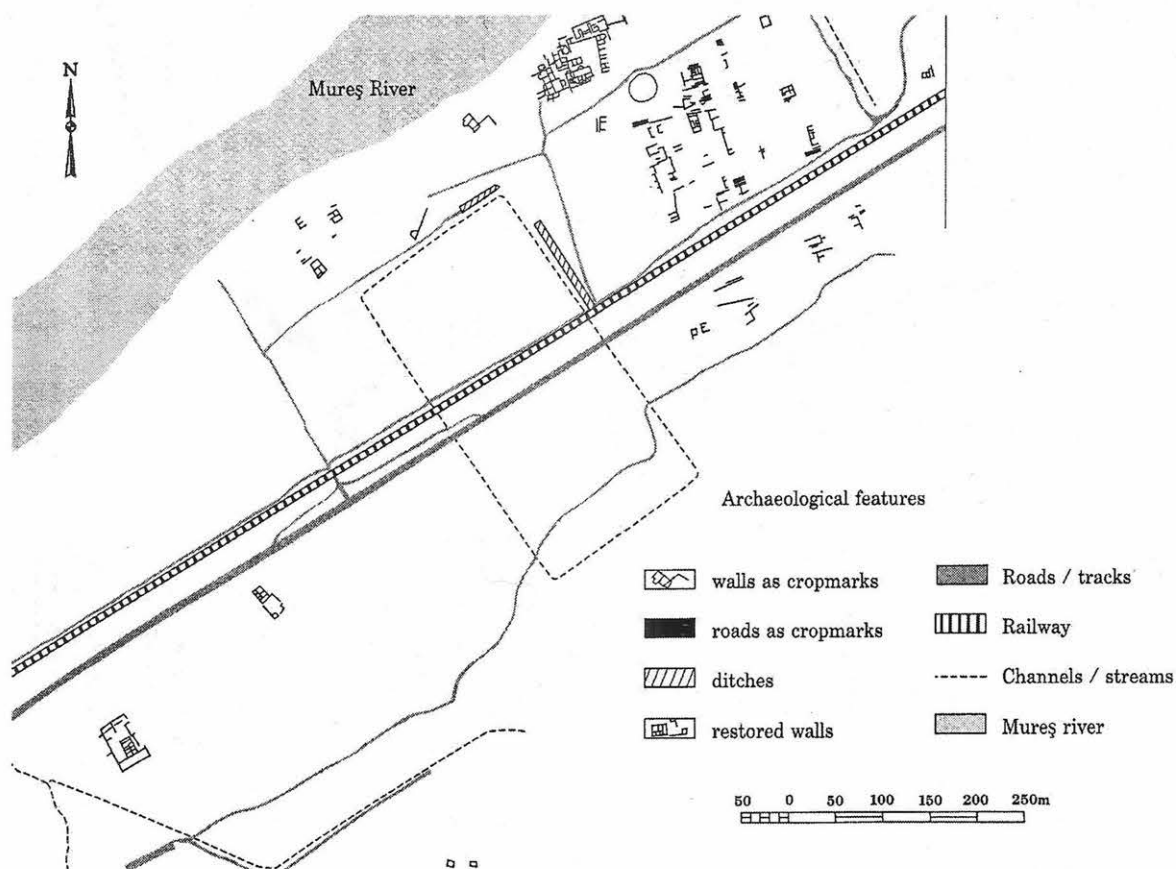
Sucidava. Planul general al fortificației romane și romano-bizantine (după Dumitru Tudor).

cunosc arheologic la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (băile orașului, complexul termal al sediului procuratorului financiar), *Apulum* (băile pretoriului guvernatorului consular), *Potaissa* (băile castrului legiunii V Macedonica) și în mai multe castrare auxiliare sau în așezările aferente (Ilișua, Tihău etc.) (S. N.)

Harta XIII

Germisara. Complexul termal, plan general (după Adriana Pescaru, Eugen Pescaru).

Micia. Plan general. Reconstituire după o fotografie aeriană (după Ioana Oltean, W.S. Hanson).

**Tabel corespondențe toponime consemnate de izvoare epigrafice (inscr.),
Tabula Peutingeriana (TP), Ptolemeu (Ptol.) și Geograful din Ravenna (GR)**

<i>Acidava (TP)</i>	Enoșești, jud. Olt
<i>Acidava (TP), Sacidaba (GR)</i>	Miercurea Sibiului, jud. Sibiu
<i>Ad Aquas (TP), Aquae (Ptol.), Aquas (GR)</i>	Călan, jud. Hunedoara
<i>Ad Mediam (TP), Medilas (GR)</i>	Băile Herculane, jud. Caraș-Severin
<i>Ad Pannonios (TP), Panonin (GR)</i>	Teregova, jud. Caraș-Severin
<i>Agnaviae (TP), Acmonia (Ptol.), Augmonia (GR)</i>	Zăvoi, com. Valea Bistrei, jud. Caraș-Severin
<i>Alburnus Maior (inscr.)</i>	Roșia Montană, jud. Alba
<i>Ampelum (inscr.)</i>	Zlatna, jud. Alba
<i>Amutria (TP), Amutrium (Ptol.)</i>	Butoiești, jud. Dolj
<i>Angustia (TP și Ptol.)</i>	Brețcu, jud. Covasna
<i>Apulum (inscr., Ptol.), Apula (TP), Apulon (GR)</i>	Alba Iulia, jud. Alba
<i>Aquae, Aquas (inscr.)</i>	Cioroiu Nou, com. Cioroiu, jud. Dolj
<i>Arcidava (TP), Argidava (Ptol.), Arcidaba (GR)</i>	Vărădia, jud. Caraș-Severin
<i>Arcinna (Ptol.)</i>	?
<i>Arcobadara (Ptol.)</i>	?
<i>Arutela (TP)</i>	Bivolari, jud. Vâlcea
<i>Azizis (TP), Aezizis (Ptol.), Zizis (GR)</i>	Ezeriș, jud. Caraș
<i>Bacauis (GR)</i>	?
<i>Bersobis (TP), Bersovia (GR)</i>	Berzovia, jud. Caraș-Severin
<i>Blandiana (TP și GR)</i>	Vințu de Jos, jud. Alba
<i>Brucla (TP), Brutia (GR)</i>	Aiud, jud. Alba
<i>Buridava (TP)</i>	Stolniceni, jud. Vâlcea
<i>Burticum (GR)</i>	?
<i>Canonis (GR)</i>	?
<i>Caput Bubali (TP), Gubali (GR)</i>	Valeadeni (Delinești ?), jud. Caraș-Severin
<i>Carsidava (Ptol.)</i>	?
<i>Castra Traiana (TP)</i>	Sâmbotin, com. Dăești, jud. Vâlcea
<i>Castris Novis (TP)</i>	Castranova, jud. Dolj
<i>Cedonia (TP și GR)</i>	Gușterița, jud. Sibiu
<i>Centum Putea (TP)</i>	Surducu Mare, jud. Caraș-Severin
<i>Certiae (TP), Certie (GR)</i>	Romita, jud. Sălaj
<i>Congri (GR)</i>	Gherla ? (jud. Cluj)
<i>Cumidava (inscr.), Comidava (Ptol.)</i>	Râșnov, jud. Brașov
<i>Deusara (Tab. Cer III, XIV)</i>	Regiunea Alburnus Maior (?)
<i>Dierna (inscr., Ptol.), Tierna (TP)</i>	Orșova, jud. Caraș-Severin
<i>Docidava (Ptol.)</i>	?
<i>Drobeta (inscr.), Drubeta (inscr.), Drubetis (TP, Ptol., GR)</i>	Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți
<i>Ermerium (GR)</i>	?
<i>Frateria (Ptol.)</i>	?
<i>Gaganis (TP), Gazanam (GR)</i>	Armeniș, jud. Caraș-Severin
<i>Germisara (inscr.), Germigera (TP și GR),</i>	Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara
<i>Germizera (Ptol.)</i>	
<i>Immenosum Maius (Tab. Cer. XI)</i>	Regiunea Alburnus Maior (?)
<i>Iscina (GR)</i>	?
<i>Kartum (Tab. Cer. VI)</i>	Regiunea Alburnus Maior (?)
<i>Largiana (TP)</i>	Românași, jud. Sălaj
<i>Lederata (TP)</i>	Iam, jud. Caraș-Severin
<i>Macedonica (GR)</i>	Între Napoca și Optatiana ?
<i>Martodava (Ptol.)</i>	?

Masclianis (TP), Masclunis (GR)
Micia (inscr.)
Napoca (inscr., TP, Ptol., GR), Napuca (inscr.)
Netindava (Ptol.)
Optatiana (TP)
Potaissa (inscr.), Patavissa (TP), Patabissa (GR),
Patrouissa (Ptol.)
Patridava (Ptol.)
Pelendova (TP)
Petris (TP și GR)
Petrodava (Ptol.)
Pinum (Ptol.)
Pirum (Ptol.)
Piroboridava (Ptol.)
Polonda (Ptol.)
Ponte Aluti (TP), Aluti (GR)
Ponte Augusti (TP), Augusti (GR)
Ponte Vetre (TP), Betere (GR)
Porolissum (inscr., Ptol.), Paralissum (inscr.),
Porolisso (TP), Porolissos (GR)
Potula (GR)
Praetoria Augusta (Ptol.)
Pretorio (TP)
Pretorio (TP), Pretorich (GR)
Ramidava (Ptol.)
Resculum (?, inscr.)
Romula (inscr., TP), Romulas (GR)
Rucconium (Ptol.)
Rusidava (TP)
Salinis (TP și GR), Salinae (Ptol.)
Sangidava (Ptol.)
Sarmizegetusa (inscr.), Sarmategte (TP),
Zarmizegethusa (Ptol.), Sarmazege (GR)
Singidava (Ptol.)
Sornum (Ptol.)
Sturum (GR)
Stenarum (TP), Caput Stenarum (GR)
Sucidava (inscr.)
Tamasidava (Ptol.)
Tema (GR)
Tiasum (Ptol.)
Tibiscum (inscr., Ptol.), Tivisco (TP), Tibis
și Tiviscum (GR)
Triphulum (Ptol.)
Ulpianum (Ptol.)
Urgum (GR)
Utidava (Ptol.)
Vicus Anartorum (inscr.)
Zargidava (Ptol.)
Zeugma (Ptol.)
Ziridava (Ptol.)
Zurobara (Ptol.)
Zusidava (Ptol.)

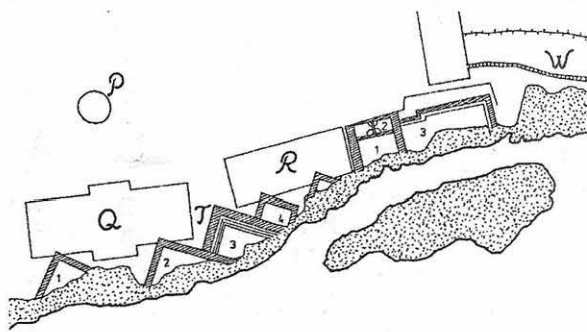
Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin
 Veșel, jud. Hunedoara
 Cluj-Napoca, jud. Cluj
 ?
 Sutoru, jud. Sălaj
 Turda, jud. Cluj
 ?
 Mofleni-Craiova, jud. Dolj
 Uroi, jud. Hunedoara
 Piatra Neamț ?, jud. Neamț
 ?
 ?
 Poiana, lângă Tecuci, jud. Galați
 ?
 Ionești Govorei, jud. Vâlcea
 Marga, jud. Caraș-Severin
 Căineni, jud. Vâlcea
 Moigrad, jud. Sălaj
 ?
 ?
 Racovița-Copăceni, jud. Vâlcea
 Mehadia, jud. Caraș-Severin
 Covasna, jud. Covasna
 Bologa, jud. Cluj (?)
 Reșca, jud. Olt
 ?
 Drăgășani, jud. Vâlcea
 Războieni-Cetate, jud. Alba
 ?
 Sarmizegetusa, jud. Hunedoara
 ?
 ?
 ?
 Boița, jud. Sibiu
 Celei, jud. Olt
 Răcățiu de Jos, jud. Bacău
 ?
 ?
 Jupa, jud. Caraș-Severin
 ?
 ?
 ?
 Zona Oituzului sau bazinul Trotușului
 Almașu, jud. Sălaj
 Brad, com. Negri, jud. Bacău
 ?
 Pecica ?, jud. Arad
 ?
 Grădiștea, jud. Galați

(F.F.)

Magistri. Cei doi magistrați ("primari") care conduc o localitate neurbană (→ XIII, *vicus* sau → XIII, *pagus*) ori o comunitate de cetățeni romani (*conventus Civium Romanorum*). Ei pot să fie secondați de un *quaestor*. Inscriptiile atestă *m. la Micia*, *Potaissa* etc. (M.B.)

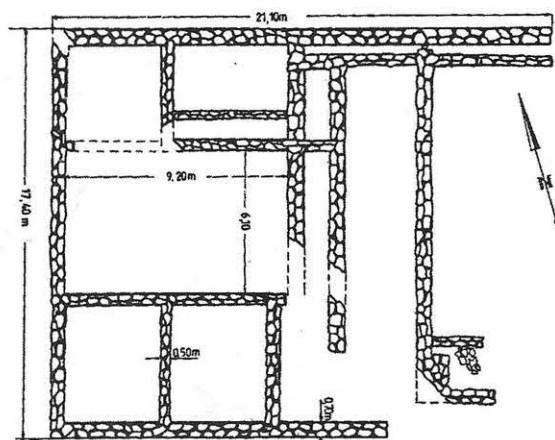
Pagus (lat. "târg"). Termenul desemnează în epoca romană o așezare rurală mai însemnată cu autonomie, cu instituții proprii (*praefectus pagi*, → XIII, *magistri*). Uneori *p.* apar în teritoriul unei așezări cu statut municipal (teritoriul unui *municipium* sau al unei *colonia* poate fi divizat în *p.*), dar există și posibilitatea ca un *p.* să fie centrul unei *civitas* autonome. În Dacia romană sunt atestate epigrafic câteva localități rurale cu acest statut: *p. Aquensis* (Călan, jud. Hunedoara), *p. Tibiscensis*, *p. Miciensis*. (S.N.)

Vicus (lat. "sat", "cartier"). Termenul este folosit pentru a desemna fie mici așezări rurale fără drept

Cerna
Baile Herculane. Planul unor edificii romane, desen din sec. XVIII (după Doina Benea, Iulian Lalescu).

de autoadministrare, dependente de alte centre, fie cartiere sau circumscripții urbane. Romanii folosesc termenul cu sensuri diferite, trei dintre acestea fiind distinse explicit în definiția lui Festus, pentru care *v.* poate însemna o așezare rurală care nu este o → (XIV) *villa rustica*, un grup de edificii urbane distribuite de o parte și de alta a unei străzi (cartier), sau un edificiu construit pe un teren privat și amenajat astfel încât fiecare dintre cei care locuiesc în el să aibă intrare separată. Formula administrativă păstrată în *lex Rubria* (49 î. Hr.) care enumeră mai multe tipuri de așezări: *colonia*, *municipium*, *oppidum*, *praefectura*, *forum*, *vicus*, *conciabulum territoriumve*, ne arată că *v.* nu desemnează doar "sat" în general, ci un anumit tip de sat. Astfel, dacă în sensul său cel mai cunoscut termenul *v.* desemnează toate așezările rurale pentru a le opune celor urbane (colonii, municipii), el desemnează, spre deosebire de *forum* și *conciabulum*, o așezare veche care nu-și datorează

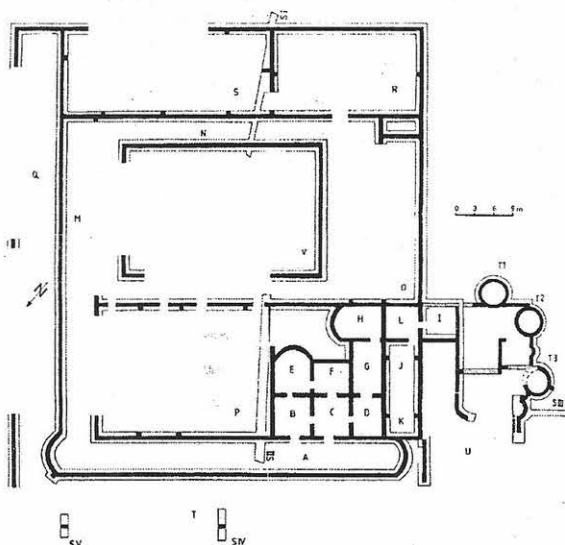

Aiud. *Villa rustica*, plan (după Ilie Șandru).

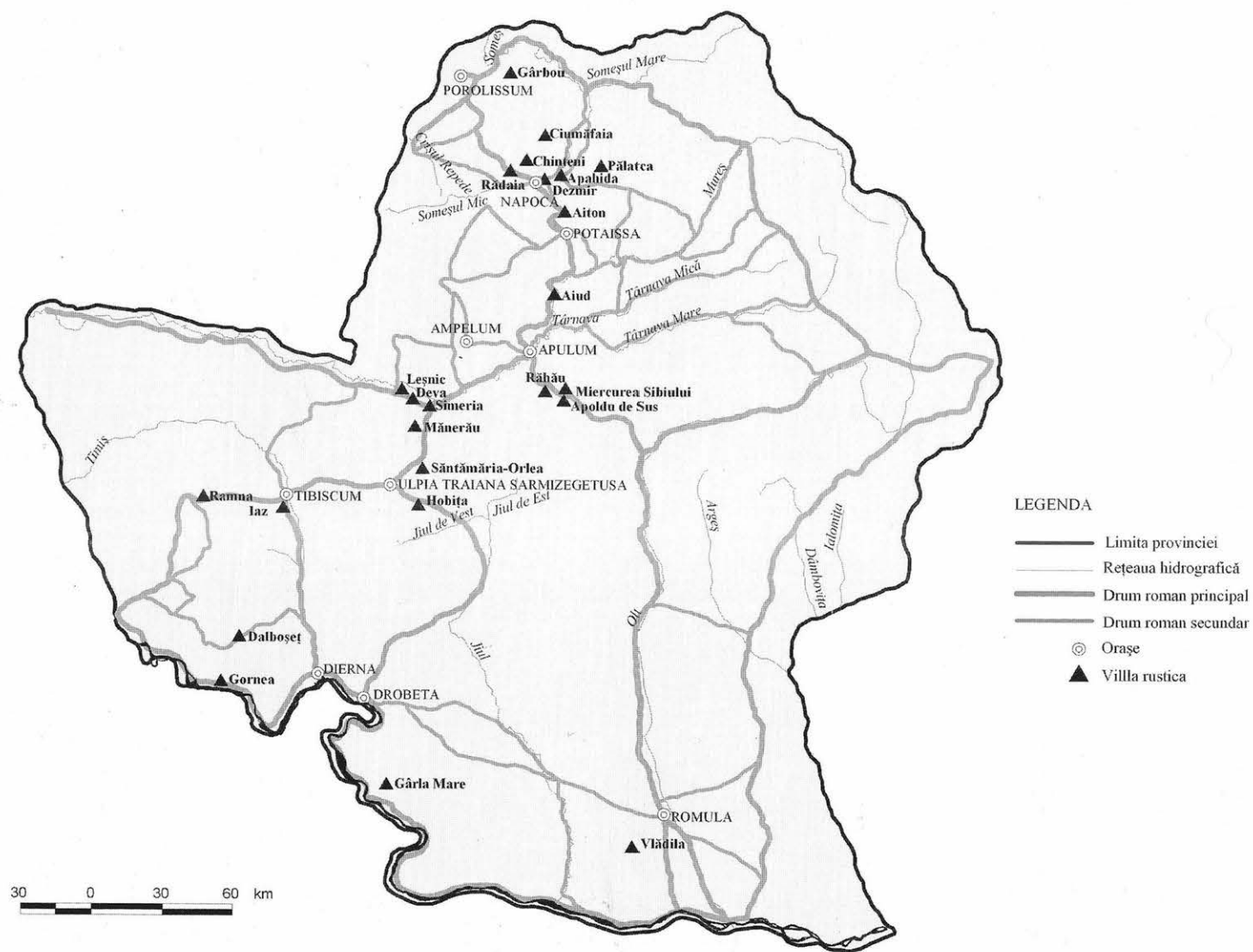
apariția deschiderii unui loc de târg. Prin opoziție cu *oppidum* și *castellum*, *v.* se definește ca o așezare deschisă. Mai multe așezări rurale din Dacia sunt desemnate în texte literare și în inscripții cu termenul *v.*: *Patavissensium vicus*, *v. Samum*, *v. An(artorum)*, dar și un cartier al așezării miniere de la *Alburnus Maior*, *v. Pirustarum*. (S. N.)

Harta XIV

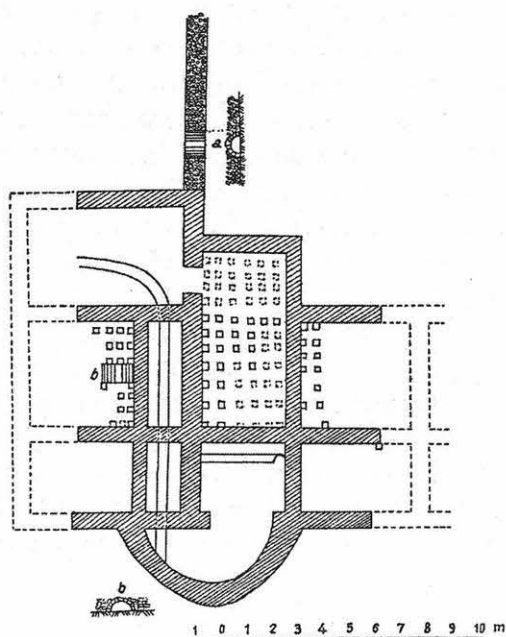
Villa rustica (lat. „fermă agricolă”). Unitate economică cu producție destinată pieței interne și externe, contribuind esențial la dezvoltarea agriculturii din orice provincie. Fermă romană a fost cea mai răspândită formă de producere a mărfurilor cu caracter agricol. Cercetările din ultimii 50 de ani au condus la identificarea, pe teritoriul Daciei, a aproximativ 70 de *v.r.* Toate *v.r.* sunt

Dalboșeț. *Villa*, plan (după Dumitru Protase)

Harta XIV. Vilele rustice cercetate arheologic

Gârbou. Villa rustica, plan (după Ioan Glodariu)

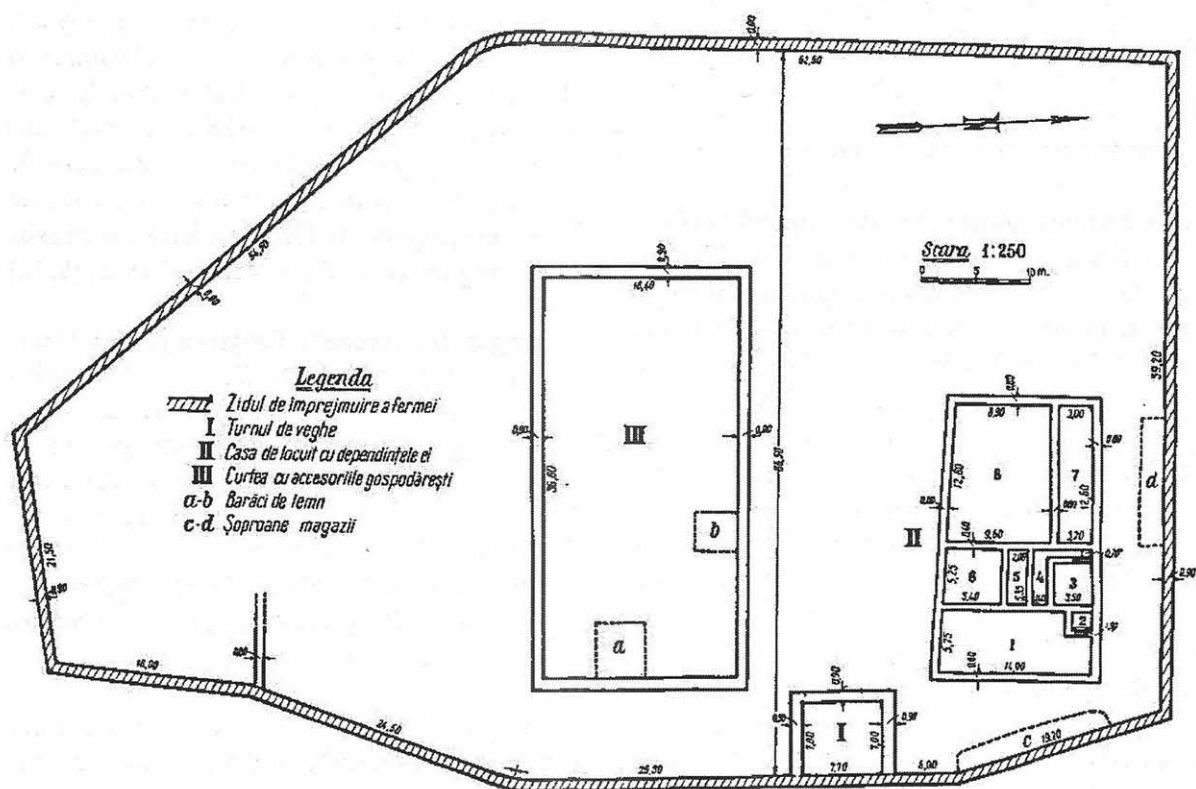
amplasate în cele mai fertile zone ale Daciei: 1. regiunea din apropierea graniței de nord a Daciei; 2. culoarul Someșului Mic; 3. valea Mureșului; 4. Banatul; 5. sudul Olteniei. *V.r.* trebuiau să fie legate de un drum important, să fie situate lângă un oraș pentru a avea acces la piețele de desfacere. Multe *v.r.* au apărut în teritoriile orașelor care au avut — (X) *ius Italicum*, datorită

avantajelor financiare de care beneficiau proprietarii lor.

În apropierea graniței nordice a Daciei se cunosc *v.r.* la Bobâlna, în apropiere de drumul roman de pe valea Someșului Mic, și la Gârbou, aproape de drumul roman de pe valea Someșului unit.

În zona culoarului Someșului Mic și a unităților geografice cu care se învecinează se cunosc 15 ferme romane răspândite, cu câteva excepții, de-a lungul unor căi rutiere intens circulate în epoca romană: la Sânnicoară, Dezmir, Apahida (Târcea Mică), Gherla. Ferma romană de la Ciumăfaia este situată la 13 km vest de drum. Proprietarul acestei ferme a fost, după cum rezultă din inscripții, Publius Aelius Maximus, ce locuia în *Napoca*. *V.r.* de la Chinteni este situată la 10 km nord de *Napoca*, iar fermele romane de la Baci, Suceagu și Viștea se află în imediata apropiere a drumului imperial *Napoca-Porolissum*.

În apropiere de același drum roman imperial, în sectorul Tureni-Aiton, se găsesc *v.r.* de la Micești, Mărtinești, Vâlcele și Aiton. Vila de la Izvoru Crișului este situată pe drumul roman secundar *Napoca-Bologa*, în zona fertilă a Podișului Pâniceni. Cele mai estice ferme romane din bazinul Someșului Mic sunt cele de la Căianu și Pălatca.

Hobița. Villa rustica, plan (după Octavian Floca).

Majoritatea *v.r.* amplasate pe valea Mureșului sunt situate pe drumul construit de romani de-a lungul acestui râu, pe linia Bogata – Aiud – Alba Iulia – Deva – Vețel. De la nord-est spre sud-vest se cunosc fermele romane de la Călărași, Gligorești, Ciugudu de Sus, Aiud, Ciumbrud, Cricău, Straja, Răhău, Șibot și Deva.

Pe drumul secundar de pe valea Târnavei Mari se află ferma romană de la Șeica Mică. Spre est se situează *v.r.* de la Inlăceni, pe drumul de pe limesul estic al Daciei romane.

Fermele de la Miercurea Sibiului și Apoldu de Sus - Levejoare au beneficiat de poziții excelente, în Depresiunea Apoldului, cu un pământ fertil. De asemenea, aceste două ferme romane sunt plasate pe un drum strategic și comercial de importanță majoră: *Caput Stenarum-Apulum*.

Alt grup de *v.r.* (Strei, Sântămăria-Orlea, Orăștioara de Sus și Mănerău) se află lângă drumul roman imperial în sectorul *Apulum-Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Pe drumul roman *Drobeta-Pasul Vâlcănuș-Ulpia Traiana Sarmizegetusa* se află *v.r.* de la Hobîța.

Pe teritoriul Banatului *v.r.* erau la Ramna, Brebu, Apadia și Caransebeș, pe drumul *Lederata-Tibiscum*, în Culoarul Reșiței, astăzi o importantă zonă agricolă, dominată de prezența pășunilor, fânătelor și a pomilor fructiferi. *V.r.* de la Dalboșeț este situată în Depresiunea Almăjului, pe drumul roman ce lega ramificația *Lederata – Tibiscum* cu ramificația de est *Dierna – Tibiscum*. Aceasta se evidențiază prin dimensiuni și somptuozitate, asemănându-se cu vilele imperiale.

În Oltenia *v.r.* sunt amplasate de-a lungul a patru drumuri romane. Pe artera rutieră *Drobeta Turnu Severin-Cătunele-Bumbești-Pasul Vâlcănuș* au descoperit *v.r.* la Bistrița, Zegaia, Balotești, Dâlma, Târgu Jiu, Bârsești și Săcelu. Pe terasele fertile ale Dunării se aflau *v.r.* de la Izmâș, Galicea Mare, Afumați, Coveiu, Bechet, Grojdibodu și Orlea. Pe drumul roman dintre *Sucidava* și *Romula* și în imediata apropiere a acestuia se găsesc ferme romane la Celei I și II, Urzica, Vădastra, Vișina Veche, Brastavățu, Grădinele, Studina, Vlădila I și II, Deveselu, Amărăștii de Sus și Caracal. Pe drumul roman dintre Islaz și *Romula* *v.r.* erau la Tia Mare, Cilieni, Rusănești, Brezuica, Slăveni și Fărcașele.

În general, *v.r.* cuprinde o clădire unde locuia proprietarul, la care se adaugă o serie de anexe necesare desfășurării în bune condiții a activităților specifice: grajduri, magazii, hambare, curți, locuințe pentru lucrătorii sezonieri. Adesea între-

gul complex era înconjurat cu zid și avea un turn pentru refugiu și observație. Locuința proprietarului, chiar dacă era folosită numai temporar, era dotată cu elemente de confort, inclusiv băi încălzite cu sistemul de → (XII) hipocaust. Și alte aspecte – de pildă prezența altarelor votive la Ciumăfaia – dovedesc străduința proprietarilor de a transpune în *v.r.* componente ale vieții orășenești.

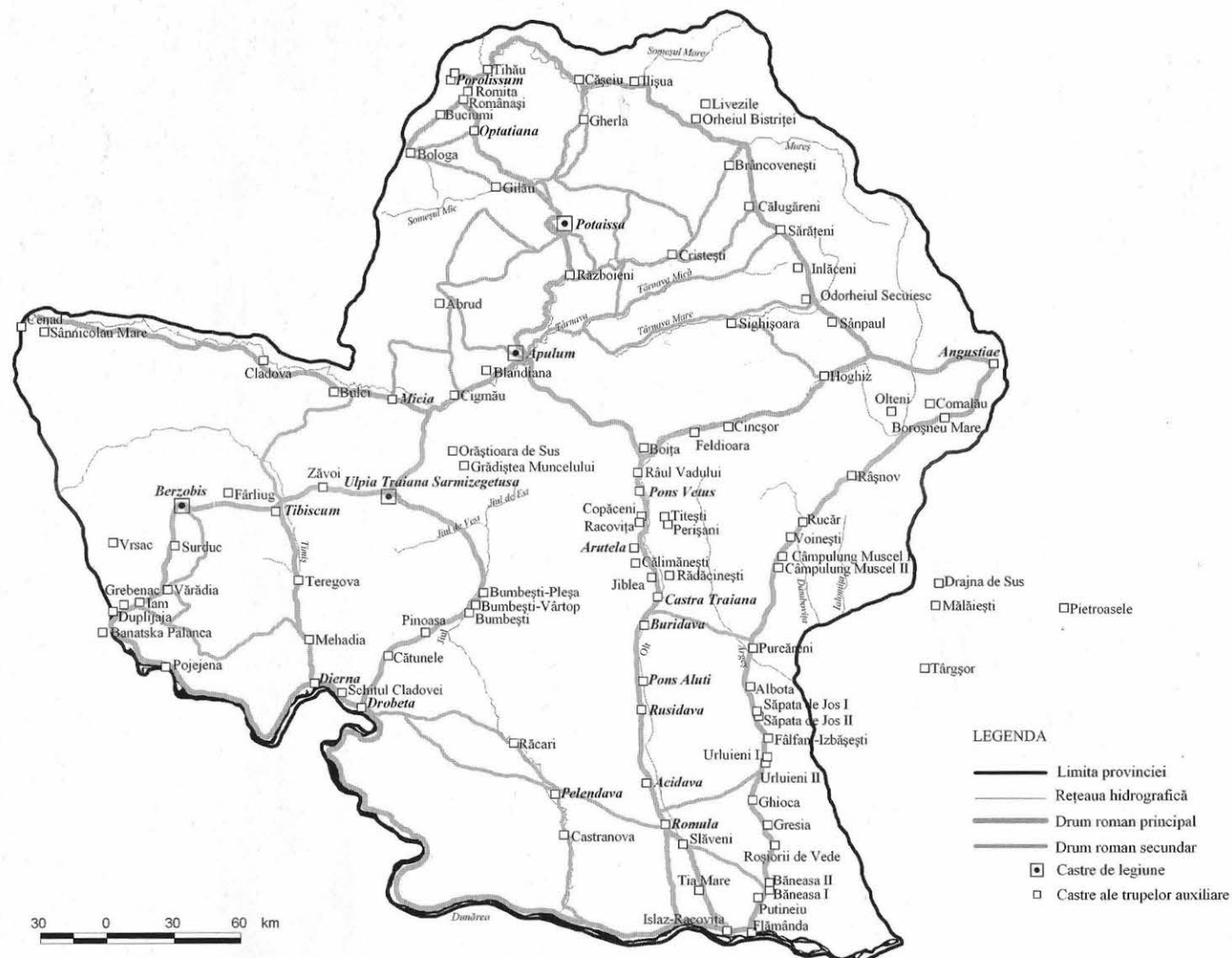
La Aiud (jud. Alba), ferma romană se compune din trei clădiri. Cea mai mare dintre ele are formă dreptunghiulară (21,10 x 17,40 m), prevăzută cu portic pe latura de sud-est. În partea centrală a clădirii se afla o curte interioară, care a servit ca magazie de unelte. O construcție din lemn a servit ca locuință sezonieră pentru lucrători. (F.F.)

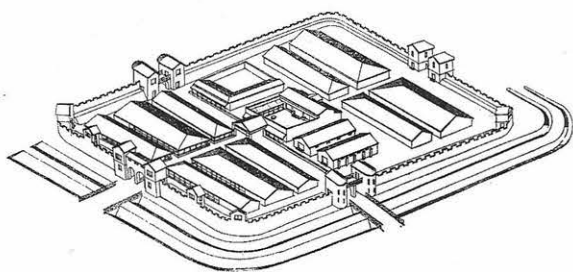
Harta XV.

Ala (lat. „aripă”). Unitate militară de cavalerie în cadrul armatei romane în epoca Principatului, făcând parte din trupele auxiliare (*auxilia*). *Alae*-le erau formate fie din cetățeni voluntari, fie din peregrini necetățeni care în schimbul a 25 de ani de serviciu militar dobândeau cetățenia romană. Efectivul unei asemenea unități de cavalerie era de 500 de oameni (*a. quingenaria*) sau de 1000 de soldați (*a. milliaria*). În numele unei asemenea unități militare se regăsește numele populației din care au fost recrutați soldații (*a. I Hispanorum*, *a. II Gallorum et Pannoniorum*), numele comandantului militar care a înființat unitatea (*a. Siliana*, *a. Gallorum Capitoniana*), referințe la armamentul specific (*a. I Augusta Ituraeorum sagittariorum*). Comandantul unei *a.* era *praefectus*. În Dacia, pe toată durata existenței provinciei, au fost prezente 16 *alae*. (S.N.)

Burgus (lat. „cetate”). Originea și sensul termenului nu sunt pe deplin lămurite. În antichitate el pare să fi fost folosit fie pentru a desemna un turn de observare sau o fortificație de mici dimensiuni, fie ca diminutiv pentru → (XV) *castellum*. Unele fortificații de mici dimensiuni din Dacia romană (cum ar fi, de exemplu, câteva de pe linia înaintată de apărare și supraveghere din Munții Meses: Negreni, Poieni, Poic ș. a.) au fost încadrate în categoria *b.* (E. N.)

Castellum (lat. „tabără militară mică”; „mică fortificație”). În sens militar al armatei romane termenul desemnează un castru mai mic decât cele obișnuite pentru trupele auxiliare, fiind un diminutiv al termenului → (XV) *castra*. *C.* servea

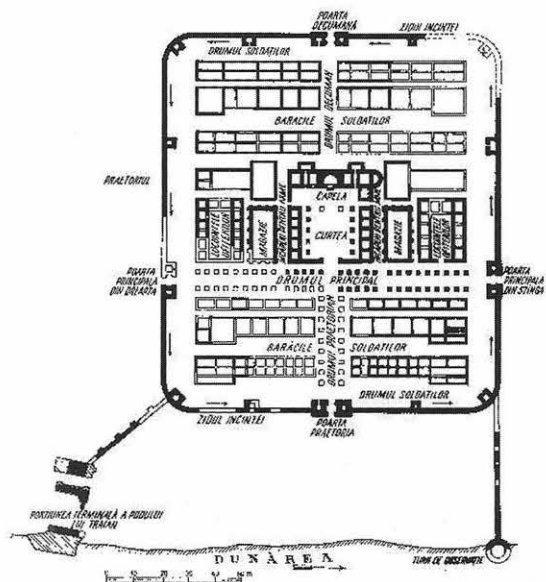

Buciumi. Reconstituirea grafică a castrului (după Amalia Landes și Nicolae Gudea).

pentru a adăposti avanposturi, care, de exemplu, să facă sigur transportul de aprovizionare. Fortificațiile de mai mici dimensiuni, care nu puteau încartirui o unitate auxiliară regulată întreagă → (XV) *ala* sau → (XV) *cohors* – de la unele granițe ale Imperiului Roman au fost încadrate de specialiști în categoria *c.* (E. N.)

Castra (lat. „spațiu închis“, „fortificație“, „tabără întărită“). În vocabularul militar roman termenul a fost folosit predominant la plural: *castra*, pentru a desemna tabăra militară cu toate dotările ei. Existau tabere provizorii – care se construiau mai ales în timpul campaniilor – *c. aestiva* (termenul folosit azi este „castru de marș“). Acestea erau constituite cel mai adesea dintr-o incintă pătrată sau dreptunghiulară (sau cu o formă adaptată la configurația terenului respectiv), cu val de pământ,

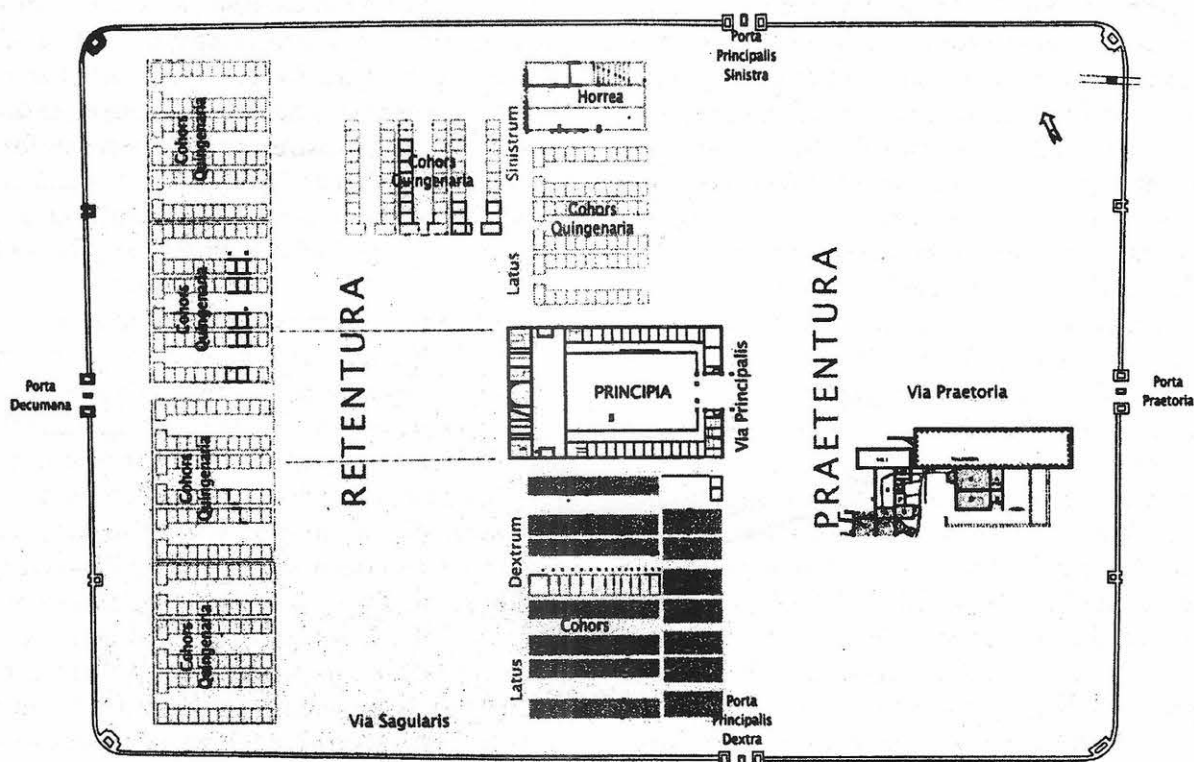

Drobeta. Planul castrului (după Dumitru Tudor).

palisadă și șanț (șanțuri) de apărare → (XV, *fossa*), în general cu câte o poartă → (XV, *porta*) pe fiecare latură. Soldații, ofițerii și comandantul întregii armate de campanie erau încartiruiți în corturi. La sfârșitul Republicii și în epoca Principatului numeroasele legiuni și unități auxiliare au staționat în fortificații permanente (*c. stativa* sau *hiberna*). Acestea aveau de asemenea o incintă îndeobște dreptunghiulară cu val de pământ (*vallum*, *agger*), șanț (șanțuri) de apărare, palisadă din lemn sau zid de piatră → (XV, *murus*),

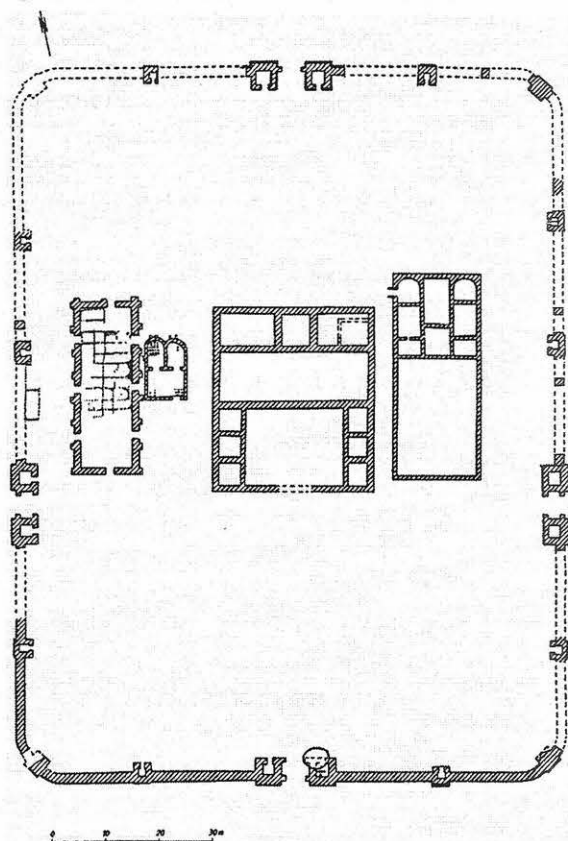

Porolissum. Castrul de pe Dealul Pomet. Fotografie aeriană (Alexandru V. Matei).

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Plan general (Mihai Bărbulescu).

câte o — (XV) poartă pe fiecare latură, cu turnuri care flancau porțile, la colțurile incintei și — uneori — pe traseul acesteia. În interior clădirile erau

Câmpulung. Planul castrului (după Dumitru Tudor).

fie din lemn, cu pereții lutuiți sau cu chirpici, fie din piatră legată cu mortar. Practic, toate castrale de trupe auxiliare din Dacia romană au avut inițial o fază constructivă cu incinta din val de pământ și palisadă din lemn (așa-numita „fază de pământ”, mai corect „faza din lemn și pământ”); la majoritatea fortificațiilor care au fost folosite mai mult timp palisada din lemn a fost înlocuită de un zid din piatră; de asemenea, unele clădiri din interior (rareori toate) au fost și ele reconstruite din piatră. Castrale de legiune cunoscute din provincia Dacia (*Apulum*, *Potaissa*) au avut de la început incinta din zid de piatră. Potrivit regulilor de construire a castralelor (*castra metatio*), atât castrale de marș cât și cele permanente aveau interiorul definit și împărțit de străzi principale care duceau către cele patru porți dintr-un punct central de referință, unde inițial se punea instrumentul de măsurat terenul (*groma*). Strada care unea cele două porți de pe laturile lungi ale castrului (*portae principales*) se numea *via principalis*. Strada care ducea la poarta din mijlocul laturii scurte din față (*porta praetoria*) era *via praetoria*; în sfârșit, strada care continua linia străzii *praetoria* spre poarta din mijlocul laturii scurte din spate (*porta decumana*) se numea *via decumana*. Aceste străzi (la care se adăuga *via quintana*, la jumătatea distanței între *via principalis* și latura scurtă din spatele castrului, paralelă cu acestea, și *via*

sagularis, care se desfășura de-a lungul bazei interioare a valului de pământ al incintei) împărțeau castrul în mai multe zone: partea din față, între *via principalis* și latura scurtă din față – *praetentura*; zona mediană din laturile clădirii comandamentului → (XV, *principia*) se numea *latera praetorii*; zona din spate a castrului, între *via quintana* și latura scurtă din spate era *retentura*. Clădirile din interior aveau diverse funcții: clădirea comandamentului (*principia*) în centrul castrului, cu frontul la *via principalis*; locuința comandantului → (XV, *praetorium*) lateral sau în spatele clădirii comandamentului; hambare → (XV, *horrea*), de asemenea adesea în *latera praetorii*; → (XV) cazărmiile soldaților (*contubernia*); infirmieria (*valetudinarium*), grajdurile cailor (*stabula*), ateliere (*fabrica*) etc. În Dacia romană s-au descoperit atât caste de marș – mai cu seamă din perioada războaielor de cucerire a Daciei – cât și vreo sută de caste permanente, pentru trupele auxiliare și legiuni. Majoritatea castrelor erau amplasate pe → (XV) *limes*, mai puține în interiorul provinciei. (E. N.)

Cazarmă. Termenul latin pentru a desemna corturile sau cazărmiile în care erau încartiruiți soldații în castele temporare dar și permanente pare să fi fost *contubernium*. Noțiunea se aplica în sens restrâns pentru acea grupă de opt (mai târziu zece) soldați care locuiau în aceeași încăpere a cazărmi. O clădire întreagă adăpostea în cazul legiunilor și al unităților auxiliare de infanterie (*cohortes*) o centurie, de aceea și cazarma respectivă era desemnată drept *centuria*. În literatura de specialitate de azi s-a răspândit termenul de „baracă” (germ. „Baracke”). Cazărmiile castrelor permanente investigate arheologic sunt clădiri dreptunghiulare lungi și relativ înguste, construite atât în *praetentura* cât și în zona mediană și uneori parțial și în *retentura* castrelor → (XV, *castra*). Aceste cazărmi puteau fi aliniate paralel cu *via principalis* (de ex. la Buciumi, *Porolissum* ș.a.), paralel cu axa *via praetoria-via decumana* (cum pare să se contureze la Vărădia-„Pustă”) sau în ambele feluri (în castrul de legiune de la *Potaissa*). Interiorul cazărmiilor este în general împărțit în mai multe camere egale ca mărime (îndeobște zece la număr, pentru o centurie în cazul legiunilor – cum e la *Potaissa* – și al unităților auxiliare de infanterie și opt pentru două *turmae* în cazul unităților de cavalerie; aceasta însă nu era o regulă absolută) și o încăpere mai mare decât celelalte la un capăt al clădirii, uneori o locuință cu mai multe încăperi, unde locuia centurionul

sau decurionul. În unele caste s-au construit – probabil pentru a economisi spațiul – câte două cazărmi lipite „spate în spate”, numite „barăci duble”. Spre deosebire de → (XV) *principia*, cazărmiile din lemn ale castrelor auxiliare nu au fost întotdeauna reconstruite din piatră odată cu înlocuirea palisadei din lemn a incintei cu zid de piatră (la Cășei, Vărădia-„Pustă” etc.). (E. N.)

Centurio (lat. „centurion”). Comandant al unei *centuria* (subunitate tactică de bază în armata romană). În epoca Principatului, *centuriones* constituiau corpul de ofițeri inferiori ai legiunii, militari de carieră, provenind fie dintre tinerii cavaleri care renunțau la demnitatea ecvestră, fie dintre subofițerii din legiuni. Centurionatul a cunoscut o strictă ierarhie a rangurilor; în → (XV) legiune sunt cunoscute 59 ranguri de centurioni. Pentru a putea avansa mai repede, *c.* sunt frecvent transferați dintr-o legiune în alta. *C.* puteau avansa până la gradul de *primus pilus* (comandant al primei centurii din prima cohortă) care deschidea perspectiva promovării în ordinul ecvestru. Dintre *primipili* era numit și *praefectus castrorum legionis*, un fel de intendent, în fapt supleantul comandantului legiunii. În comparație cu soldații de rând și cu subofițerii, *c.* erau mult mai bine remunerați: 5000 denari anual sub Domițian, 7500 denari sub Septimius Severus și 12500 sub Caracalla → (XXV, *denarius*). În sec. II d.Hr., *c.* proveneau de regulă din Italia sau din marile centre urbane ale unor provincii. Din timpul lui Septimius Severus, ridicarea *c.* prin avansare dintre soldații și gradații legiunii devine o veritabilă regulă; tot de atunci, *c.* puteau avea origine local-provincială, nu neapărat romano-italică. Cohortele auxiliare erau de asemenea organizate pe centurii comandate de câte un *c.* care dădea și denumirea centuriei: *c. Clementis*, *c. Iuli*, *c. Secundi* etc. (A.H.)

Cohors (lat. „cohortă”). Unitate militară de infanterie aparținând armatei auxiliare în Imperiul roman. În *c.* erau recrutați, de regulă, peregrini necetățeni. După numărul soldaților puteau fi *c. quingenariae* (500 militari), comandate de *praefecti* sau *c. milliariae* (1000 militari), comandate de *tribuni*. Uneori alături de pedestrași o cohortă poate conține un număr de cavaleriști (*c. equitatae*). Ca și în cazul *alae*-lor, titulatura unei *c.* poate conține, pe lângă numărul de ordine, un gentiliciu imperial (*Flavia*, *Ulpia*, *Aelia*, *Aurelia*), un etnicon (*Gallorum*, *Brittonum*, *Batavorum*, *Thracum*, *Vindellicorum*), un apelativ derivat din numele comandantului care a înființat unitatea (*c. I*

Lepidiana), numele armei specifice (*gaesatorum*, *sagittariorum*, *contariorum*), epitete onorifice (*pia fidelis*, *torquata*, *armillata*), iar din secolul al III-lea d. Hr. supranume imperiale (*Antoniniana*, *Gordiana*, *Philippiana*) etc. În diverse etape, în provincia Dacia, au fost prezente 46 de cohorte.

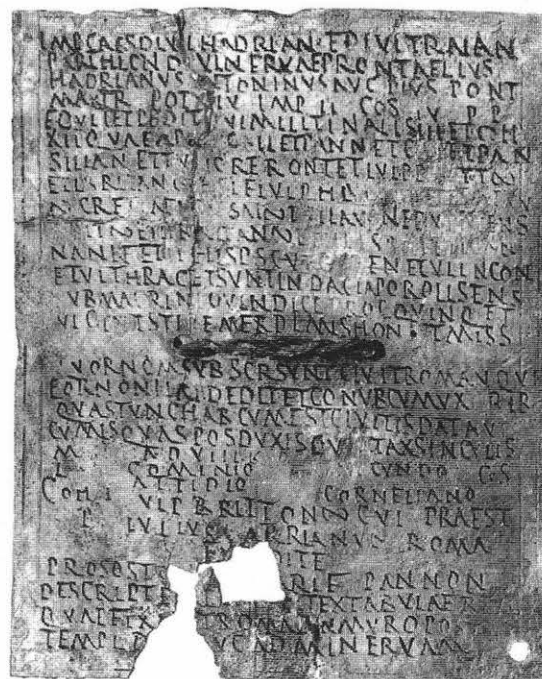
Pentru *c.* (subunitate a unei legiuni) → (XV) *legio*. (S.N.)

Diplomele militare (*tabulae honesta missionis*).

Copii autentificate de pe decretele imperiale (*constitutiones imperatorum de civitate conubio militum veteranorumque*). Erau un fel de livrete militare, acte de eliberare din serviciul militar activ și certificate de încetățenire acordate soldaților din trupele auxiliare, care confirmau dreptul de *conubium* (legalizarea căsătoriei după toate normele dreptului roman) precum și cetățenia romană pentru soție și copii, ca și pentru toți urmașii. *D.m.* sunt izvoare extrem de importante ale vieții politice și militare din provincie deoarece conțin informații privind organizarea administrativă și militară a provinciilor, trupele auxiliare și dispersarea lor, guvernatori, comandanți, soldați. Astfel, pe baza *d.m.* s-a putut stabili organizarea provinciei Dacia în 106 precum și organizarea ulterioară a provinciilor Dacia Superior, Dacia Inferior și Dacia Porolissensis. În Dacia s-au descoperit peste 40 *d.m.* (I. N.).

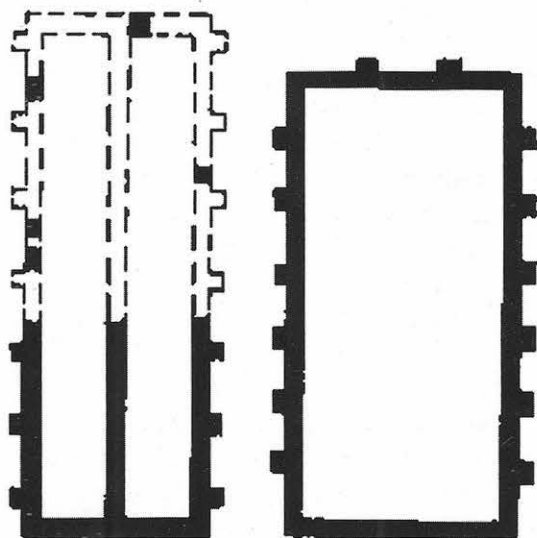
Fossa (lat. „șanț”). Fortificațiile romane erau înconjurare de unul sau mai multe șanțuri de apărare pe tot perimetrul lor exterior. Uneori șanțul (șanțurile) era întrerupt în fața porților, unde era înlocuit cu un mic șanț (*titulum*) mai înaintat spre exterior față de traseul șanțurilor lungi. Izvoarele antice vorbesc despre două tipuri de *f.* în funcție de lungimea și înclinația pantelor: *f. fastigata* avea ambele pante de aceeași lungime și cu aceeași înclinație, iar *f. punica* avea panta interioară înclinată iar cea exterioară verticală, deci mai scurtă. O variantă de șanț – constatată arheologic – avea fundul plat (nu ascuțit ca celelalte tipuri); un asemenea șanț poate că a fost astfel construit sau a devenit așa în urma repetatelor curățiri ale fundului și pereților. Uneori șanțurile erau prevăzute cu pari ascuțiți înfipti în pante sau pe coama dintre două șanțuri paralele, cu vârful în sus. (E. N.)

Horreum (lat. „magazie“, „hambar“). Hambarele de cereale (unul sau mai multe) se găseau în castele în general în apropierea clădirii comandamentului, în *latera praetorii* sau în spatele aces-

Cășeiu. Diplomă militară (foto Dan Isac)

tea. Erau clădiri dreptunghiulare, din lemn sau din piatră. Aveau podeaua înălțată față de sol pe stâlpi sau parapeti din lemn, respectiv din piatră, pentru a permite aerisirea necesară cerealelor depozitate, pentru a împiedica pătrunderea umezelii, insectelor și rozătoarelor. Din cauza greutateii enorme care apăsa asupra pereților, *h.* au fost construite cu pereți masivi; zidurile hambarelor din piatră erau susținute de pilaștri din zidărie de piatră (uneori numiți „contraforturi“). Zidurile aveau deschizături de aerisire sub nivelul podelei înălțate. Cerealele erau depozitate în *h.* în vrac sau ambalate în saci, dar hambarele puteau

Planuri de horrea din castele de la Bologa și Buciumi (după Liviu Petculescu).

fi folosite pentru a păstra și alte alimente. În Dacia romană au fost identificate *h.* în castrele de la *Drobeta, Porolissum, Buciumi*, în castrul de legiune de la *Potaissa* etc. (E. N.)

Legatus Augusti legionis (lat.). Ofițer superior, comandantul unei → (XV) legiuni romane. *Legati legionis* erau de rang senatorial, proveneau din tre foștii pretori (*vir praetorius*), fiind numiți la comanda legiunilor de către împărat, începând din timpul lui Augustus. Comanda unei legiuni este o funcție care face parte din cariera (*cursus*) senatorială. Adesea *L.A.L.* rămân la comanda legiunii pentru un scurt timp, după care li se încredințează, de obicei, guvernatorate provinciale. Din timpul lui Gallienus – care prin reforma din 260/262 a interzis senatorilor cariera militară și accesul la comandamentele militare – în fruntea legiunilor apar *praefecti legionis* de rang ecvestru, cu atribuții pur militare și militari de profesie. (A.H.)

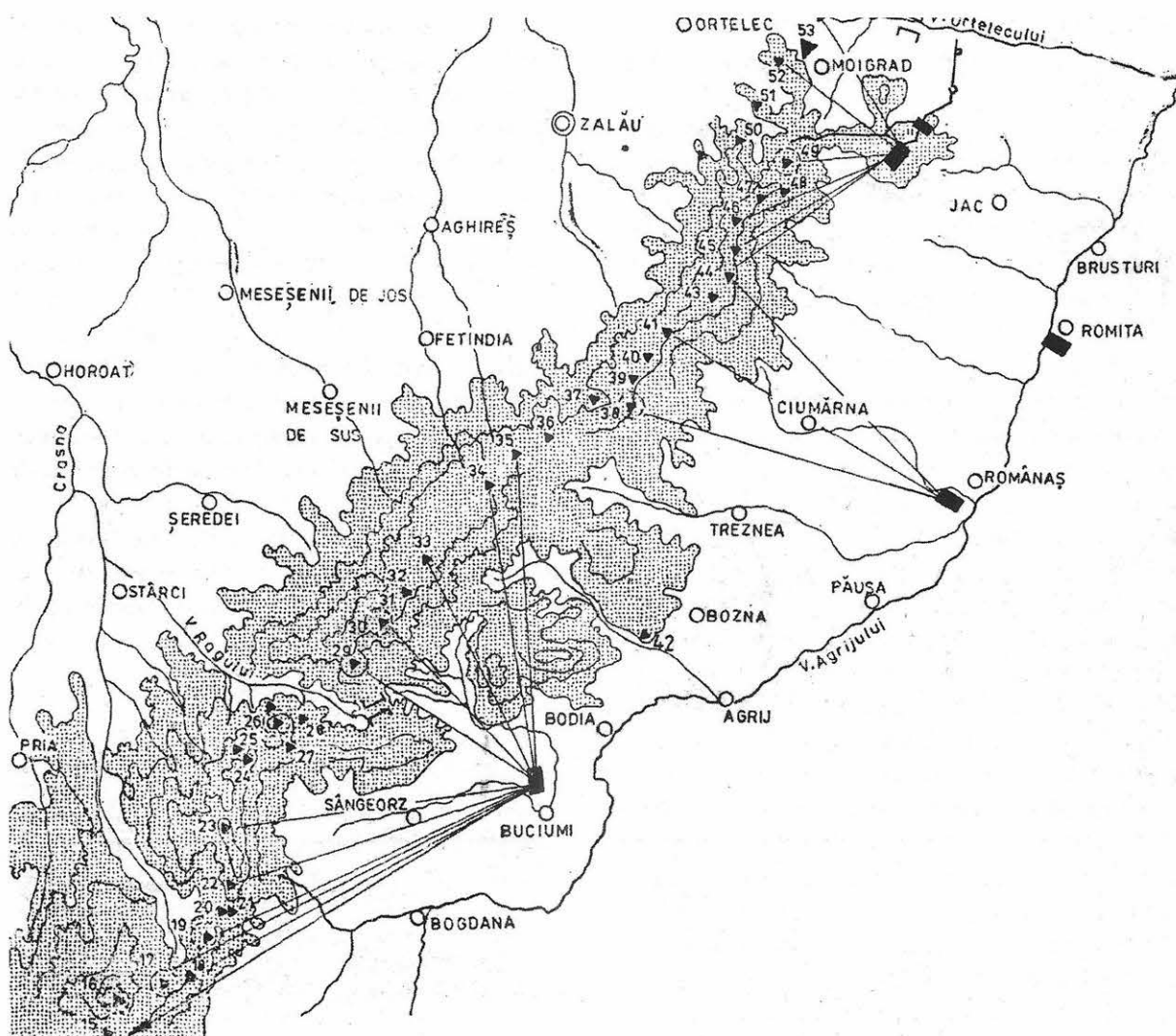
Legio (lat. „legiune”). Unitate de elită a armatei romane, aparținând infanteriei grele, și recrutată exclusiv din rândul cetățenilor romani. *L.* avea circa 6000 de soldați (*milites*), împărțiți în zece cohorte (o cohortă avea 480 de militari, cu excepția cohorții *I milliaria* care însuma, teoretic, 1000 de militari). Acestora li se adaugă și un corp de cavalerie de 120 de călăreți grupați în patru escadroane (*turmae*). Legiunea era comandată de un → (XV) *legatus Augusti legionis*. În subordinea acestuia erau tribunii → (XV, *tribunus*) și centurionii → (XV, *centurio*). Un corp numeros de subofițeri → (XV, *principales*) îndeplineau diferite însăcinări în cadrul legiunii.

În Dacia, după al doilea război dacic al lui Traian, au staționat *legio III Flavia Felix* (la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, apoi la *Berzobis*), *legio XIII Gemina* și vexilații din *legio I Adiutrix* (la *Apulum*). În timpul lui Marcus Aurelius este adusă *legio V Macedonica* la *Potaissa*, iar cu ocazia diferitelor confruntări militare au staționat în provincie detașamente din diferite legiuni (*legio I Italica*, *legio III Gallica*, *legio VII Claudia*, *legio VII Gemina*, *legio X Gemina*, *legio XIII Gemina* și *legio XXII Primigenia*). (S. N.)

Limes (lat. „hotar”, „drum de țară”, „potecă”, „drum transversal”). Termenul de *l.* a fost folosit în antichitate cu mai multe sensuri, unele din ele provenind din vocabularul măsurătorilor de terenuri (*agrimensores*), în care *l.* desemna hotarul marcat între parcele de teren; uneori aceste parcele

erau delimitate prin drumuri de câmp. Spre sfârșitul epocii republicane și la începutul Principatului termenul e atestat și cu sens militar, de drum construit de trupele romane în direcția inamicului și în țara acestuia. Începând cu sfârșitul sec. I d. Hr. *l.* este menționat și cu sensul de „granița de uscat a imperiului”, spre deosebire de granița marcată de un râu, care e numită *ripa*. Noțiunea nu includea construcțiile aflate la graniță (valuri de pământ, șanțuri de apărare, fortificații etc.), care erau desemnate cu termeni proprii. În mod concret, granițele Imperiului Roman prezintă o multitudine de aspecte constructive. Existau astfel porțiuni de granițe apărate cu val de pământ, palisadă din lemn sau zid din piatră și fortificații lipite de acest sistem (de ex. „valul lui Hadrian” sau „valul lui Antoninus Pius” în nordul Britanniei), de asemenea val de pământ și palisadă sau zid din piatră, dar cu fortificațiile propriu-zise ceva mai retrase în spatele liniei de graniță (de ex. granițele Germaniei Superior începând cu dinastia Flavienilor sau granița de NV a Daciei Porolissensis), cu zid de piatră fără val (porțiunea de uscat a graniței de N a Raetiei), drum cu fortificații de-a lungul său (de ex. granița de E a Arabiei și Siriei, granița de SV a Daciei), porțiuni de zid și șanț de apărare cu mici fortificații pe anumite căi și drumuri de acces (granița de S a unor provincii din Africa de Nord), fortificații plasate în dreptul trecătorilor prin munți (granița de E a Daciei), fortificații, porturi și drum de-a lungul malului unei granițe fluviale (de ex. granița de E a Panthoniei Inferior) etc. Acolo unde era necesar (în special din cauza reliefului și vegetației) granițele aveau un sistem de turnuri și → (XV) *burgi* de observare și semnalizare înaintate față de linia fortificată (Germania Superior, Dacia Porolissensis etc.). (E.N.)

Miles (lat. „soldat”). În epoca Principatului soldații din → (XV) legiuni – cetățeni romani și militari de carieră – se înrolau voluntar, de obicei, la 20 de ani. Serviciul militar dura 20 de ani, dar, de regulă, el se prelungea până la 25 de ani și, în caz de război, chiar mai mult. Soldații de rând puteau avansa spre trepte de gradați/subofițeri → (XV, *principales*), unii dintre aceștia aspirând apoi la rangul de → (XV) *centurio*. Solda (*stipendium*) pentru soldații din legiuni a crescut mereu în perioada Principatului: 75 → (XXV) denari anual în epoca augustană, 300 denari sub Domițian, 500 denari sub Septimius Severus și 750 denari sub Caracalla. La *stipendium* se mai

Limesul meseșan. Linia înaintată de turnuri în fața castrelor (după Nicolae Gudea)

adăugau uneori și *donativa*, sume de bani ocazionale date de împărați, și acele *praemia militiae* de 3000 de denari, pe care soldații-veterani le primeau la ieșirea din armată. (A.H.)

Murus (lat. „zid“). Zidul era unul din elementele defensive esențiale ale castrelor și orașelor romane. Ca termen tehnic, *m.* era folosit în antichitate și pentru brazdele de sol cu iarbă (*caespites*) decupate de soldați și care îmbrăcau uneori nucleul valului de pământ (*murus caespiticius*). Zidurile din piatră existau în mai multe variante constructive, dintre care în arhitectura castrelor au fost folosite în special — (XII) *opus quadratum* și — (XII) *opus incertum*. În Dacia romană incinta și alte clădiri zidite în tehnica *opus quadratum* apar la castelele de legiune (*Potaissa*, *Apulum*); majoritatea castrelor de trupe auxiliare aveau ziduri în *opus incertum*. Ca particularități se semnalează castele ale căror ziduri de incintă erau sprijinite cu „pinteni” clădiți din piatră care se legau organic cu zidul, pe interiorul acestuia (ex. Cășei), altele care aveau

ziduri duble — respectiv două paramente cu un nucleu de pământ și piatră între ele —, cum e cazul la Brețcu. (E. N.)

Numerus (lat.). Unitate militară „etnică”, neregulată, aparținând armatei auxiliare în Imperiul roman. Inițial erau recrutate din *gentes* barbare sub forma unor miliții indigene, iar începând cu domnia lui Hadrian vor fi organizate. Efectivul unui *n.* putea varia între 500 - 900 soldați. Soldații unui *n.* își păstrează echipamentul, armamentul și tactica de luptă tradiționale; comenzile militare se dădeau în limba barbară a soldaților. Comandantul unui *n.* este *praepositus*, dar și *praefectus* și *tribunus*. Pe lângă unitățile etnice, *n.* poate desemna și o unitate cu efectiv neregulat sau o trupă cu misiuni speciale (*n. singularium Britannicianorum*, *n. burgariorum et verederiorum*, *n. exploratorum Germanicianorum*). Dintre *n.* etnici cantonați în Dacia se remarcă cei constituiți din grupurile de palmireni (*Palmyrenii sagittarii ex Syria*) și mauri (*Mauri gentiles*): *numerii Palmyrenorum Tibiscensium*,

Miciensium, Porolissensium și numerii Maurorum Tibiscensium, Miciensium, Optatianensium. (S. N.)

Porta (lat. „poartă”). Fortificațiile romane → (XV, *castra*) din perioada Principatului aveau în general patru porți, câte una pe fiecare din laturile incintei patrulate, legate de drumurile principale din castru. O mare importanță se acorda porții aflate în mijlocul laturii scurte din față, numită *p. praetoria*. Aceasta era poarta folosită în ocazii oficiale și destinată în principiu ieșirii trupelor la luptă; izvoarele antice spun că această poartă trebuia să fie plasată în direcția dușmanului. Cele două porți de pe laturile lungi erau *p. principalis dextra* (poarta din dreapta) și *p. principalis sinistra* (poarta din stânga), unde „stânga” și „dreapta” erau cele ale unei persoane care privea din centrul castrului spre *p. praetoria*; potrivit datelor arheologice din Dacia romană ele ar fi porțile „uzuale” pentru aprovizionare și circulație cotidiană. Poarta din mijlocul laturii scurte din spate era *p. decumana*; judecând tot după rezultatele arheologice din Dacia romană, ea a fost rar folosită și există părerea că uneori – în etape mai târzii de funcționare a castrului – a fost chiar blocată cu zidărie de piatră. Porțile erau flancate de turnuri (*turres*), care puteau avea planuri diferite (pătrat, dreptunghi, dreptunghi cu latura scurtă exterioară rotunjită, rareori circulare). La porțile cu deschideri mai mari se constată uneori o bază clădită din piatră și mortar care susținea fie un pilastru median, fie avea doar un rol analog acelei *spina* din circuri, de a despărți sensurile de circulație. Canaturile porților erau din scânduri groase din lemn, prinse cu piroane și scoabe din fier. (E. N.)

Praetorium (lat. „sediul, locuința comandantu-

Porolissum. Castrul de pe Dealul Pomet. *Porta praetoria* după reconstituire (foto Alexandru V. Matei).

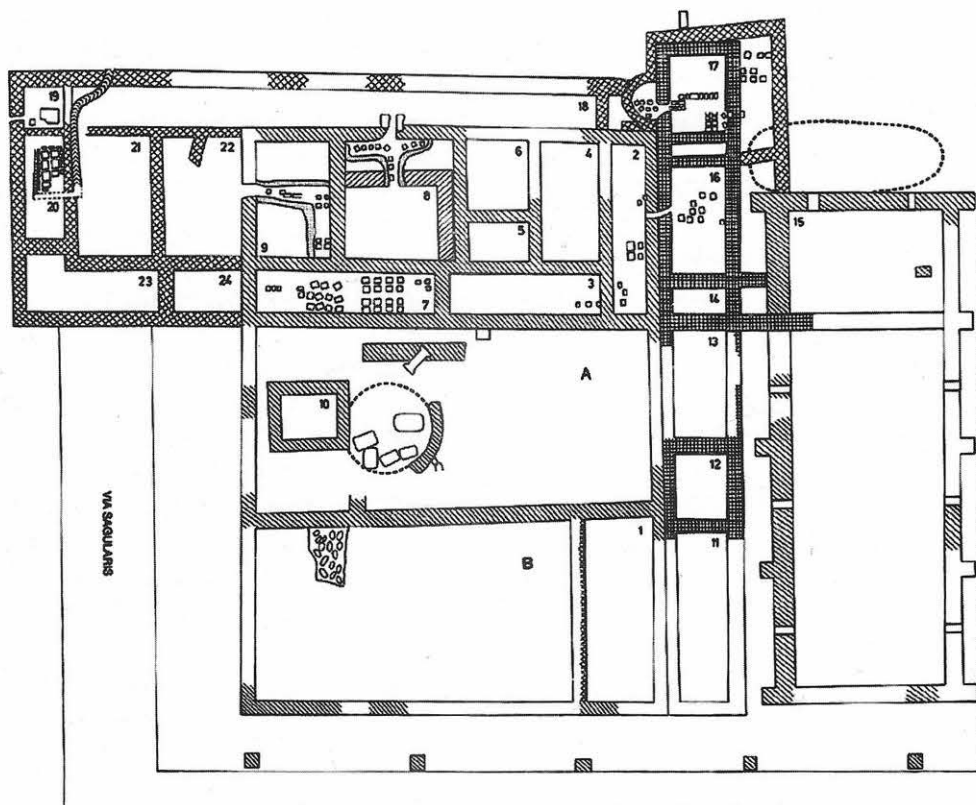
lui”). În cazul castrelor romane de marș, *p.* era cortul aflat în poziție centrală în care se aduna cartierul general al corpului de armată respectiv, care servea în același timp drept locuință a comandantului acelei armate. Pentru castele permanente, *p.* însemna doar locuința comandantului unității staționate, rolul de clădire a cartierului general (și locul în centrul castrului) fiind luat de → (XV) *principia*. Drept urmare, *p.* era situat în majoritatea cazurilor tot în zona mediană a castrului, într-una din *latera praetorii* → (XV, *castra*) sau în spatele clădirii comandamentului. În general, *p.* are forma obișnuită a casei romane patrulate cu curte interioară (*atrium*) înconjurată de un peristil și de încăperile de locuit, bucătărie etc. Datorită rolului de locuință (chiar dacă locuință „de serviciu”), planurile *p.* nu prezintă relativă standardizare a clădirii comandamentului. În unele cazuri, *p.* era mult mai mare ca suprafață

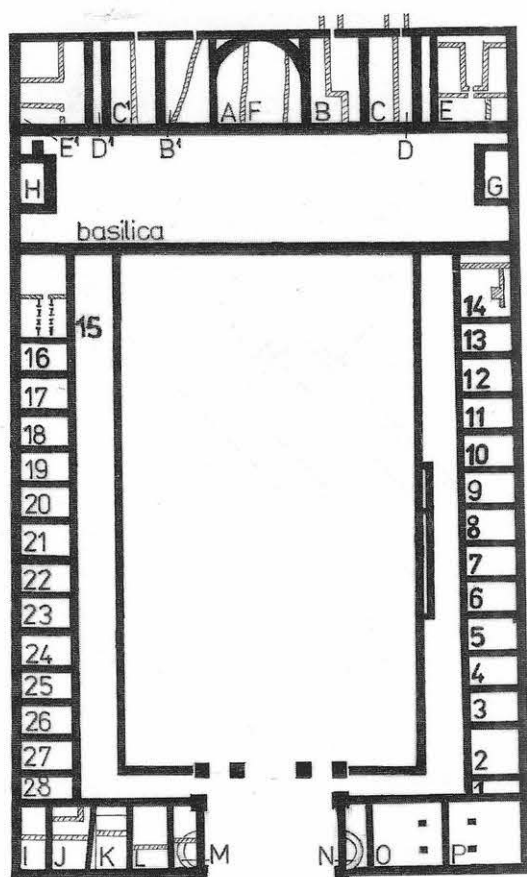
Apulum. Castrul Legiunii XIII Gemina. *Porta principalis dextra* (foto Vasile Moga).

decât clădirea comandamentului și prezenta mai multe elemente de confort: încăperi încălzite cu sistemul de → (XII) hipocaust, băi proprii → (XII, *thermae*) integrate de la început sau adăugate ulterior etc. E posibil ca *p.* din castele de trupe auxiliare să fi avut ca model locuințele → (XV) tribunilor din castele de legiune, mai ales că majoritatea acestora erau *tribuni angusticlavii* din ordinul ecvestru, care în timpul Principatului comandau – în cadrul carierei lor militare – și trupele auxiliare. În Dacia romană se cunosc câteva planuri ale unor *p.*, mai complete din faza lor din piatră: Gilău, Cășei, Buciumi etc. (E. N.)

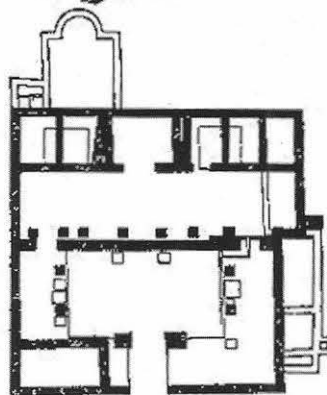
Principales (lat. „subofițeri”). Ocupau un rang intermediar între simplii soldați (*militēs*) și ofițerii inferiori (*centuriones*). *P.* din statul-major al comandantului legiunii alcătuiau *officium legati legionis*. Alți *p.* se află în serviciul unui → (XV) *tribunus laticlav* sau *angusticlav* (*officium tribunorum*). O altă categorie de *p.* din → (XV) legiuni o constituie cei cu atribuții exclusiv militare. Atribuțiile (militare, administrative, tehnice) și gradele sub-

Căței. Castru. Planul pretoriului (după Dan Isac).

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica.
Principia. Plan (Mihai Bărbulescu).

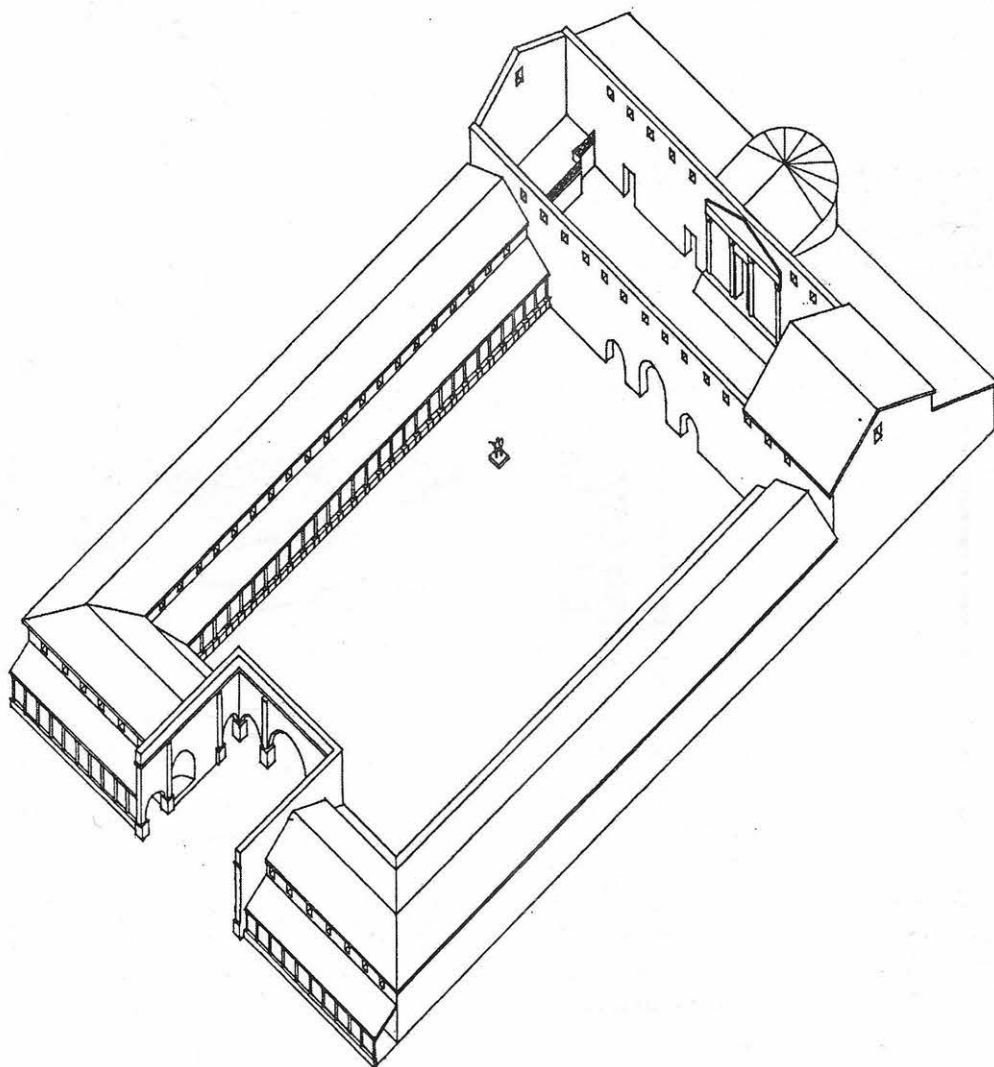
Porolissum. Castrul de pe Dealul Pomet.
Principia. Plan și reconstituire grafică (după
Nicolae Gudea și Amalia Landes).

ofițerilor erau extrem de diverse, de la *cornicularius* (gradul cel mai înalt de subofițer) până la *immunes* (cei scutiți de corvezi): *actarius*, *aquilifer*, *architectus*, *beneficiarius*, *campidoctor*, *custos armorum*, *custos basilicae*, *frumentarius*, *imaginifer*, *librarius*, *medicus*, *ensor*, *optio*, *signifer*, *speculator*, *tesserarius*, *vexillarius* etc. În afară de *immunes*, care aveau o soldă (*stipendium*) egală cu a soldaților de rând, subofițerii primeau solde mai mari, în funcție de misiunea tactică și alte criterii de responsabilitate militară. Reformele lui Septimius Severus și Gallienus au sporit oportunitățile de avansare spre cariera de ofițer (centurion) ale subofițerilor. Tot dintre subofițerii legiunilor era alcătuit și statul-major al guvernatorului provinciei (*officium legati Augusti*), împărțit în diferite servicii administrative și militare. (A.H.)

Principia (lat., forma la plural a cuvântului *principium* „început“, „origine“, dar și „cel mai important“, „principal“). În terminologia castrametației

desemna atât piațeta, cât și clădirea comandamentului unui castru permanent (de legiune sau de trupă auxiliară), aflată la intersecția celor două axe ale fortificației, care dau traseul celor patru străzi principale ale acesteia → (XV, *castra*); numele de *p.* trimite așadar atât la importanța clădirii, cât și la faptul că aici se găsește „începutul“, „originea“ castrului, locul în care s-a plasat *groma* și din care s-a trasat planul fortificației.

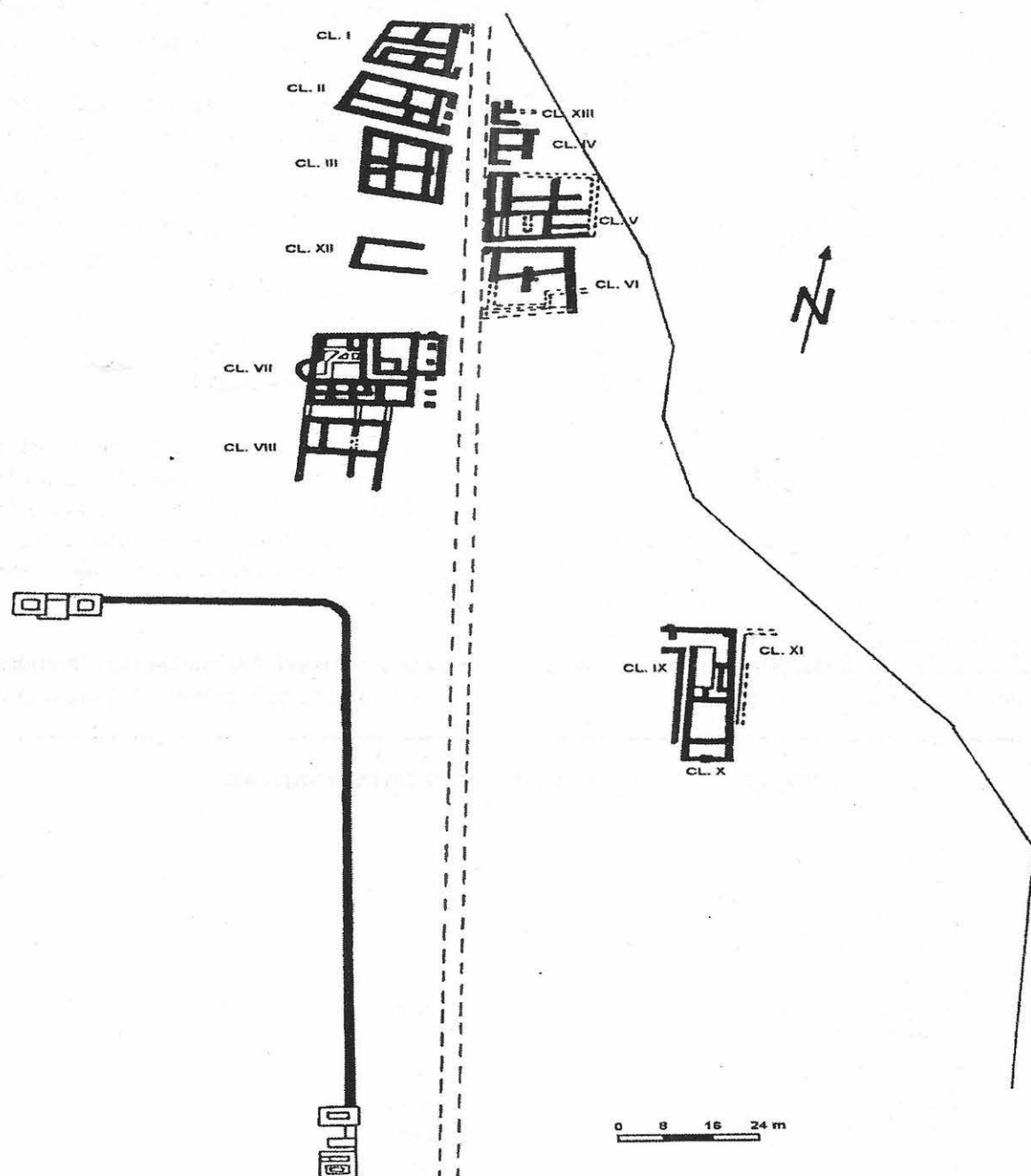
Există mai multe forme de clădiri ale *p.*, în funcție de tipul de castru și trupă, de epocă, foarte probabil de arhitecți și constructori etc. În fața *p.* exista o zonă acoperită, un fel de hol de intrare pe toată lățimea clădirii, care în unele cazuri se extindea peste porțiunea respectivă din *via principalis*. În general, clădirea are un plan care cuprinde în partea anterioară o curte împrejmuită cu ziduri sau/și portice (*atrium*), urmată în zona din mijloc de o sală acoperită, a cărei lungime ocupa toată lățimea *p.* (*basilica*), unde se aflau și unul sau două tribunale (podiumuri). În spațiul rămas în partea

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Principia (reconstituire grafică Cornelia Bărbulescu).

din spate a clădirii se găsea un șir de încăperi în număr impar; din acestea, camera centrală era numită *aedes* și adăpostea stindardele (*signa*) (în cazul legiunilor imaginea vulturului legiunii, *aquila*), apoi și imaginea sacră a împăratului (cultul imperial), iar în subsolul sau demisolul acestei camere se afla tezaurul trupei (*aerarium*). Uneori camera centrală avea peretele din spate în formă de absidă. Celelalte camere din latura din spate erau birouri ale subofițerilor însărcinați cu administrația castrului și trupei → (XV, *principales*). Pe laturile curții interioare se găseau de obicei alte camere, destinate a depozita armele care nu se aflau pe moment în folosință, precum și alte

materiale (*armamentaria*). Uneori aceste camere lipsesc (ca, de pildă, la Gilău și Vărădia-„Pustă”), alteori ele există doar pe o latură a curții. Arheologic s-a constatat că *p.* este în general construită din același material cu incinta, deci la castrule cu incinta din lemn și pământ *p.* este o clădire din lemn, iar în faza cu incintă din piatră clădirea comandamentului este și ea reconstruită din piatră (ceea ce nu este la fel în cazul altor clădiri din interiorul castrulelor, care pot rămâne din lemn chiar dacă incinta este reconstruită din piatră, → (XV) cazarma, → (XV) *horreum*). În provincia Dacia au fost explorate arheologic clădiri ale comandamentului la castrul de legiune de la

Tibiscum. Planul vicus-ului militar (după Doina Benea).

Potaissa și la castrele de trupe auxiliare de la Gilău, Cășei, Porolissum, Buciumi, Vărădia-„Pustă“ etc. (E. N.)

Singulares (lat.). Militarii din garda unui → (V) *legatus Augusti (provinciae)*, → (V) *procurator Augusti* ori → (XV) *legatus Augusti legionis*. **S.** erau călăreți (*equites*) sau pedestrași (*pedites*). Sunt atestați epigrafic în Dacia la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* și la *Apulum*. Ulterior au fost organizați într-un *numerus singularium*. (M.B.)

Tribunus militum (lat.). Ofițer superior din → (XV) legiune. În subordinea directă a unui *legatus Augusti legionis* se aflau șase **t.m.**: unul de rang senatorial, *tribunus laticlavus* (locuitorul de drept al comandantului legiunii), ceilalți cinci erau de rang ecvestru, *tribuni angusticlavii*. (A.H.)

Vexillatio (lat. *vexillum*, „steag“). Detașament militar desprins dintr-o unitate în vederea unei misiuni. Termenul **v.** apare frecvent în inscripții și la autorii antici pentru a desemna detașamentul dar și stindardul acestuia, așa cum *vexillarius* este atât soldatul care poartă *vexillum*-ul, cât și soldatul care face parte dintr-un detașament. Există **v.** desprinse din legiuni, trupe auxiliare sau din flotă, din motive diverse, cum ar fi apărarea unor puncte strategice, lucrări de construcție, asigurarea ordinii, exploatarea carierelor etc. Efectivul unei **v.** variază, cele mai numeroase ajungând până la 1000 de soldați. În expediții comanda uneia sau mai multor **v.** o are un ofițer superior (→ XV, *legatus Augusti legionis*, *tribunus militum*), un *primus pilus* sau un simplu → (XV) *centurio*, ofițer care indiferent de rangul său poartă titlul *praepositus*, *praefectus* sau, mai rar, *dux*. (S.N.)

Vicus militaris (lat.). *Vici militares* se numesc așezările apărute în apropierea castrelor auxiliare de-a lungul Rinului și a Dunării începând cu secolul I d. Hr. Inscriptiile menționează așezări rurale desemnate ca *vici* în apropierea castrelor, iar cercetările arheologice semnalează existența unei locuiri civile. Inițial edificiile civile (barăci ușoare) sunt casele negustorilor (*negotiatores*) și meșteșugarilor legați prin interese de castru, apoi aici se instalează soldații cu soțiile lor (*focariae*), mai ales începând cu epoca lui Septimius Severus care le-a permis să locuiască în afara castrului, aici se așează unii veterani după lăsarea la vatră. Acești **v.m.** depind strâns de castru: ocupă teritoriul acestuia și, în consecință, locuitorii sunt subordonați autorității militare. Doar dispariția castrului putea deschide calea spre autonomie a unei asemenea așezări. În Dacia așezările de pe lângă castrele auxiliare pot fi introduse în categoria **v.m.**: Răcari (jud. Dolj), *Angustia* - Brețcu (jud. Covasna), *Praetorium* - Mehadia, Vărădia, *Tibiscum* (jud. Caraș-Severin), Brâncovenești (jud. Mureș), Gilău, Bologa (jud. Cluj), Buciumi, Românași, Romita (jud. Sălaj) etc. (S.N.)

Harta XVI.

Harta XVII

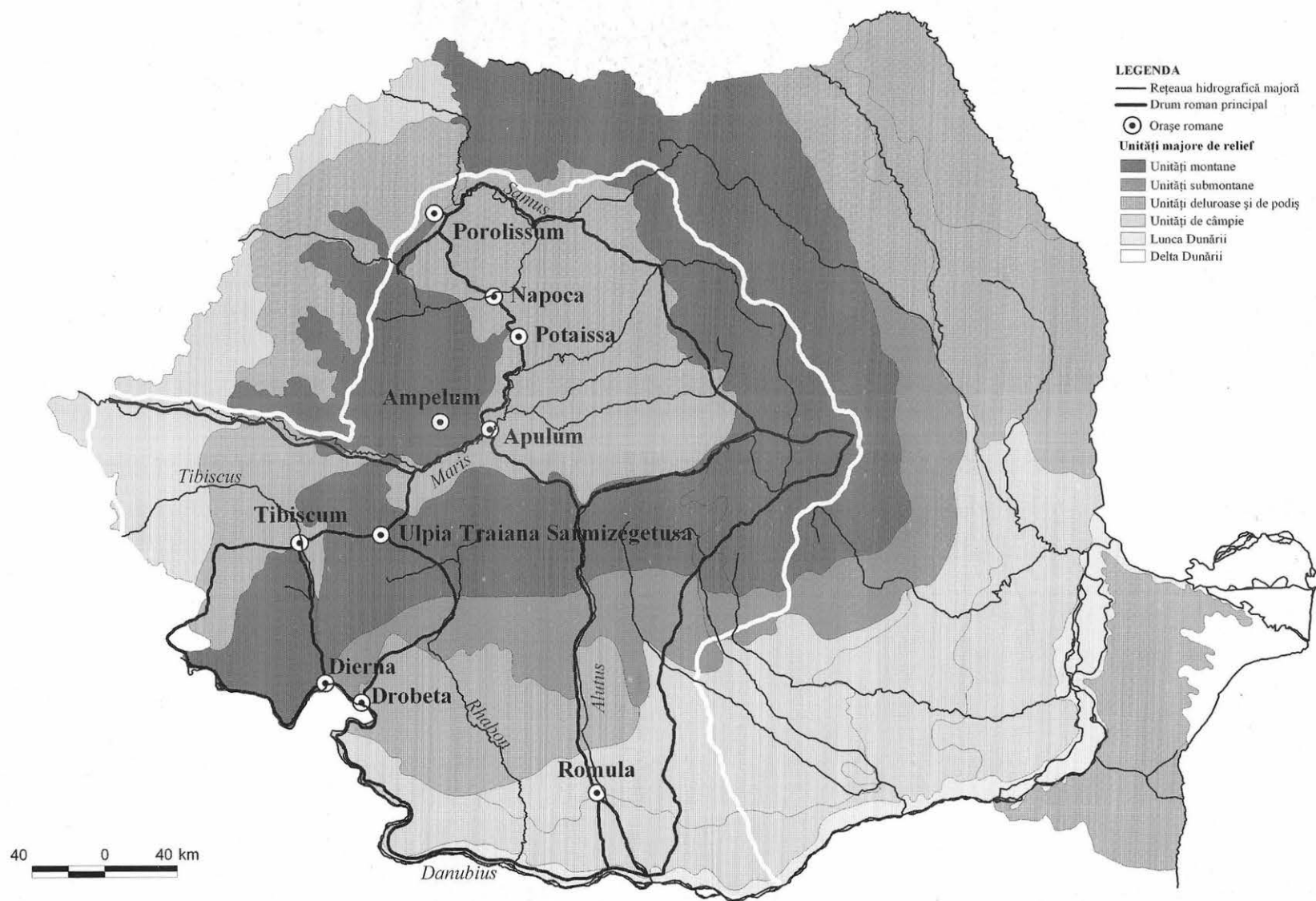
Conductores ferrariorum (lat.). Arendași ai minelor de fier, aflate în proprietate imperială. O inscripție din Teliucu Inferior menționează doi **cf.** care se ocupau de exploatarea minereului de fier de acolo, fiind subordonați, probabil, procuratorului provinciei. (M.B.)

Conductores pascui et salinarum (lat. „arendași ai pășunilor și salinelor“). Salinele și pășunile aflate

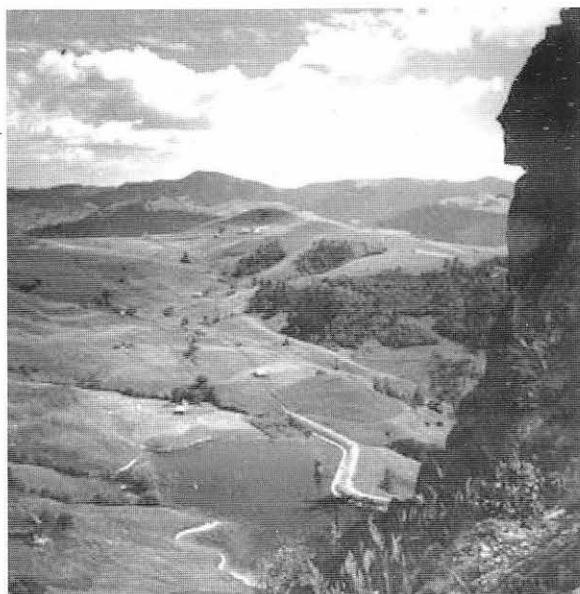
TABEL CORESPONDENȚE HIDRONIME

Alutus	Olt
Apus flumen	Caraș
Arine (Geograful din Ravenna)	?
Crisius	Criș
Danuvius, Danubius	Dunărea
Drica (Geograful din Ravenna)	?
Marisus, Marisia	Mureș
Samus	Someș
Tibiscus, Tibisia	Timiș
Tisia	Tisa

(F.F.)

Harta XVI. Dacia romană. Marile unități geografice

Roșia Montană, localitatea cu cea mai mare altitudine din Dacia romană (foto Bazil Roman).

care se încasau din domeniu, în special din arendarea unor perimetre miniere unor *conductores*. Avea și atribuții juridico-administrative în teritoriul minier. Inscriptiile din Dacia atestă zece *p.a.*, unii de rang ecvestru, alții liberi imperiali. Sediul administrației pentru exploatarea “cadriilaterului aurifer” din Carpații Occidentali era la → (X) *Ampelum*. (M.B.)

Tabulae ceratae (lat. “tăblițe cerate”). Tăblițe de lemn acoperite cu ceară utilizate pentru scriere. Între 1786 și 1855 s-au descoperit în galeriile minelor de aur de la Roșia Montană zeci de *t.c.* (din care s-au păstrat 25), conținând texte juridice cu caracter particular, redactate la Alburnus Maior, Deusara, Kartum, Immenosum Maius, Apulum - în canabele Legiunii a XIII-a Gemina. Ele se datează între anii 131 și 167. Textele au mare valoare documentară pentru cunoașterea dreptului civil roman, a organizării muncii în mine, pen-

Dunărea la Drobeta. În prim plan castrul (după Dumitru Tudor).

în proprietate imperială erau arendate unor *c.p.s.*, sau numai *conductores salinarum*. Aceștia se ocupau de exploatarea sării și, eventual, de desfacere și administrarea veniturilor rezultate din vânzare. Inscriptiile atestă astfel de arendași în localități cu exploatare de sare (Sânpaul, Domnești), dar și la Apulum, Micia, Porolissum. (M.B.)

Procurator aurariorum (lat. “procuratorul aurărilor”). Persoană aflată în fruntea administrației exploatărilor de aur dintr-o provincie, subordonat guvernatorului. Era reprezentantul împăratului, administrând exploatarea aurului (producția) și veniturile domeniului minier. Stabilea taxele

tru cunoașterea sclavajului în Dacia, pentru viața cotidiană. Sunt contracte de vânzare-cumpărare, de închiriere a forței de muncă, de împrumut cu dobândă, convenții de asociație, acte ale colegiilor, dovezi de cheltuieli și prețuri (I. N.).

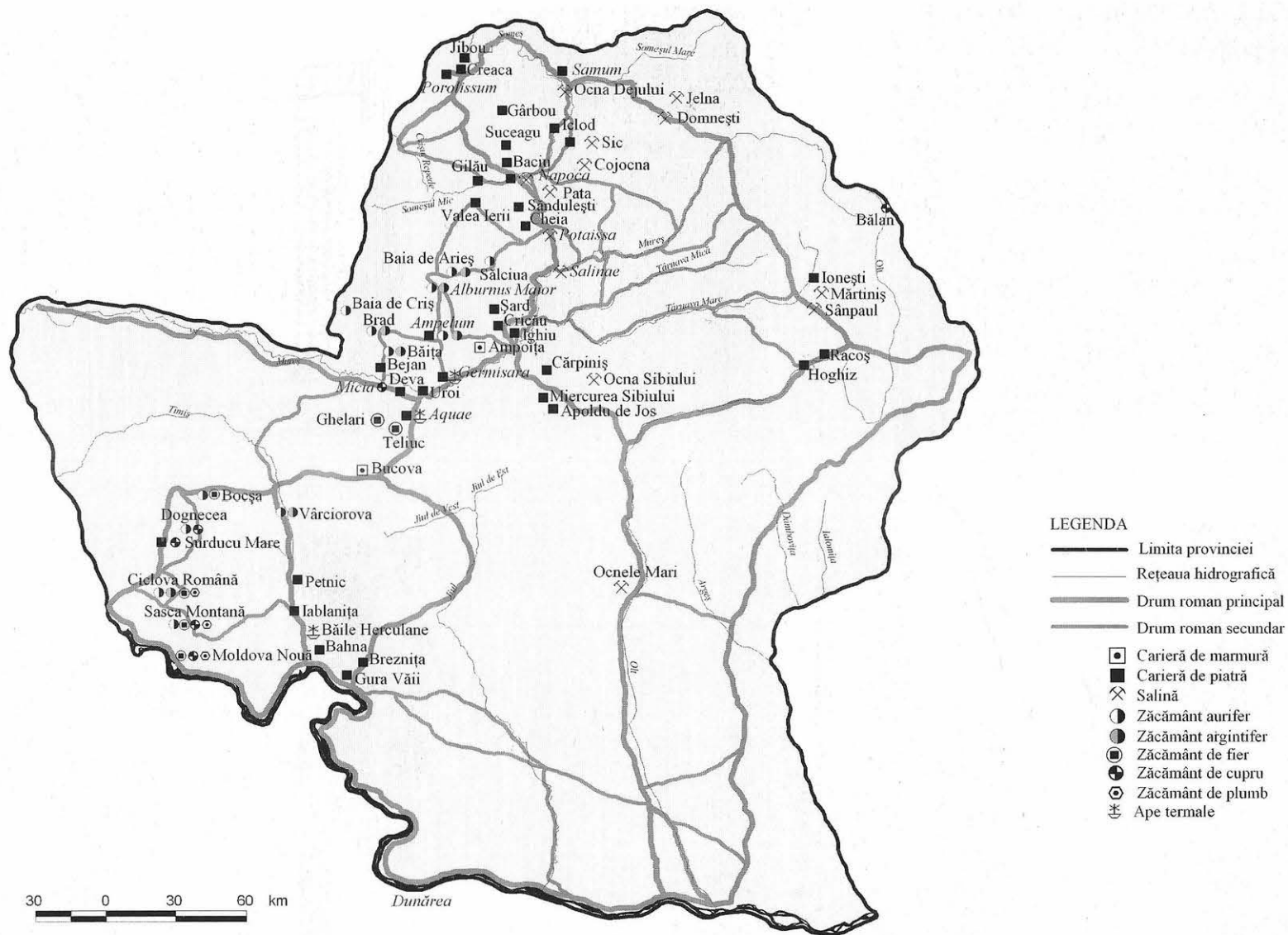
Resursele naturale ale provinciei Dacia

Cariere de piatră

andezit: Uroi, Cărpiniș, Deva, Bejan, dealul Pietroasa (jud. Hunedoara).

bazalt: Racoș, Hoghiz, Ionești (jud. Brașov).

calcar: Mănăstur, Baci, Gârbou, Suceag, Gilău, Săndulești, Podeni, Valea Ierii, Ighiu – punctul

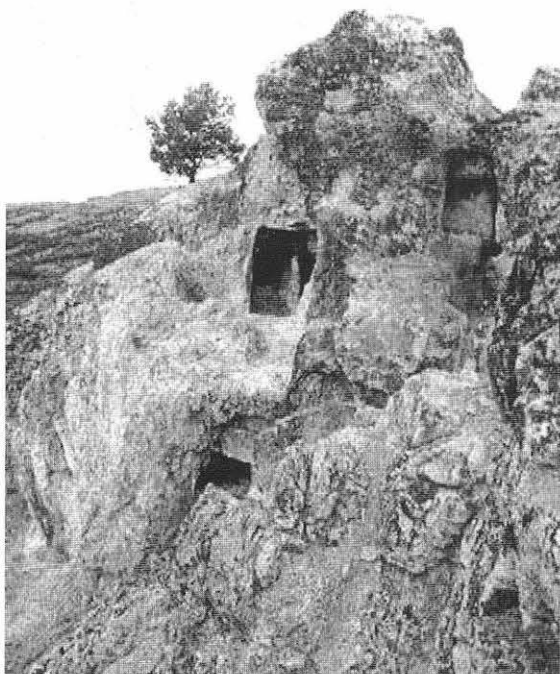
Harta XVII. Resurse naturale

Alburnus Maior. Urmele exploatărilor miniere din masivul „Cetate” (foto Mihail Macrea).

Alburnus Maior. Urmele exploatărilor miniere din zona „Zeus” (foto Géraldine Thiéry).

Alburnus Maior. Urmele exploatărilor miniere din zona „Zeus” (foto Béatrice Cauuet).

Alburnus Maior. Galerie romană (foto Bazil Roman).

Alburnus Maior. Tabliță cerată (foto Mihail Macrea).

Alburnus Maior. Triptic de tăblițe cerate (după Ion I. Russu).

Rogoși (jud. Cluj), Var, Jibou (jud. Sălaj), Apoldu de Sus, Miercurea Sibiului (jud. Sibiu), Petnic, Iablanța (jud. Caraș-Severin), Călan (jud. Hunedoara), Bahna, Gura Văii, Vârciorova, Breșnița (jud. Mehedinți).

cuartit dacitic: Creaca, punctul Ticlar (jud. Sălaj).

gresie: Zlatna, punctul "Jibold", Șard (jud. Alba), Cheia, Podeni (jud. Cluj).

marmură: Bucova (jud. Hunedoara), Ampoiața (jud. Alba).

trahit: Creaca, punctul "Piatra Lată" (jud. Sălaj).

travertin: *Germisara* (Geoagiu - jud. Hunedoara).

tuf vulcanic: Moigrad, dealul "Măgura" (jud. Zalău), Bădeni, Borșa, Lujerdiu, Iclod, Cășei, dealul "Măgură", Reteag, Urișor, Sic (jud. Cluj)

Saline

Salinae (Ocna Mureșului - jud. Alba), *Potaissa* (?) (Turda), Cojocna, Sic, Pata, Pintic, Ocna Dejului (jud. Cluj), Ocna Sibiului (jud. Sibiu), Domnești, Jelna (jud. Bistrița-Năsăud), Rogna (jud. Sălaj), Sânpaul, Mărtiniș (jud. Harghita), Ocnele Mari (jud. Vâlcea).

Exploatarea aurului și argintului

Fizeș, Băița, Hondol, Săcărâmb, Trestia, Căinelul de Sus, Crăciunești, Brad, Hărtăgani, Tebea, Măgura-Caraci, Baia de Criș, Râbița, Ruda-Zdrahoț, Musariu, Valea Arsului, Stănița, Dealul Ungurilor, Dealul Fericeului, Techereu, Porcurea, Boteș-Corabia (jud. Hunedoara), *Ampelum* (Zlatna - cu punctele Baia din Față, Almașul Mare, Valea

Dosului, Țuțuman), Breaza, *Alburnus Maior* (Roșia Montană - cu punctele Cetatea, Sf. Ecaterina, Monulești, Rotunda, Abrud, Corna, Bucium), Baia de Arieș, Sălciua, Lunca Arieșului, Pianul de Sus (jud. Alba), Cornești, Moldovenești, Băișoara, Iara (jud. Cluj), Tincova, Turnu Rueni, Vârciorova, Bocșa Montană, Dognecea, Sasca Montană, Ciclova Română (jud. Caraș-Severin).

Exploatarea cuprului

Micia (Vețel, jud. Hunedoara), Căineni (jud. Vâlcea), Bălan (jud. Harghita), Moldova Nouă, Maidan, *Centum Putea* (Surducu Mare), Dognecea, Sasca Montană, Ciclova Română (jud. Caraș-Severin).

Exploatarea plumbului

Sasca Montană, Ciclova Română, Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin).

Exploatarea fierului

Teliuc, Ghelari, Cinciș, Ruda, Alun, Lupeni (jud. Hunedoara), Ocna de Fier, Fizeș, Șosdea, Valea Secașului, Bocșa Montană, Dognecea, Sasca Montană, Ciclova Română (jud. Caraș-Severin).

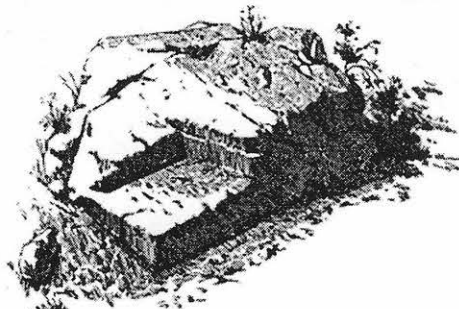
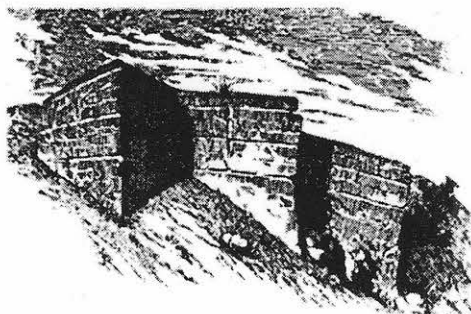
Ape termale

Aquae (Călan - jud. Hunedoara), *Germisara* (Geoagiu - jud. Hunedoara), Băile Herculane (jud. Caraș-Severin). (I.N.)

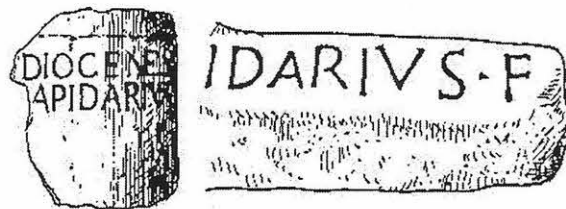
Harta XVIII

Cavator gemmarum (lat. "cel care gravează pietrele prețioase"). Ateliere de sculptat în roci semiprețioase (fine) pentru confecționarea podobeilor, în special pietre montate în inele, au existat la *Romula*, posibil și în alte centre din Dacia. (M.B.)

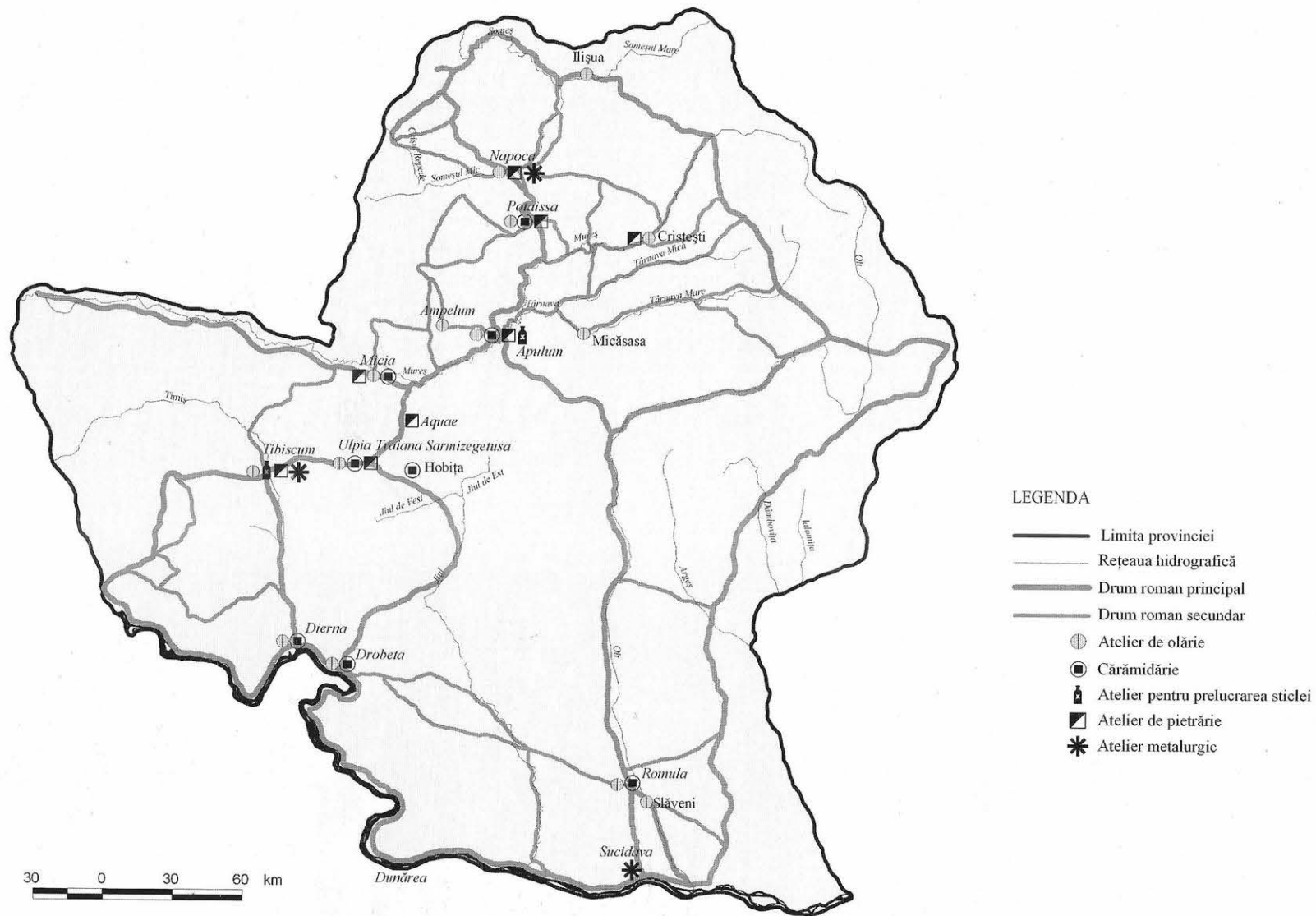
Lapidarius, lapicida (lat. "pietrar"). Artizan care prelucra piatra, realizând monumente epigrafice, piese arhitectonice ori chiar sculpturi. În Dacia

Potaissa. Urmele exploatărilor antice în cariera de piatră (desen din sec. XIX, Nagy B.).

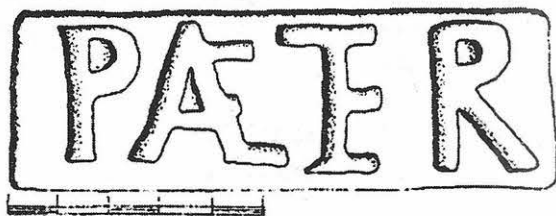
„Semnăturile” unor lapicizi la Aquae (Călan) și Cristești (după Mihai Bărbulescu).

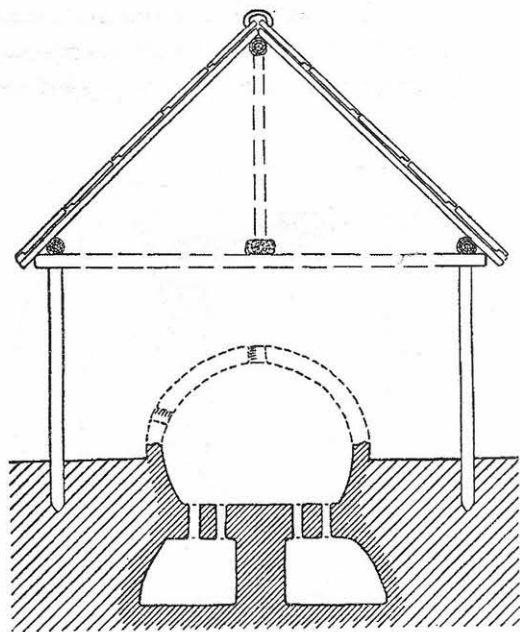
Harta XVIII. Producția meșteșugărească

lapidarii sunt cunoscuți epigrafic la *Aquae* (Călan), *Micia*, *Napoca* și *Cristești*. Ateliere de pietrărie sunt presupuse în toate localitățile importante. (M.B.)

Officina (lat. "atelier", fabrică, loc unde se produce ceva). Atelier specializat în producerea unui tip de artefact. **O.** existau în toate orașele Daciei romane precum și în unele localități rurale, ca și în castre. Arheologic au fost atestate în Dacia ateliere de pietrărie la *Napoca*, *Potaissa*, *Apulum*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* etc.; cuptoare pentru prelucrarea ceramicii la *Apulum*, *Ampelum*, *Cristești*, *Dierna*, *Drobeta*, *Ilișua*, *Micăsasa*, *Micia*, *Napoca*, *Potaissa*, *Romula*, *Slăveni*, *Sucidava*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Tibiscum*; cărămidării la *Apulum*, *Dierna*, *Drobeta*, *Hobița*, *Potaissa*, *Romula*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; ateliere de prelucrare a sticlei la *Apulum* și la *Tibiscum* (mărgele), iar pen-

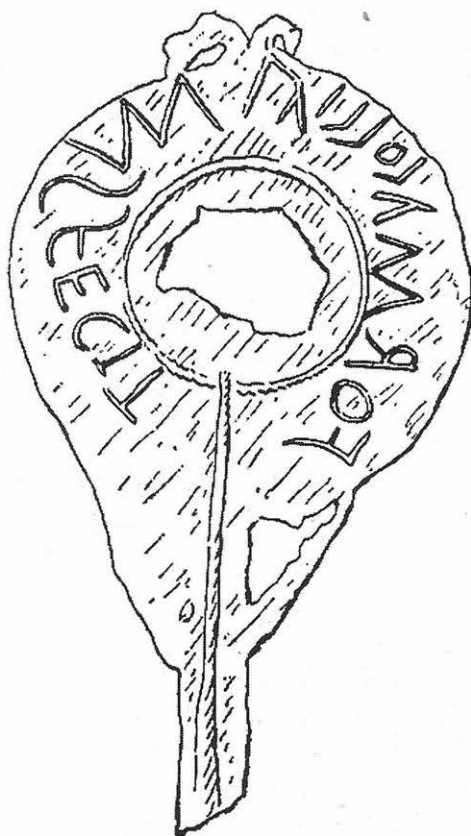

Apulum. Ștampila unui cărămidar (după Cloșca Băluță).

Sucidava. Cuptor pentru ars ceramica, profil (după Dumitru Tudor).

tru prelucrarea osului la *Apulum*; **o.** pentru prelucrarea metalului la *Sucidava* (plumb), *Napoca* (bronz), *Tibiscum* etc.; **o.** pentru gravarea pietrelor

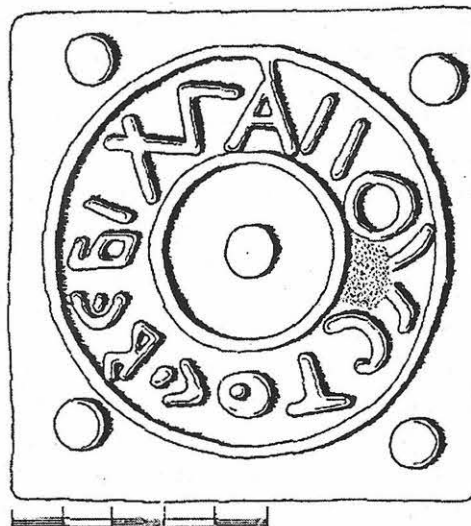

Sucidava. Ramă de plumb pentru oglindă, cu "semnătura" unui *plumbarius* (după Dumitru Tudor).

semiprețioase la *Romula* (I. N.).

Pictor. Un pictor este atestat epigrafic la *Apulum*. *Pictores* executau pictura murală (poate și stucatura) marilor edificii, așa cum rezultă din inscripții și descoperiri arheologice de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca* etc. (M.B.)

Plumbarius (lat.). Artizan care lucrează cu plumb sau face obiecte din plumb. Numeroase

Apulum. Ștampila unui *vitrearius* pe un recipient de sticlă (după Cloșca Băluță).

rame de oglinzi din plumb s-au descoperit la *Sucidava*, inclusiv câteva cu numele unor *plumbarii*. (M.B.)

Sculptor. O sculptură descoperită la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* poartă "semnătura" unui sculptor, *Claudius Saturninus*. (M.B.)

Sigillarius (lat.). Artizan care confecționează mici statuete din lut ars ori metal. Un *s.* este cunoscut dintr-o inscripție de la *Inlăceni*. (M.B.)

Vitrearius (lat.). Meșter sticlă. Un *v.* este atestat de ștampila sa pe butelii de sticlă la *Apulum*. (M.B.)

Harta XIX.

Collegium (lat. "asociație, corporație"). Formă de asociere profesională, social-etnică ori religioasă, cu termen nelimitat și cu participare benevolă. În fapt, fiind structuri de sociabilitate, nu existau *c.* numai religioase, numai profesionale etc. Membrii acestor asociații se recrutau din toate categoriile sociale. *C.* erau conduse de *decuriones*, aveau magistrați proprii, uneori și o structură internă paramilitară (împărțire în *decurii*). Dintre colegiile cu caracter mai pregnant profesional se remarcă *c. fabrum*, corporația meseriașilor (numele provine de la *fabri* "făurari", dar este evident că în acest *c.* intrau și alți meseriași), foarte bine documentate la *Apulum* și *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Alte *c.* "profesionale" sunt ale meseriașilor *pristae* (lemnari, la *Apulum*), *centonarii* (fabricanții de postav, la *Apulum*), — (XVIII) *lapidarii* (ca la *Micia*), *lecticarii* (hamali, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*) etc., ale negustorilor și transportatorilor pe apă (*negotiatores*, *nautae*, *utriclarii*). Cu caracter în primul rând religios sunt asociațiile (grupări de credincioși numiți uneori *cultores*) pentru *Iupiter* (la *Ampelum*), *Isis* (la *Potaissa*), *Hercules* (la *Micia*), *Liber Pater* (la *Alburnus Maior*) etc. ori *c. dendrophorum* (pentru practicarea cultului zeiței *Cybele*, la *Apulum*). Caracter etnico-religios (dar nu lipsite de o componentă profesională) aveau asociațiile de *Galatae* și *Asiani* (la *Napoca*), *Sardeatae*, *Maniatae* și cei grupați în *kastella* la *Alburnus Maior*, *Pontobithyni* la *Apulum* etc. Unele asociații prezentau aspecte de *c. funeraticii* (cu scop de înțajutorare la înmormântare), cum este cazul *c. Iovis Cerneni* la *Alburnus Maior*. Militarii și veteranii se organizau în *c. proprii*, numite uneori *scholae* (*c. duplariorum* la *Slăveni*, *schola beneficiariorum* la *Potaissa* etc.). (M.B.)

Collegia în Dacia (altele decât militare)

Alburnus Maior: *c. Iovis Cerneni*; *c. Liberi Patris*; *Sardeatae* (?); *Maniatae* (?); *Pirustae*; *kastellum Baridustarum*; *kastellum Ansis*

Ampelum: *cultores Iovis*; *Hercliani et Cervae* (*cultores* ?)

Apulum: *c. fabrum*; *pristae* (?); *c. centonariorum*; *nautae*; *c. dendrophorum*; *c. Pontobithynorum*; *prosmoni*

Călugăreni: *c. utriclariorum*

Drobeta: *schola fabrum* (?)

Germisara: *c. Galatarum*

Marga (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa* ?): *c. utriclariorum*

Micia: *c. lapidariorum*; *cultores Herculis*

Napoca: *Galatae consistentes*; *spira Asianorum*

Potaissa: *c. fabrum*; *c. Isis*

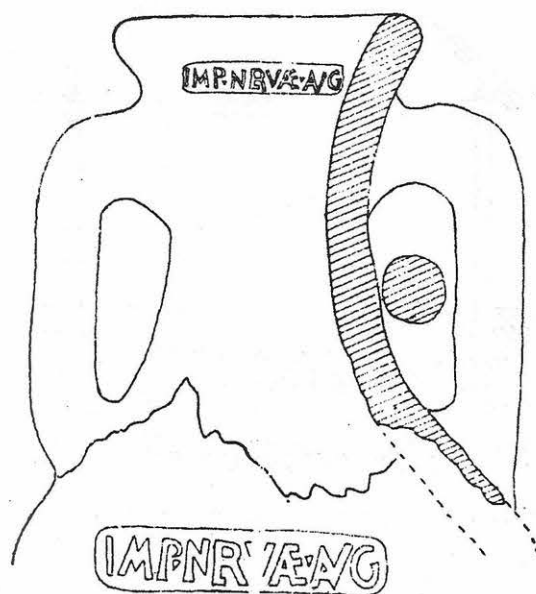
Tibiscum: *c. fabrum*

Ulpia Traiana Sarmizegetusa: *c. fabrum*; *c. libertorum et servorum*; *c. lecticariorum*; *c. negotiatorum*; *cultores* (?) (M.B.)

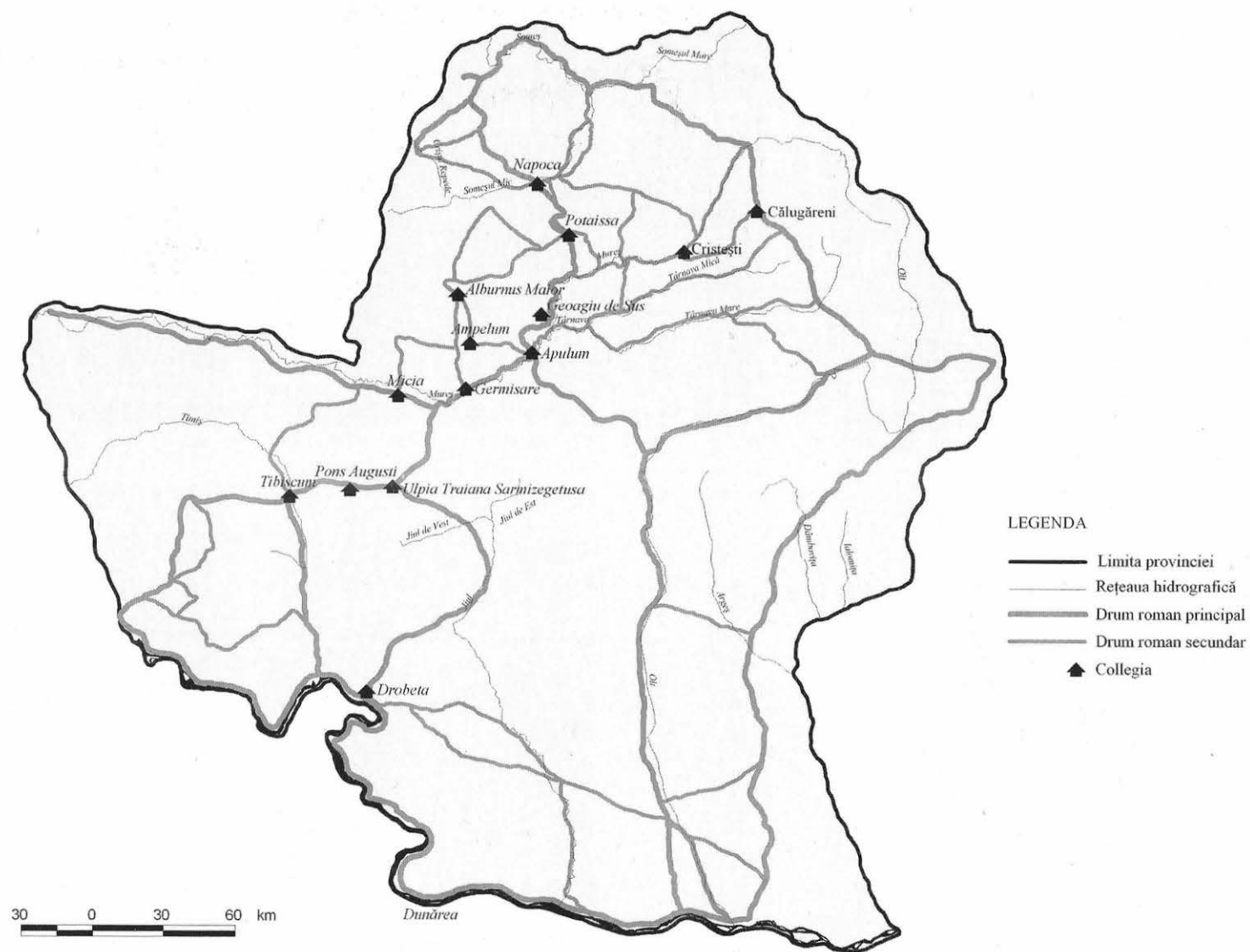
Harta XX.

Harta XXI

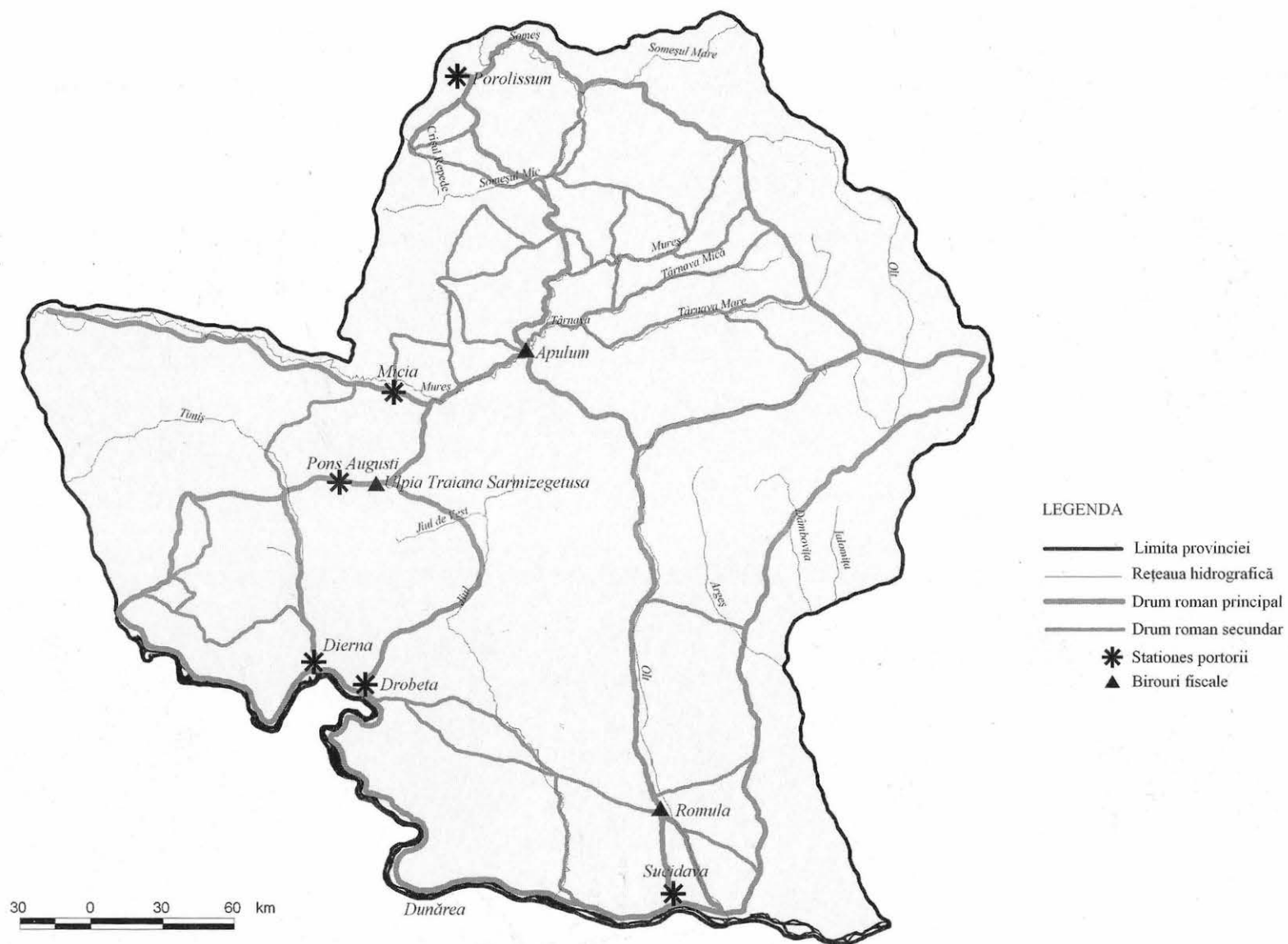
Amphora (lat.). Vas folosit pentru păstrarea și transportarea lichidelor. *A.* se disting prin corp înalt, două torți și fund conic, motiv pentru care erau plasate pe suporturi ori se transportau depozitate în nisip. Pe unele *a.* se află ștampile ale producătorului și/sau *tituli picti*, atestând capacitatea ori conținutul, amplasate pe torți sau pe gâtul vasu-

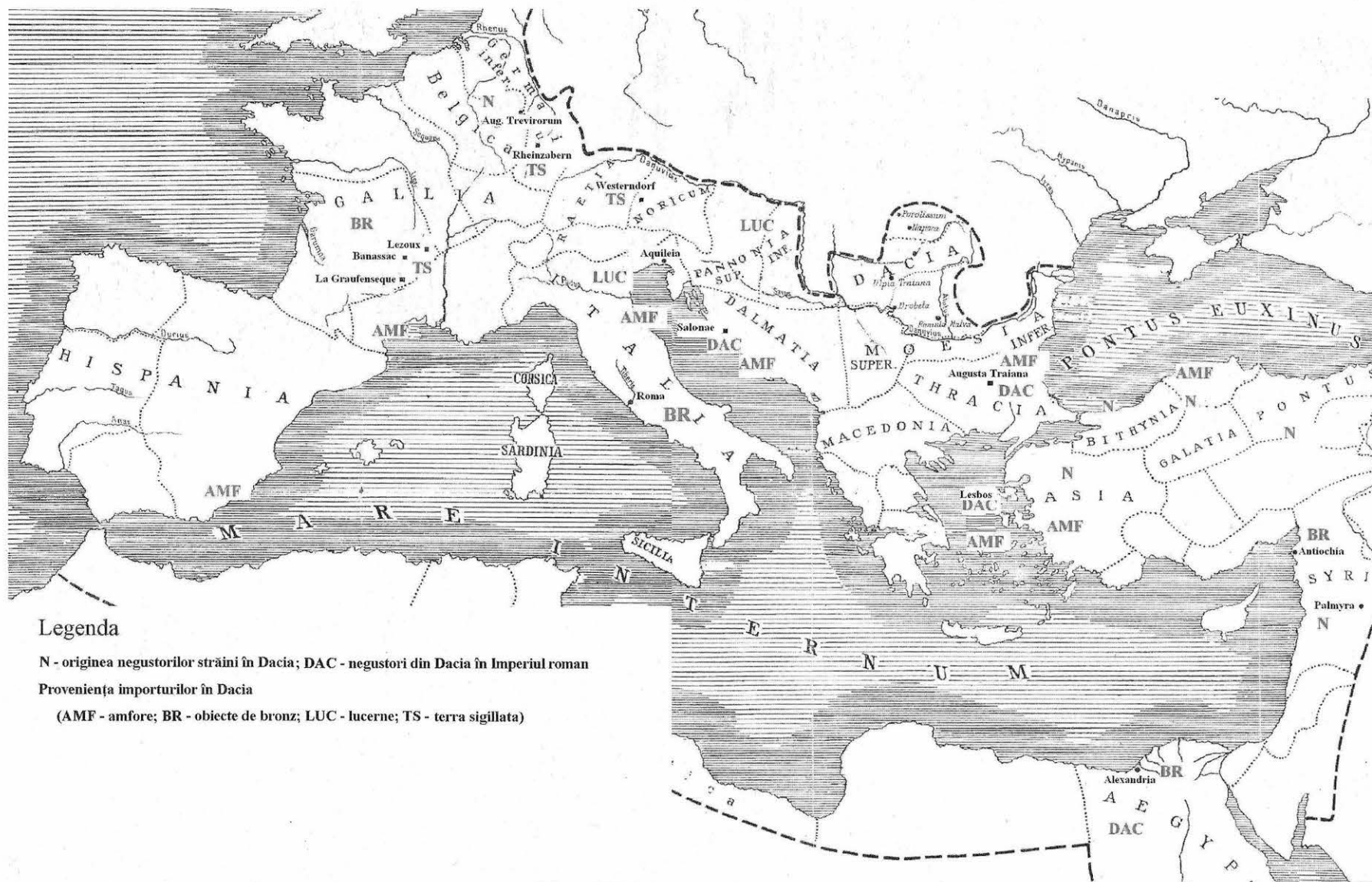
Porolissum. Amforă de import cu ștampilă (după Adrian Ardet)

Harta XIX. Collegia în Dacia

Harta XX. Vămile și birourile fiscale

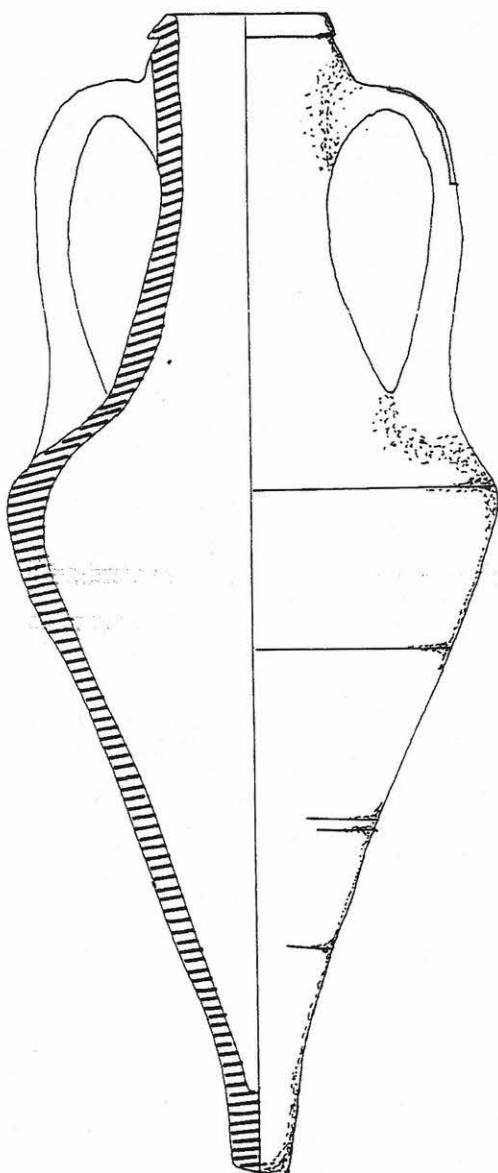
Legenda

N - originea negustorilor străini în Dacia; DAC - negustori din Dacia în Imperiul roman

Proveniența importurilor în Dacia

(AMF - amfore; BR - obiecte de bronz; LUC - lucerne; TS - terra sigillata)

Harta XXI. Comerțul extern

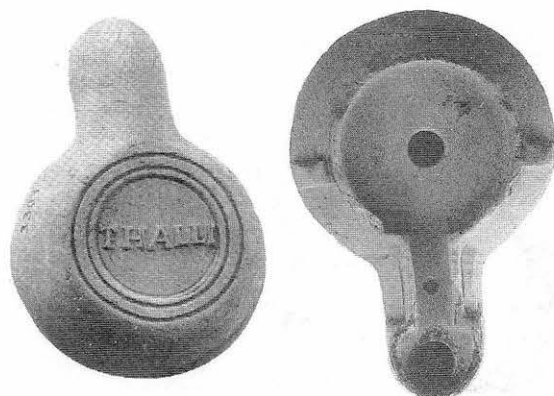

Drobeta. Amforă de import (după Adrian Ardeț).

lui. În Dacia romană, amforele vin atât din vestul Imperiului, cât și, mai ales, din provinciile de la sudul Dunării și din regiunile orientale ale Mediteranei, transportând în special vinuri și unt-delemn (I.N.).

Libra (lat.). Unitate de greutate (327, 45 gr.). Sistemul ponderal roman era bazat pe **l.** (M.P.)

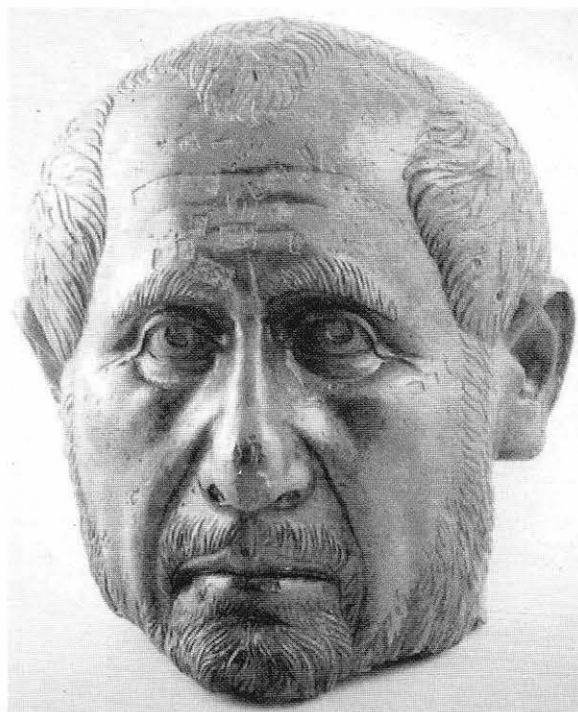
Lucerna (lat. "lampă, opaiț"). Recipient confecționat din lut, mai rar din bronz, argint, aur sau sticlă, utilizat pentru iluminat. **L.** se compune dintr-un rezervor în care se păstra combustibilul (ulei vegetal, mai rar mineral) a cărui parte superioară (*discus*) era ornamentată și prevăzută cu un orificiu pentru alimentare, în timp ce fundul era inelar și ștampilat uneori cu numele pro-

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Opaiț de import cu ștampilă de producător (foto Dorin Alicu).

ducătorului (*Firmalampen*). Rezervorul se prelungea cu un cioc (*rostrum*), în al cărui orificiu se introducea fitilul, iar în partea opusă avea o mică toartă (*ansa*). În funcție de numărul de ciocuri, opaițele se clasifică în *monolychnis*, *bilychnis*, *trilychnis*. Se realizau prin turnare în tipare. **L.** de bronz aveau ciocul mai lung, ansa mai elaborată și, uneori, un capac. În Dacia se importau **l.** mai ales din atelierele nord italice și din Pannonia. Se produceau **l.** și în Dacia, așa cum o dovedesc tiparele descoperite în mai multe localități (*Apulum*, *Romula*, *Drobeta*, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Potaissa* etc.) (I. N.)

Mortarium sau *pelves* (lat. "lighean, căldare"). Vas de mari dimensiuni, din ceramică sau pia-

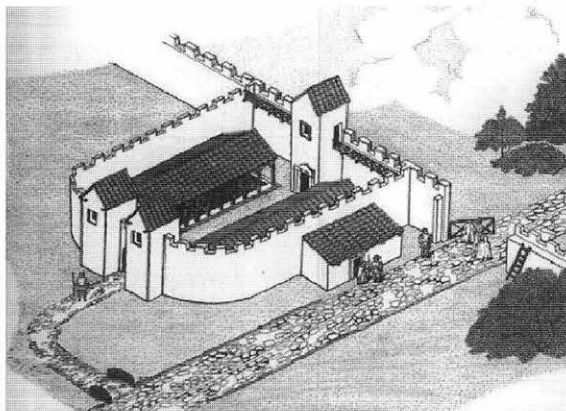
Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Capul statuii împăratului Traianus Decius (foto Mihai Bărbulescu)

Potaissa. Greutate de cântar (*pondus*)
(foto Mihai Bărbulescu).

tră, cu pereții groși, cu marginea evazată și curbată în jos și prevăzută cu un deversor. *M.* din ceramică grosieră aveau în pastă mici pietricele pentru a înlesni sfărâmarea grăunțelor ori legumelor, pentru care se utiliza un *pistillum*. Este mai greu de presupus aceeași întrebuințare pentru *m.* confecționate din pastă fină sau în tehnica *terra sigillata*. Probabil că acestea serveau păstrării alimentelor și lichidelor. Pe *m.* din ceramică se aplica pe buză ștampila producătorului. În Dacia, *m.* se produc local, dar se și importă din provinciile de la sud de Dunăre și din Pannonia (I. N.).

Piese din metal. Diferite obiecte din metal constituiau produse de import: vasele de argint (foarte rare în provincia Dacia), podoabe din metale prețioase sau metal comun, dar mai ales piese din bronz – vase (de tip castron, platou, oenochoe, patera), lucerne, sfeșnice, statuete, obiecte de uz casnic, fibule etc. – precum și oglinzi din diverse aliaje. Asemenea mărfuri erau importate chiar în condițiile în care unele din aceste categorii se produceau și de către atelierele din Dacia (de exemplu, la *Napoca* funcționa un atelier pentru fabricarea fibulelor din bronz). În mari ateliere străine (probabil occidentale) au fost turnate și statuile imperiale din bronz, aurite (statuia ecvestră a lui Caracalla de la *Porolissum*, statuia lui Traianus Decius de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* ș.a.). În absența mărcilor de atelier, care se aplicau uneori pe vesela de bronz, proveniența acestor obiecte nu se poate stabili decât cu aproximație, ele fiind aduse din ateliere torentice specializate din Italia (Roma, Campania) ori Gallia; unele statuete de bronz vin din Italia centrală și

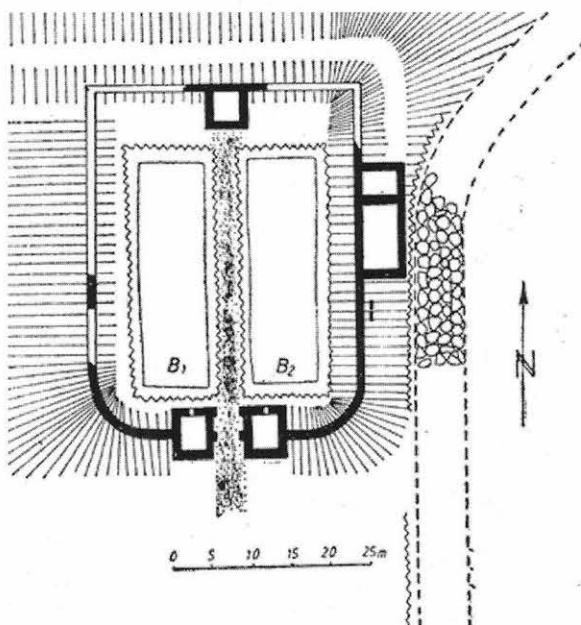

Porolissum. Vama, reconstituire grafică
(Amalia Landes-Gyémánt).

nordică, din Moesia Superior, mai rar din Egipt (Alexandria) ori Siria. (M.B.)

Pondus (lat.). Greutate de cântar, de diverse forme, paralelipipedică sau în formă de butoiuș, lucrată din plumb sau bronz, însoțită uneori de inscripții cu indicația valorii. În Dacia s-au descoperit ponduri de diverse greutăți, 210 gr. (cca două treimi dintr-o → (XXI, *libra*), 660 gr, 896 gr, 2515 gr. (M.P.)

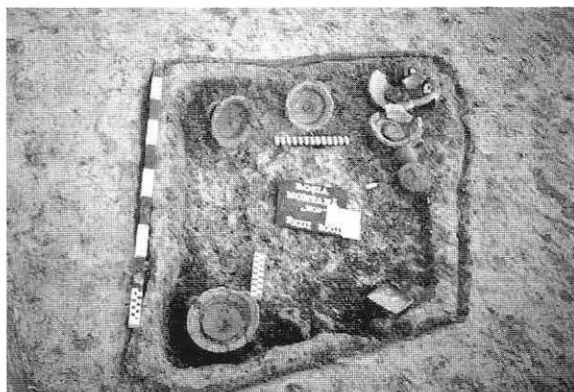
Statio portorii (lat. „locul vămii”). Perceperea impozitului pe circulația mărfurilor se făcea în punctele vamale de la intrarea în provincie (unul atestat arheologic și epigrafic la *Porolissum*, altele atestate epigrafic la *Dierna*, *Micia*, probabil și la *Drobeta*, *Sucidava* etc.) sau în interior, situate pe drumuri, la poduri (ca la *Pons Augusti*). (M.B.)

Porolissum. Edificiul vămii, plan (după Nicolae Gudea).

Tabularium provinciae (lat. „arhiva provinciei”). Biroul central al fiscului, cu sediul la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și cu „filiale” în alte orașe din Dacia, unde se păstrau registrele de impozite și venituri ale provinciei. Funcționarii sunt, de regulă, liberi și sclavi imperiali (*tabularius*, *adiutor tabularii*, *librarius*, *arcarius*, *dispensator*, *scriba*, *vicesimarius*). (M.B.)

Terra sigillata (lat. “ceramică decorată cu figuri în relief”). Termenul nu are origine antică fiind creat și folosit de către arheologi. El desemnează ceramica romană de lux care se distinge prin calitatea superioară a pastei, pelicula lucioasă de culoare roșie sau neagră aplicată pe suprafața vaselor și decorul cu figuri în relief realizat cu ajutorul tiparelor (dar există și vase *terra sigillata* lise). În Dacia, ceramica de acest tip se importa din atelierele gallice, în special din Gallia centrală - atelierele de la Lezoux -, dar și din alte centre binecunoscute producătoare de t.s. (Rheinzabern, Westerndorf etc.), precum și din Pannonia, dar se producea și local. În linii mari, producția de t.s. încetează la sfârșitul secolului III. (I. N.).

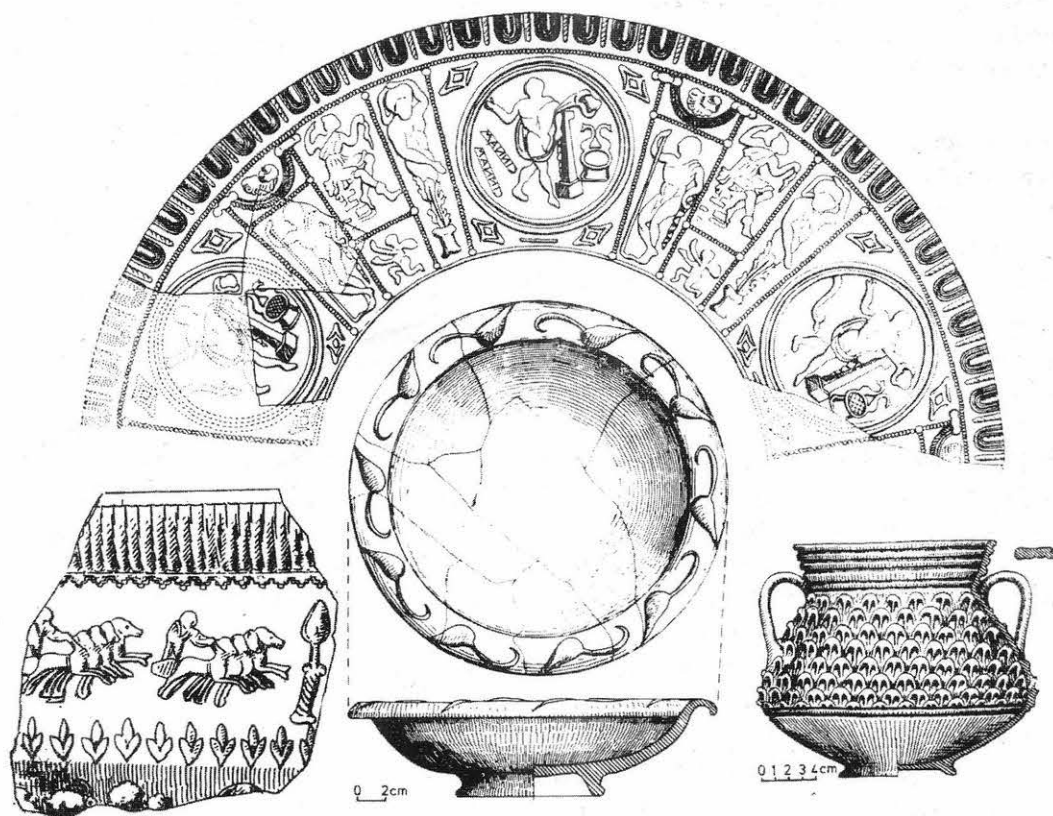

Alburnus Maior. Mormânt de incinerație (foto Vasile Moga).

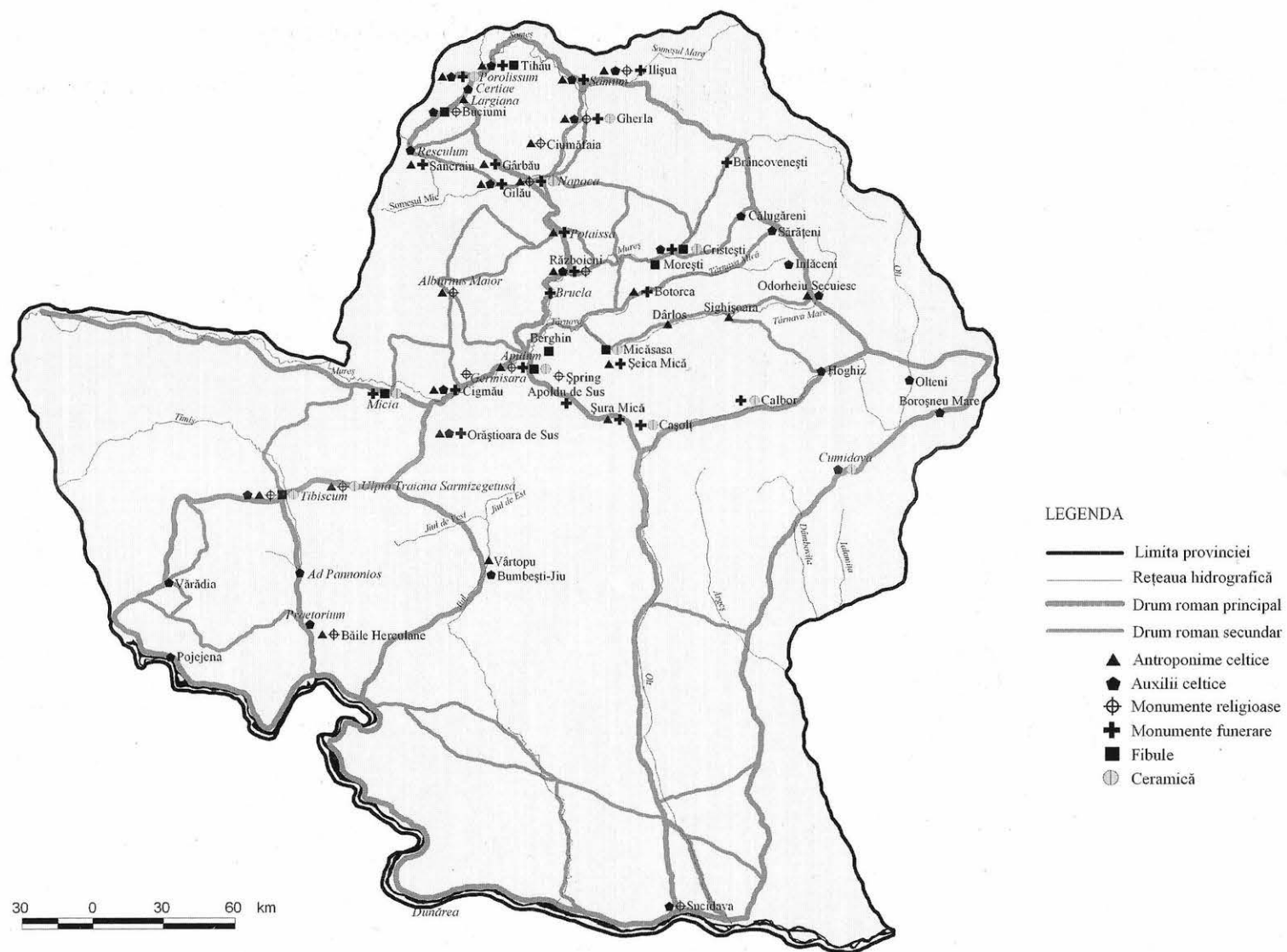
Harta XXII.

Harta XXIII.

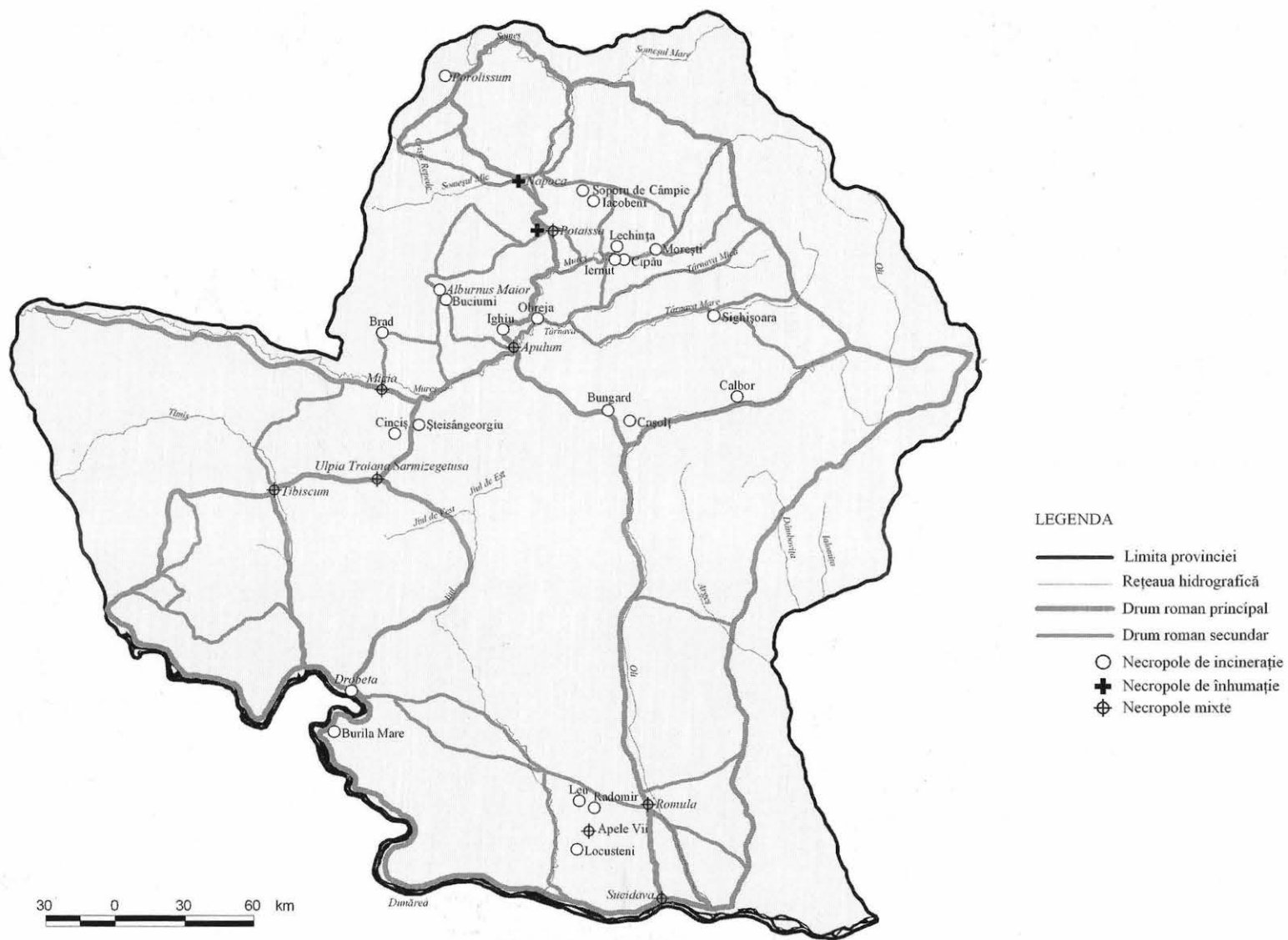
Incinerație. Rit funerar care constă în arderea cadavrelor pe un rug (*rogus*, *pyra*) înaintea înmormântării. Atestat în diverse spații istorice din timpuri imemorabile, i. este folosită și de romani în epoca Principatului, precum și de diferite populații colonizate de aceștia în provincia Dacia. Se pot distinge mai multe variante de i., în funcție de felul arderii și de modul depunerii în pământ a resturilor cinerare: varianta cu ardere pe loc (*bustum*), când rugul pe care este așezat cadavrul este construit deasupra gropii, și varianta cu ardere pe

Romula. Vase *terra sigillata* (după Dumitru Tudor).

Harta XXII. Grupuri etnice imigrate în provincia Dacia. Cazul grupurilor de origine celtică și germanică

Harta XXIII. Necropole cercetate arheologic în Dacia romană

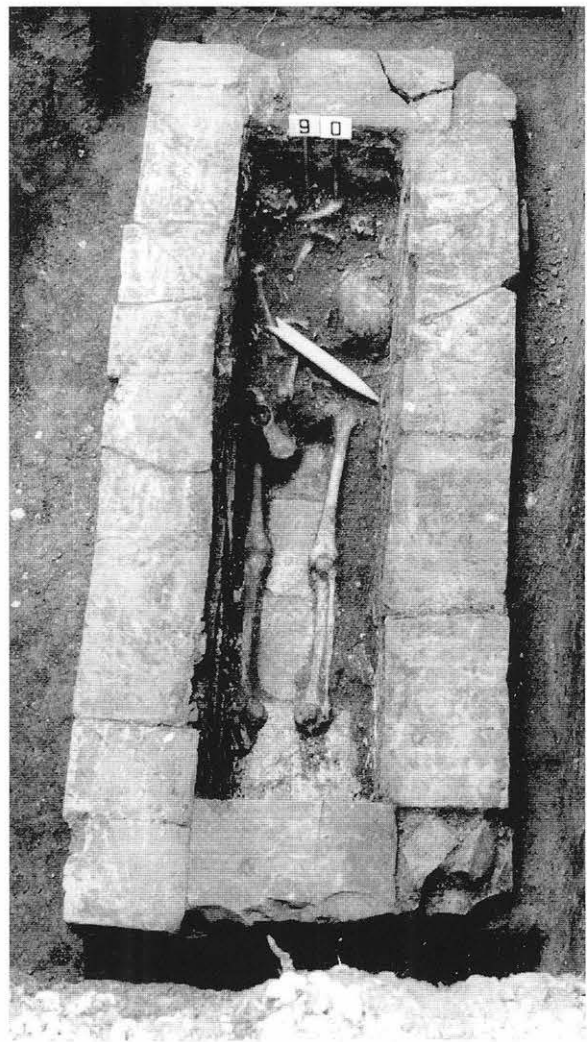

Alburnus Maior. Incintă funerară circulară (foto Mihaela Simion).

un rug special (*ustrinum*), după care cenușa și oasele calcinate sunt depuse în groapă. Resturile cinerare, împreună cu ofrandele funerare, pot fi depuse într-o urnă (cu sau fără capac), într-o groapă simplă (de cele mai multe ori cilindrică), sau într-o groapă arsă ritual (rotundă, ovală sau rectangulară). Morminte-ruguri (*busta*) au putut fi identificate în Dacia la Cașolt, Calbor, Ighiu, Brad - "La Petrenești"; morminte cu depunerea resturilor cinerare într-o urnă s-au găsit la Sopor de Câmpie, Iacobeni, Obreja, Locusteni, Lechința de Mureș etc.; morminte cu depunerea resturilor cinerare în groapă simplă s-au descoperit la Morești, Sighișoara - "Pârâul Hotarului", iar cele cu gropi arse ritual la Cinciș, în cimitirele din Munții Zlatnei, Roșia Montană, precum și în necropolele urbane (*Apulum*, *Romula*, *Porolissum* etc.). (S. N.)

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Sarcofag de piatră (foto Marius Porumb).

Napoca. Mormânt de înhumăție în cutie de cărămizi (foto Ioana Hica).

Înhumație. Rit funerar care constă în depunerea cadavrului defunctului – însoțit de vestimentație, podoabe, ofrande funerare etc. – în pământ, într-o groapă simplă sau într-un dispozitiv special amenajat (sicriu de lemn sau plumb, cutie de cărămizi sau sarcofag din piatră). Este cel mai răspândit rit funerar în toate epocile istorice, în epoca Principatului acest rit impunându-se treptat, mai ales din sec. II d. H., în detrimentul incinerăției, și datorită progreselor creștinismului și concepțiilor despre lumea de dincolo pe care acesta le introduce. În Dacia romană ritul **î.** este larg răspândit, cutiile-“sarcofag” de cărămizi sau sarcofagele de piatră fiind întâlnite cu predilecție în marile necropole urbane (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Apulum*, *Napoca*, *Potaissa*, *Romula* etc.) (S. N.)

Harta XXIV Harta XXV

Antoninianus (lat.). Monedă de argint cu titlu scăzut (430 ‰), numită și “denarul dublu”, care cântărea un denar și jumătate (cca 4,75 gr). A fost creată de Caracalla în 215 d. Hr. și a fost emisă doar patru ani. Baterea acesteia se va relua cu domnia lui Gordian III în 238 și se va menține până la reforma lui Diocletian. (M.P.)

Antoninian emis de împăratul Filip Arabul

As (lat.). Monedă de cupru de cca 11 gr, valoarea $\frac{1}{2}$ dupondius sau $\frac{1}{4}$ sestertius. (M.P.)

Aureus (lat.). Monedă de aur romană, care în timpul Principatului avea greutatea de 7,25 gr; a fost emisă până la Constantin cel Mare. Valoarea 25 denari. În Dacia s-au descoperit vreo 40 de monede de aur. (M.P.)

Denarius (lat.). Monedă de argint romană, cu greutatea de 3,40 gr și titlul 93,5 ‰ stabilite de reforma lui Nero, dar care se vor deprecia considerabil în secolul III d. Hr. A fost emisă până

Denar emis de împăratul Septimius Severus.

la reforma lui Diocletian. Un denar valora 16 ași. (M.P.)

Dupondius (lat.). Monedă de bronz de 13,5 gr; valoarea doi ași. Se deosebește de as prin coroana de raze purtată de efigia împăratului. (M.P.)

Emisiuni provinciale. În 239/240, în timpul domniei lui Gordian III, începe baterea monedelor de bronz de la *Viminacium*, de tipul *PMS Col VIM*, iar sub Filip Arabul, în 246/247, apare seria monedelor de bronz de tipul *Provincia Dacia*, bătute la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* sub autoritatea conciliului provinciei. Ambele emisiuni au ca standard principalele nominale imperiale de bronz: *sestertius*, *dupondius* și as. Sub aspect iconografic, monedele sunt similare ca tip, având pe revers personificarea provinciei însoțită de stindardele și simbolurile legiunilor ce staționau în fiecare provincie. Pentru monetăria de la *Viminacium* se cunosc 16 ani de emisiuni monetare, anul de emisie fiind menționat în exergă – AN I – AN

Monedă de bronz, emisiune „Provincia Dacia”, din timpul împăratului Filip Arabul. Pe avers portretul împărătesei Marcia Otacilia Severa.

XVI, iar pentru monetăria din Dacia se cunosc doar 11 ani de emisie. (M.P.)

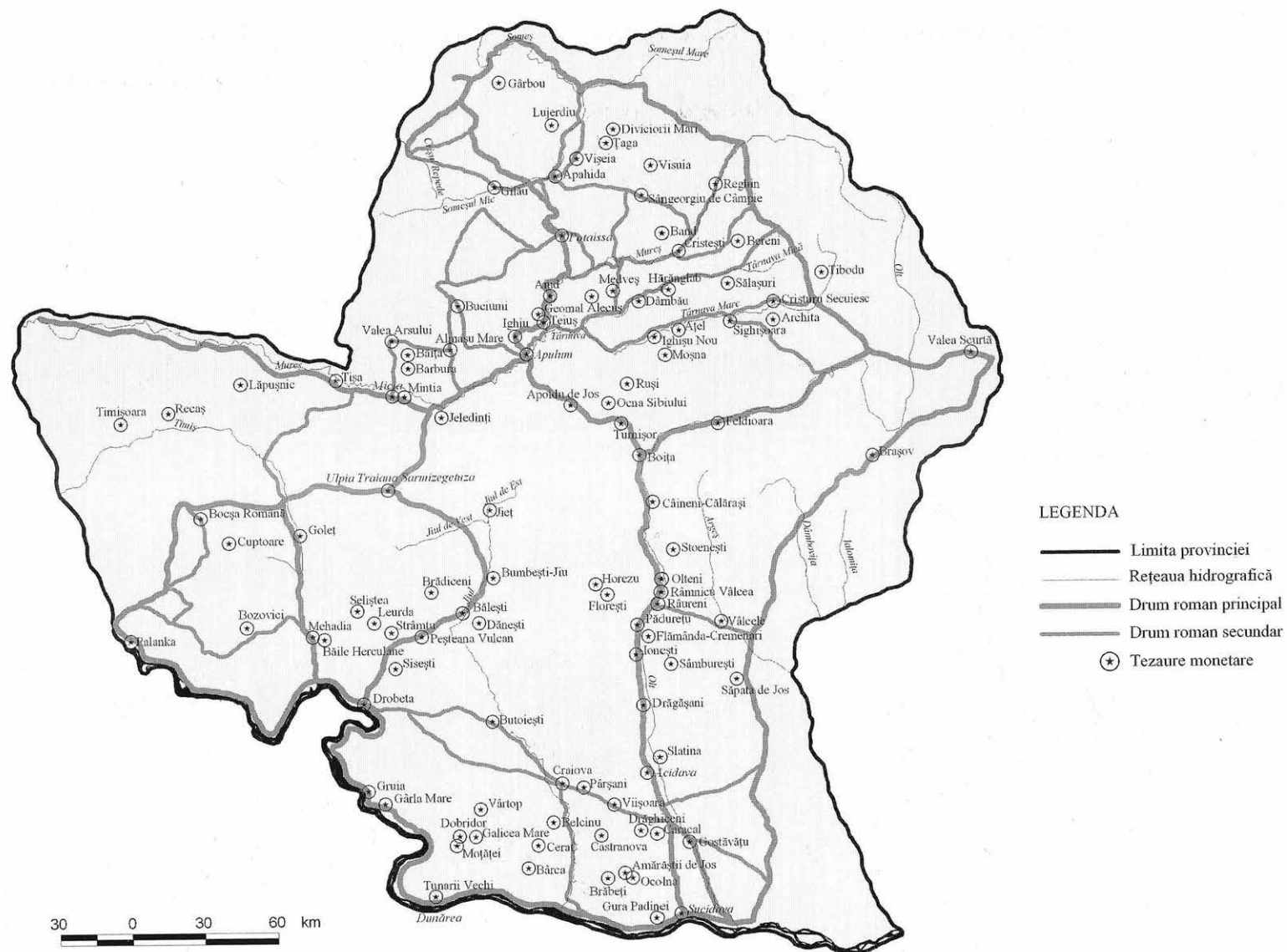
Quinarius (lat.). Monedă de argint care valoarea jumătate de denar; a fost emisă în cantități foarte mici în timpul Principatului. (M.P.)

Semis (lat.). Monedă de cupru emisă sporadic în Epoca Principatului, valoarea $\frac{1}{2}$ as. (M.P.)

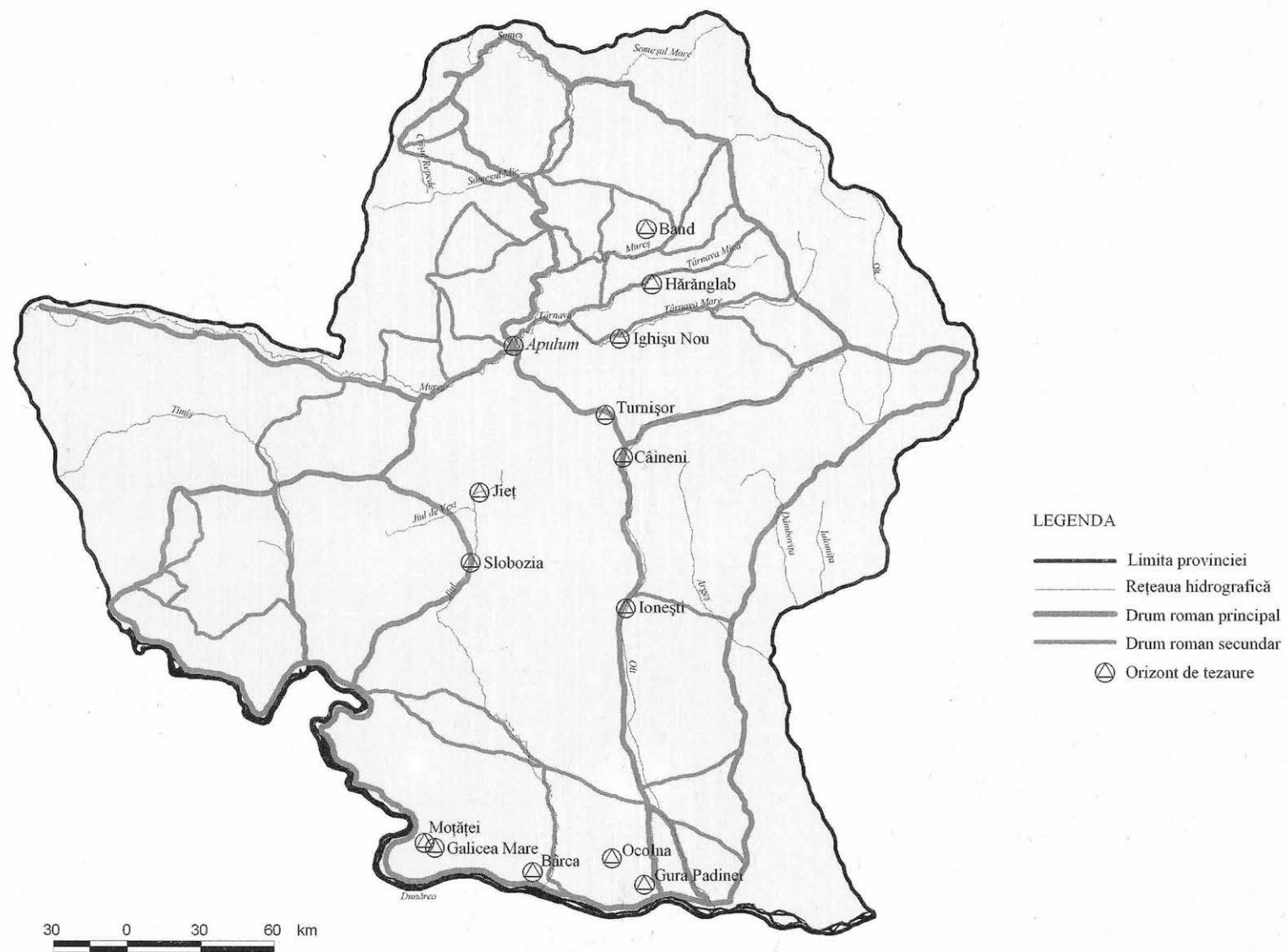
Sestertius (lat.). Monedă de bronz în greutate de 27,30 gr, valorând patru ași. În timpul Imperiului a reprezentat principala unitate de cal-

Sesterț emis de împăratul Traian.

Harta XXIV. Tezaurele monetare din Dacia romană

Harta XXV. Orizont de tezaure. Tezaure ascunse în timpul atacurilor carpice din anul 245

cul. Atât sestertius, cât și —→ *dupondius* și —→ asul erau emise de Senatul roman, marcate pe revers S/C (*Senatus consultum*). (M.P.)

Tezaur monetar. Ansamblul monedelor antice descoperite împreună (cu sau fără recipient) reprezintă un tezaur. Ca izvor istoric **t.m.** exprimă realitatea economică și socială a epocii în care a fost format și ascuns. Sub aspectul metalului din care au fost bătute monedele, distingem tezaure uniforme sau mixte. În funcție de durata de constituire, tezaurele pot fi de acumulare rapidă (monede adunate de o generație) sau de acumulare lentă (de-a lungul mai multor generații). Ascunderea celor mai multe tezaure poate fi puse în legătură cu evenimente politico-militare. Acumulările intenționate (economii) ascunse sub

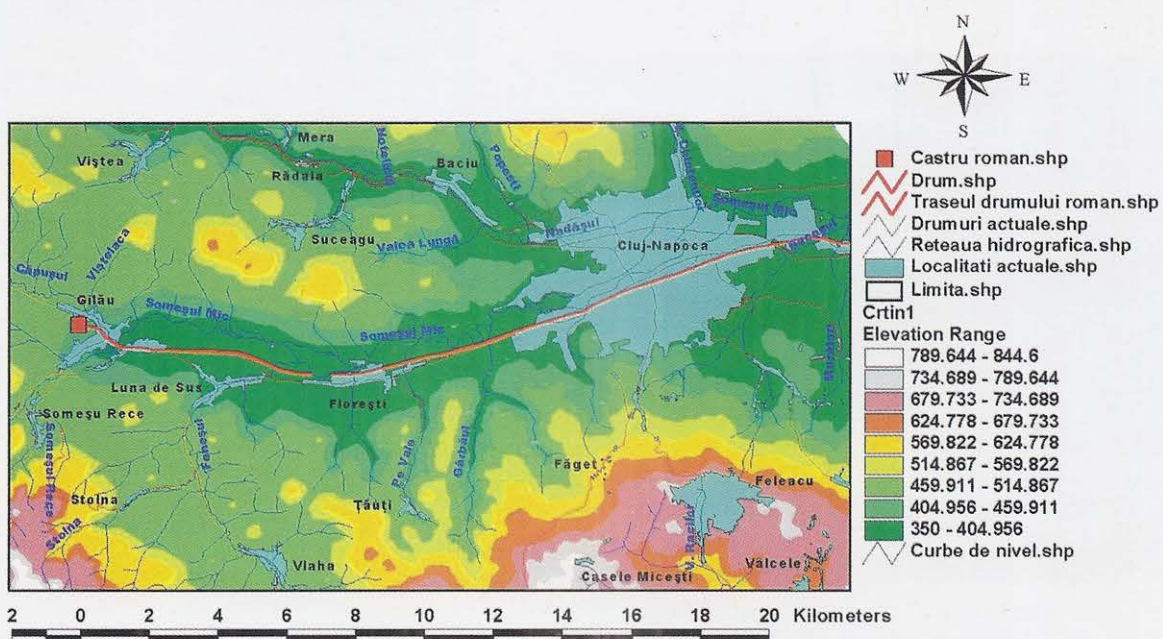
formă de **t.m.** se deosebesc de acumulările întâmplătoare, de mici dimensiuni și exprimând numărul existent pe piață în acel moment – numite depozite monetare.

Până în prezent în Dacia se cunosc cca 135 **t.m.**, a căror valoare indică mai ales posesori modești. Câteva tezaure sunt compuse din 20 – 30 de monede de argint, 40 de tezaure au în jur de 100 de monede, 48 de tezaure conțin între 100 și 500 de piese și numai 21 de tezaure au câte 1000-5000 de monede. Cel mai mare tezaur din Dacia este cel descoperit la Castranova (jud. Dolj) cu cca 8000 de monede.

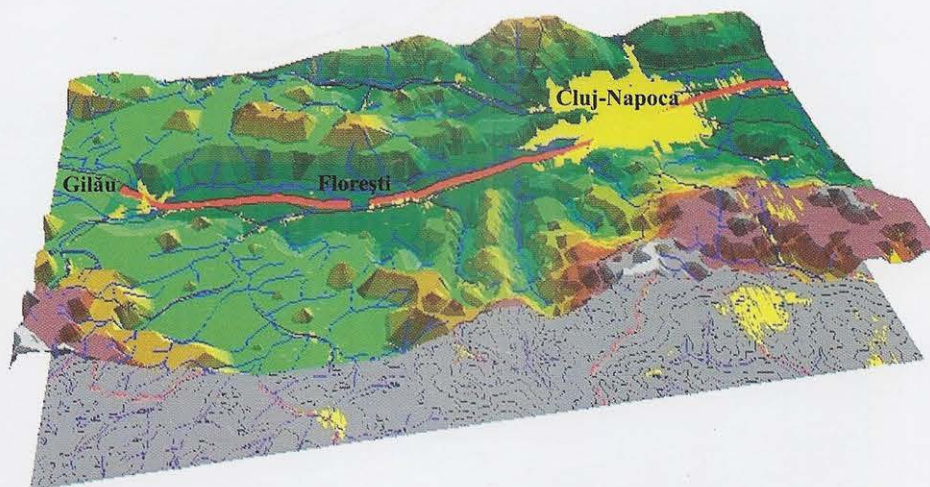
Tezaurele îngropate deodată și ca urmare a acelorași evenimente politico-militare, conturând o zonă geografică bine delimitată, constituie un orizont de tezaure. (M.P.)

Imagine din satelit a zonei Roşia Montană – Bucium – Zlatna
(după „Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000”, Bucureşti, CIMEC, 2001).

Model digital de relief al zonei parcurse de drumul roman Napoca – Gilău
(Ioan Fodorean, Florin Fodorean).

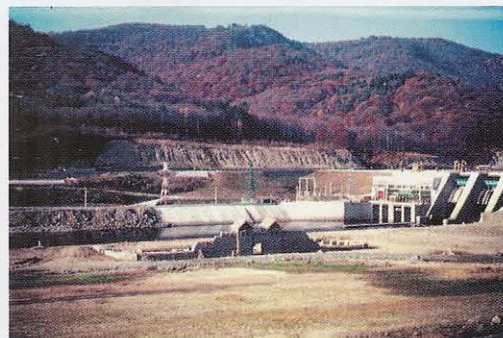
Model tridimensional de relief al zonei parcurse de drumul roman Napoca – Gilău
(Ioan Fodorean, Florin Fodorean).

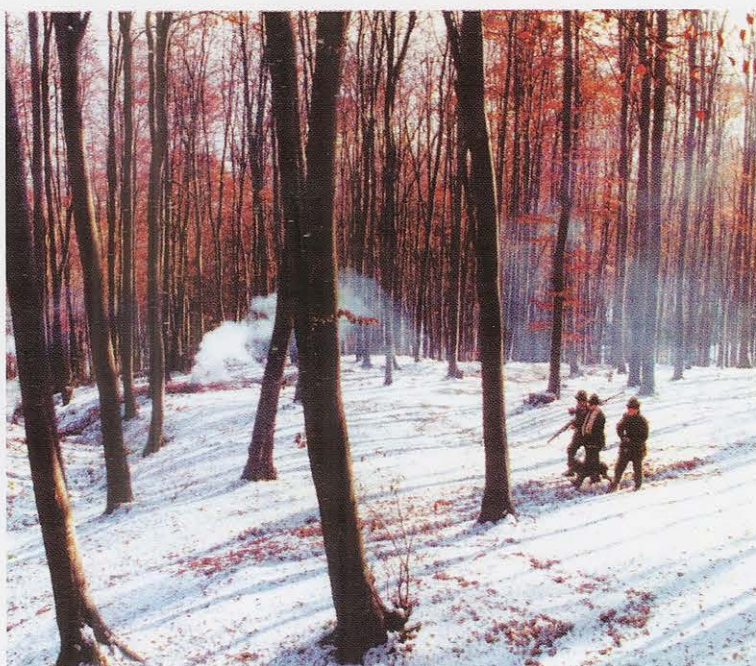
Peisaj bănăţean. Valea Caraşului (foto Eduard Nemeth).

Valea Mureşului la Micia, cu ruinele aşezării antice (foto Eugen Pescaru).

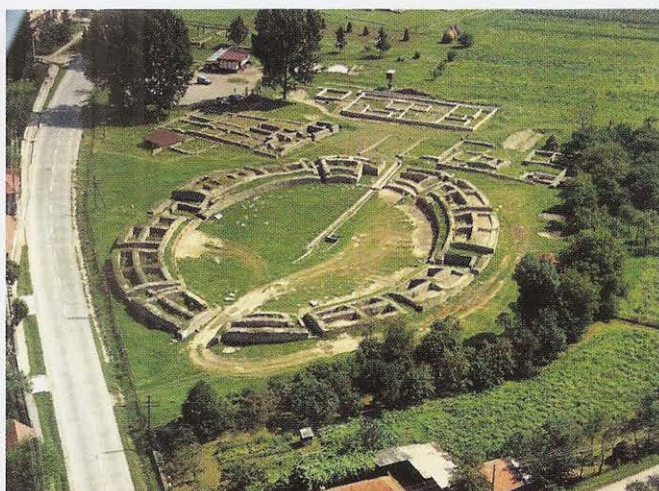
Valea Oltului. În prim plan castrul de la Arutela (foto Mihai Bărbulescu).

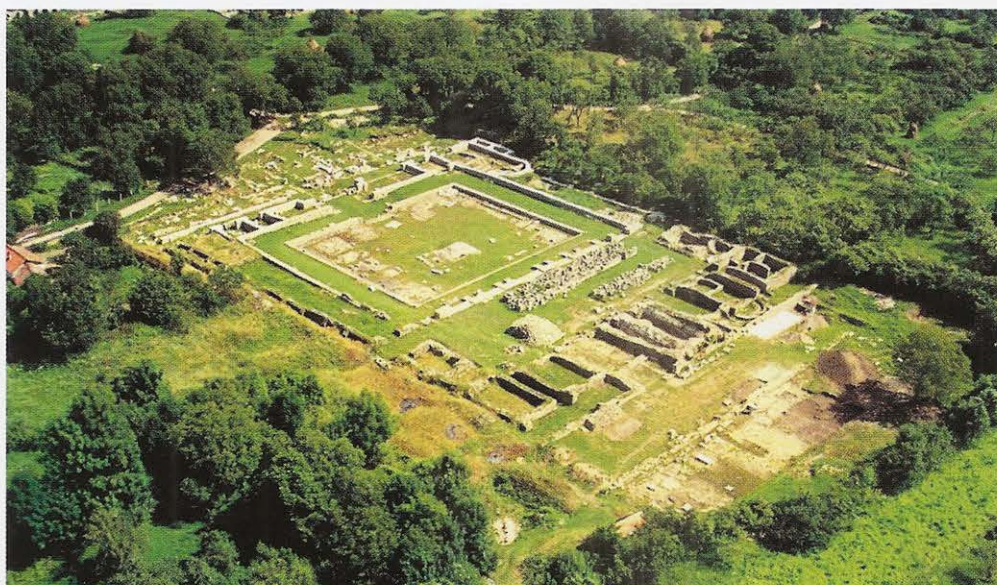
Pădurea meseşană iarna (foto Consiliul Judeţean Sălaj)

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Vedere aeriană (foto Eugen Pescaru).

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul (foto Eugen Pescaru).

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Forul, vedere generală (foto Eugen Pescaru).

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. De la stânga spre dreapta: atelierul de sticlărie, „templul lui Silvanus”, „templul mare” (foto Eugen Pescaru).

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. „Templul mare” și construcțiile înconjurătoare, vedere dinspre nord (foto Eugen Pescaru).

Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Palatul procuratorului (foto Eugen Pescaru).

Napoca. Porticul și curtea unei case romane (foto Valentin Voişian).

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica.
Termele (foto Mihai Bărbulescu).

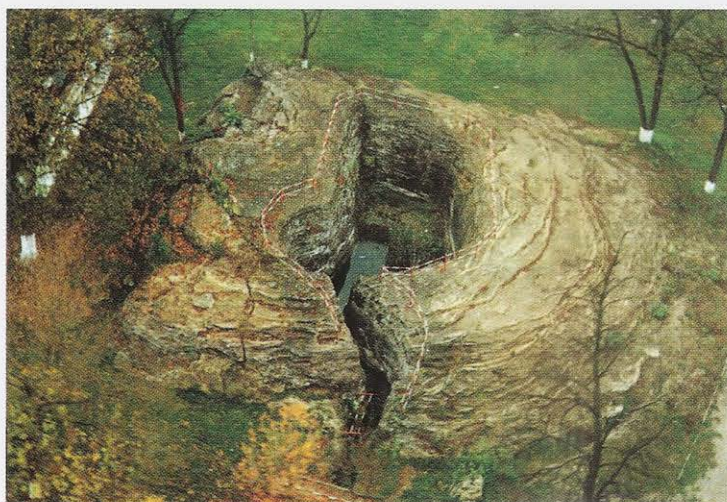
Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Termele (foto
Mihai Bărbulescu).

Potaissa. Castrul Legiunii V
Macedonica. Termele (foto Mihai
Bărbulescu).

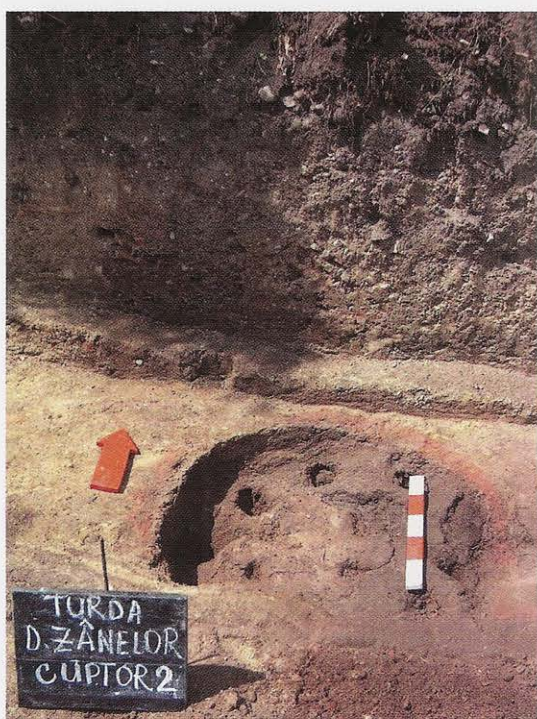
Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Termele
(foto Mihai Bărbulescu).

Aquae. Bazinul săpat în stâncă (foto Eugen Pescaru).

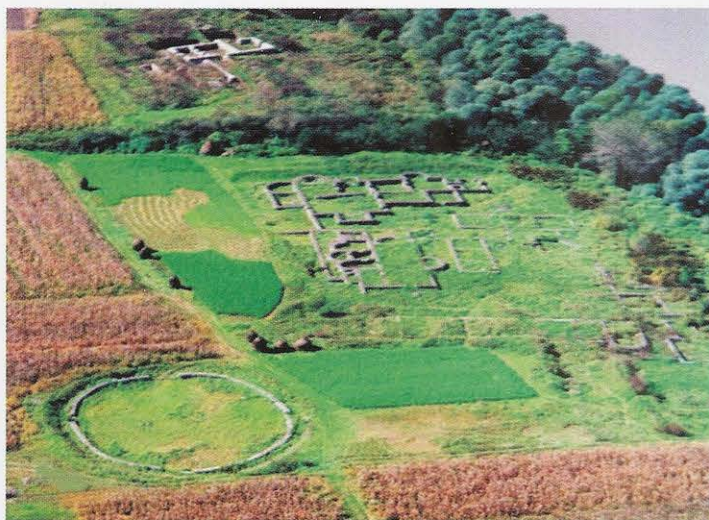
Apulum. Tencuială pictată (foto Radu Ciobanu).

Potaissa. Cuptor pentru ars ceramica (foto Mariana Pîslaru).

Germisara. Vedere aeriană a complexului termal (foto Eugen Pescaru).

Micia. Amfiteatrul și termele (fotografie aeriană Eugen Pescaru).

Micia. Termele (fotografie aeriană Eugen Pescaru).

Chinteni. *Villa rustica* (fotografie aeriană Dorin Alicu).

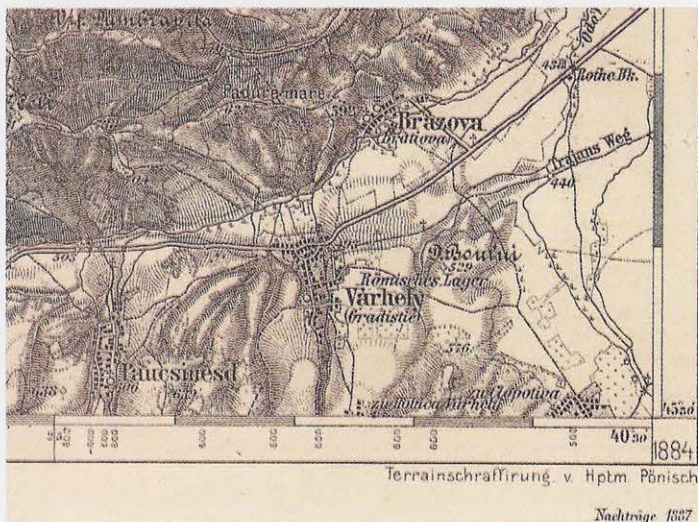
Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Bastionul din colțul nord-vestic (foto Mihai Bărbulescu).

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Principia, latura estică (foto Mihai Bărbulescu).

Potaissa. Castrul Legiunii V Macedonica. Principia. (foto Mihai Bărbulescu).

Hartă militară austriacă de la sfârșitul sec. XIX, detaliu cu zona Ulpiei Traiana Sarmizegetusa. Apare menționat („Trajans Weg”) drumul antic (colecția Titus Man).

Bibliografie selectivă

- *** *Alburnus Maior* (red. P. Damian), I, București, 2003.
- D. Alicu, C. Opreanu, *Les amphithéâtres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2000.
- R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998.
- Cornelia Bărbulescu, *Arhitectura militară și tehnica de construcție la romani*, Cluj-Napoca, 2004.
- M. Bărbulescu, *Dacia Felix*, în *Istoria României* (M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor), București, 1998, p. 50-91.
- M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj - Napoca, 1987.
- M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994.
- Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV, I-II*, Timișoara, 1996, 1999.
- Doina Benea, *Istoria așezărilor de tip vici militares din Dacia romană*, Timișoara, 2003.
- Doina Benea - P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- R. A. G. Carson, *Coins of the Roman Empire*, London - New York, 1990.
- H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984.
- M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-IV e.n.*, Craiova, 1980.
- Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine, I. Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor* (R. Ginouvès, R. Martin), Athènes - Rome, 1985; *II. Éléments constructifs: supports, couvertures, aménagements intérieurs* (R. Ginouvès), Athènes - Rome, 1992.
- F. Fodorean, *Le strade della Dacia romana*, în „Quaderni Catanesi di studi antichi e medievali”, N.S., III, 2004.
- Ph. Grierson, *Introduzione alla numismatica*, Roma, 1984.
- N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz”, Mainz, 1997.
- N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, în *Acta Musei Porolissensis*, XIII, 1989.
- A. Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1999.
- D. Isac, *Das Militärdiplom aus dem Jahr 151 n. Chr. von Samum (Cășeu) und die Datierung der Prokuratur des Macrinus Vindex in Dacia Porolissensis*, în *Acta Musei Napocensis*, 38/1, Cluj-Napoca, 2001.
- *** *Istoria Românilor, II, Daco-romani, romanici, alojeni*, București, 2001.
- D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt, 1996.
- M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
- M. Macrea, N. Gudea, I. Moșu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehădia*, București, 1993.
- V. Marinou, *Romanitatea în nordul Olteniei*, Ed. Rhabon, 2004.
- V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca, 1998.
- C.C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000.
- C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002.
- Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Enlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004.
- F. Piccarreta, G. Ceraudo, *Manuale di aerofotografia archeologica. Metodologia, tecniche e applicazioni*, Bari, 2000.
- I. Piso, *Fasti provinciae Daciae. I*, Bonn, 1993.
- D. Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.
- D. Protase, *Autohtonii în Dacia, I. Dacia romană*, București, 1980.
- Adriana Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.
- A. Savio, *Monete romane*, Roma, 2001.
- Viorica Suciu, *Tezaur monetar din Dacia romană și post romană*, Cluj-Napoca, 2000.
- C. M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.
- O. Toropu, C. M. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987.
- D. Tudor, *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions*, în *Latomus*, 23, 2, Bruxelles, 1961.
- D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. IV, București, 1978.
- D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- Cr. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.
- V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 1996.

Tabula Imperii Romani, Drobeta – Romula – Sucidiava, București, 1965.

Tabula Imperii Romani, L 34, Budapest, 1968.

Tabula Imperii Romani, L 35, București, 1969.

★

Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, I, 1995; II, 1996.

I.H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.

V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995.

S. A. Luca, *Arheologie și istorie. I. Descoperiri din județul Caraș-Severin*, Sibiu, 2004.

S. A. Luca, *Arheologie și istorie. III. Descoperiri din județul Hunedoara*, Sibiu, 2005.

S.A. Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003

*** *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995.

*** *Repertoriul arheologic al județului Inferior. Județul Arad*, Timișoara, 1999.

*** *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sf. Gheorghe, 1998.

*** *Repertoriul arheologic al județului Harghita*, Sf. Gheorghe, 2000.

★

Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, Brăila, 1996

Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992, București, 1997.

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993, Satu Mare, 1994.

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995.

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995, Brăila, 1996.

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996, București, 1997.

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997, București, 1998

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1998, București, 1999

Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1999, București, 2000.

Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000, București, 2001.

Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001, București, 2002

Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002, București, 2003

Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003, București, 2004

Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2004, București, 2005

★

Au fost utilizate datele din următoarele reviste de specialitate:

Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău.

Aluta. Muzeul Sfântu Gheorghe.

Analele Banatului. Muzeul Banatului, Timișoara.

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca.

Apulum. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia.

Argessis. Studii și comunicări. Muzeul Pitești.

Arhiva Someșeană. Muzeul Grăniceresc, Năsăud.

Arhivele Olteniei. Serie nouă, Craiova.

Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița.

Cibinium. Sibiu.

Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

Cumidava. Muzeul Județean Brașov.

Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.

Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.

Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.

File de Istorie. Muzeul Județean Bistrița.

Litua. Muzeul Târgu Jiu.

Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.

Materiale și cercetări arheologice. Oradea, 1979.

Oltenia. Studii și cercetări. Craiova.

Potaissa. Studii și comunicări. Muzeul de istorie Turda.

Revista Bistriței. Muzeul Județean Bistrița.

Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București.

Studii și cercetări de numismatică, București.

Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Sibiu.

Studii și comunicări. Muzeul Caransebeș.

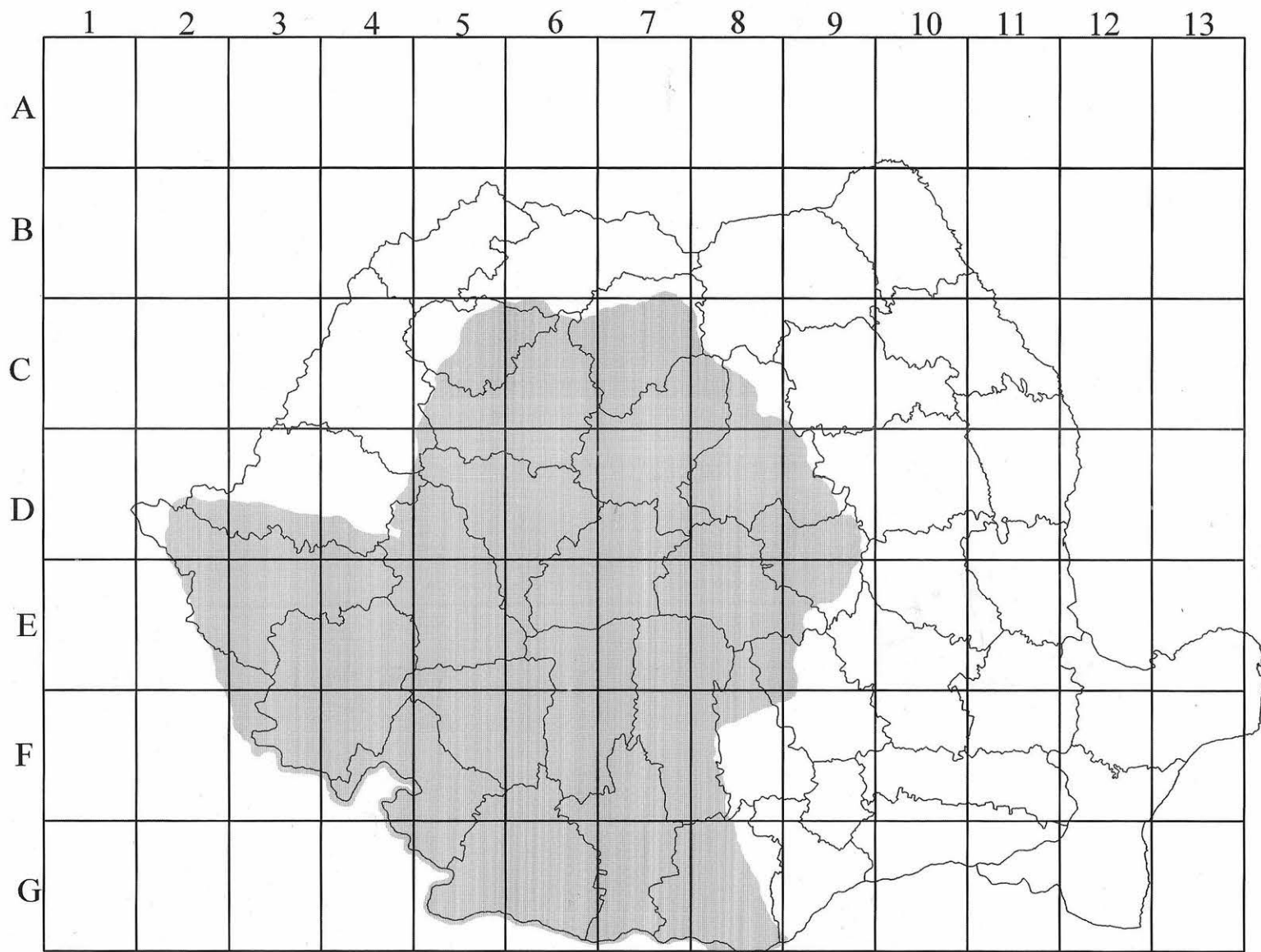
Studii și materiale de muzeologie și istorie militară.

Muzeul Militar Central, București.

Ziridava. Muzeul Județean Arad.

Partea a II-a

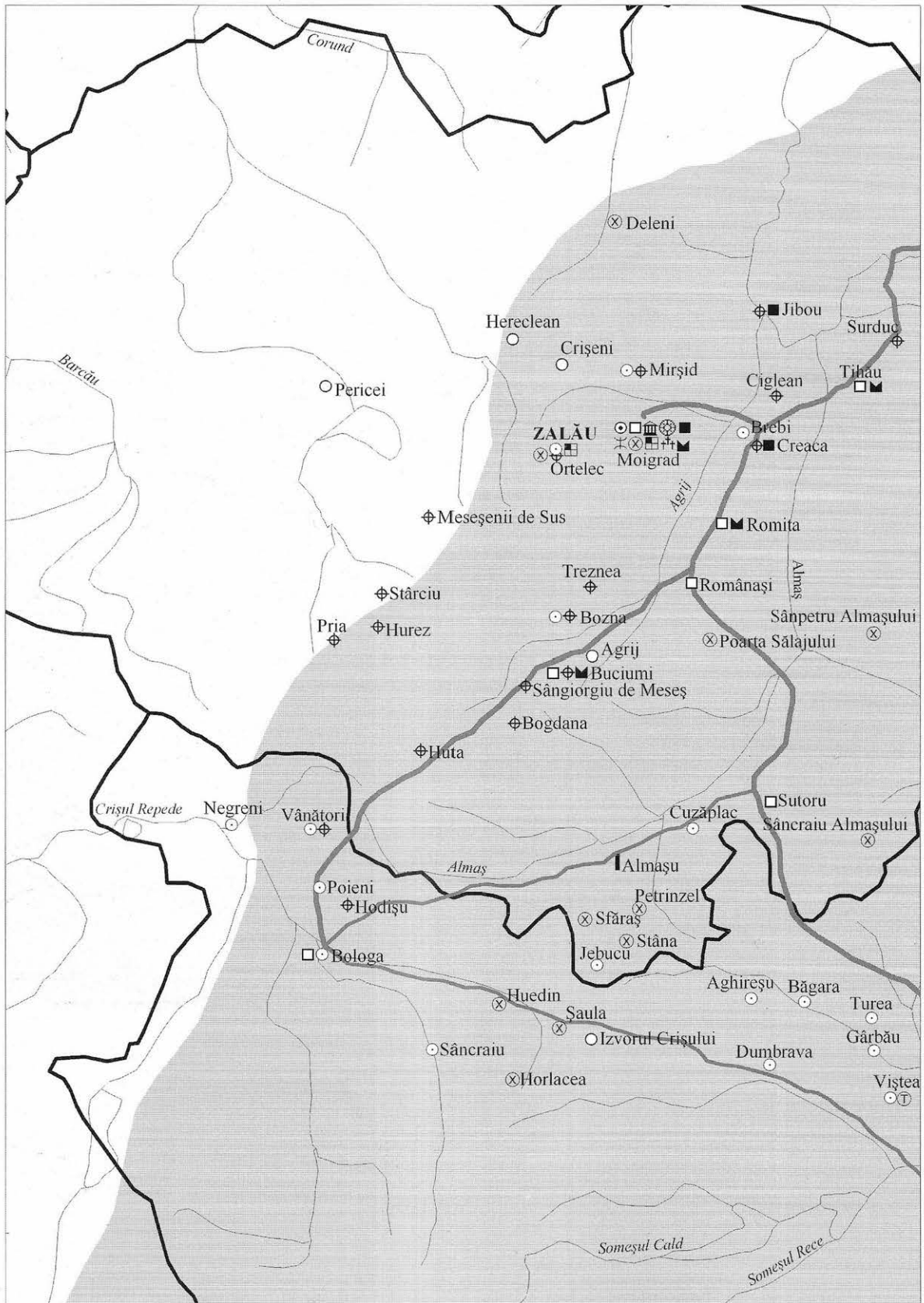
*Harta arheologică a
Daciei romane*

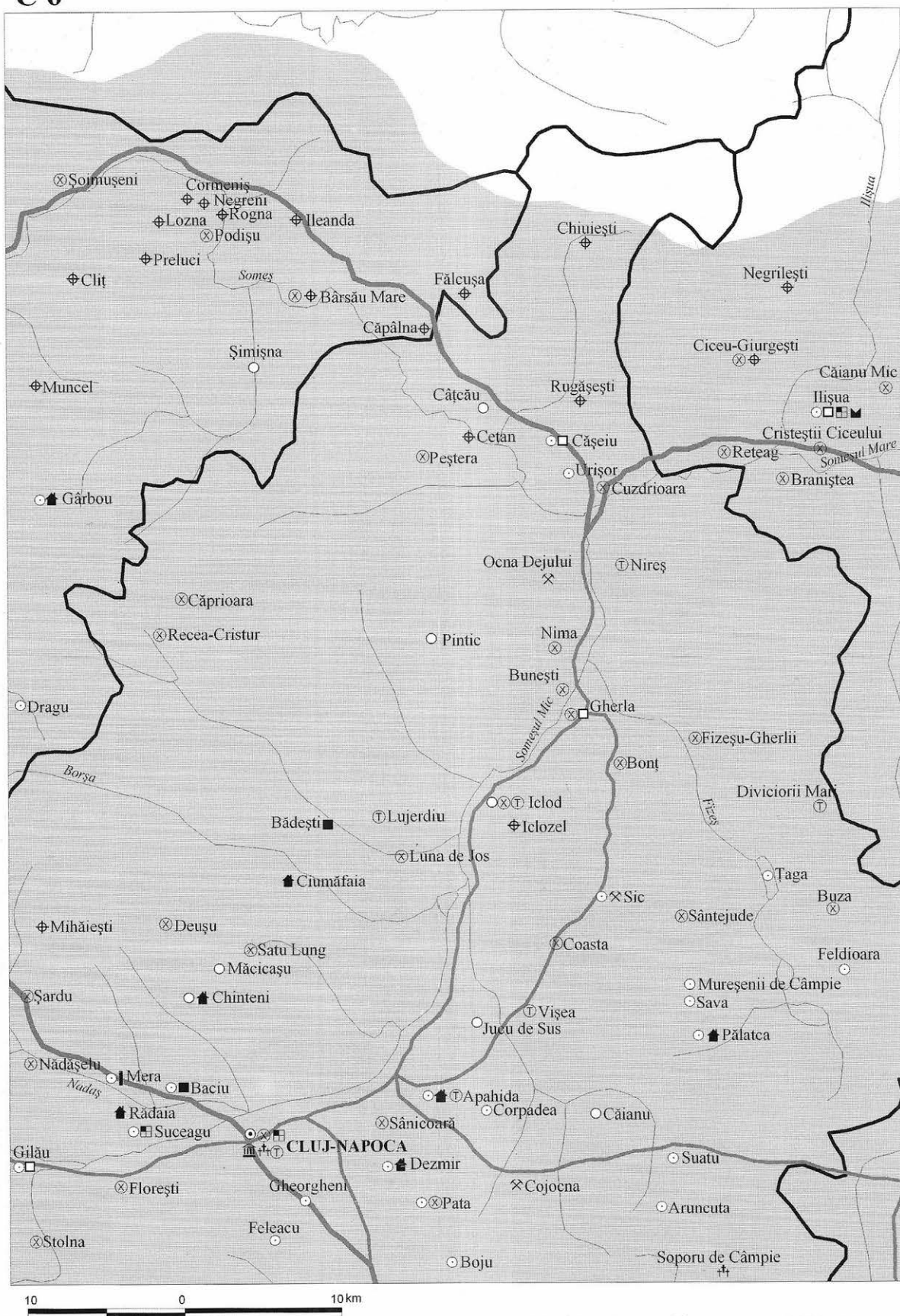
Legenda

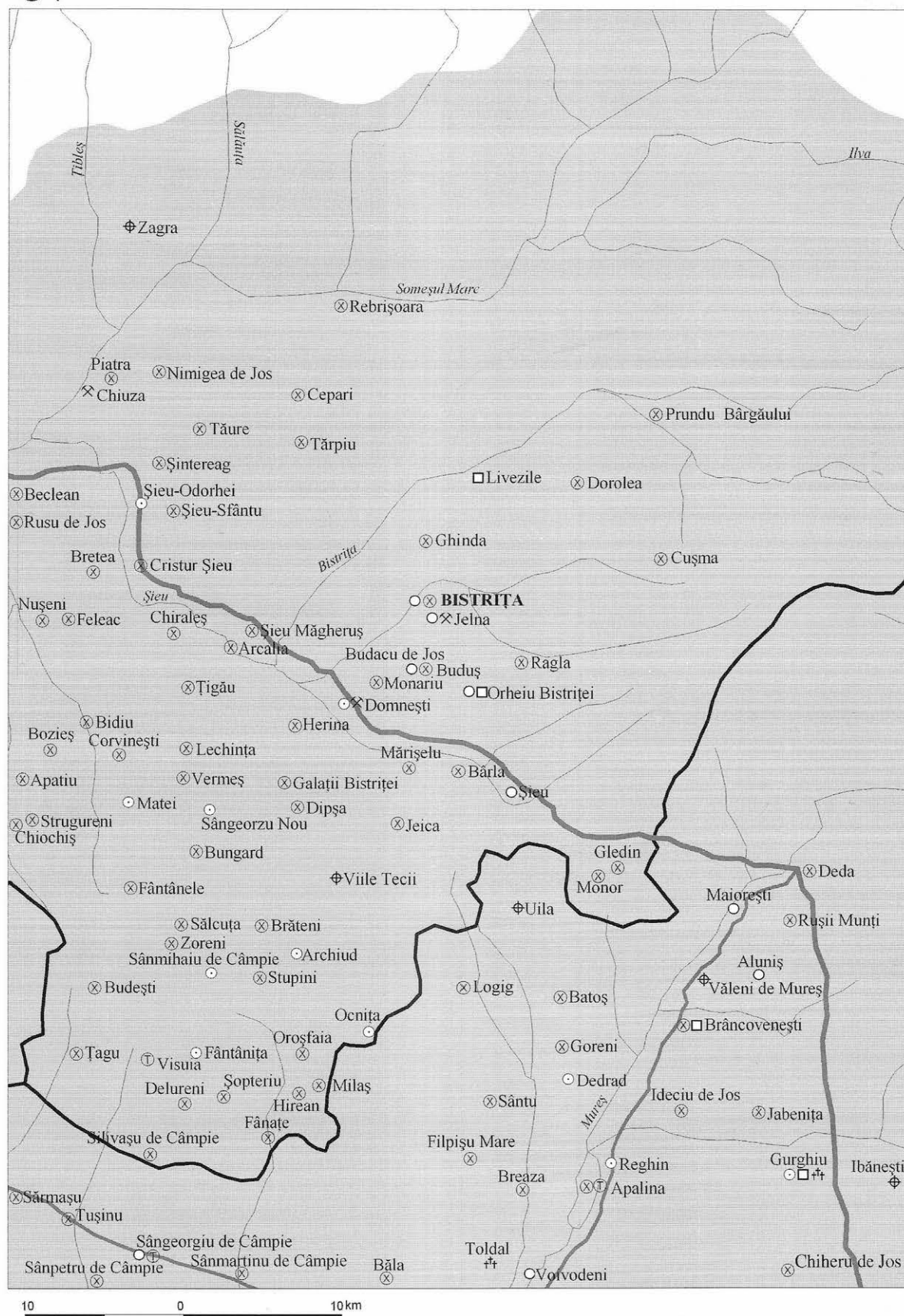
- Limita de județ
- Rețeaua hidrografică
- Drum roman principal
- Drum roman secundar
- Teritoriul provinciei Dacia romană
- Oraș
- Așezare rurală
- Urme de așezare
- Descoperiri romane izolate
- Castru legionar
- Castru auxiliar
- Turn
- Stațiune balneară
- *Statio, mansio*
- Salină
- Carieră de piatră
- Exploatare de fier
- Exploatare de cupru
- Exploatare de argint
- Exploatare de aur
- Exploatare de plumb
- Terme
- *Villa rustica*
- Port
- Pod
- Apeduct
- Amfiteatru
- Templu
- Cimitir
- Mormânt izolat
- Atelier
- *Milliarium*
- Tezaur

C 5

C 6

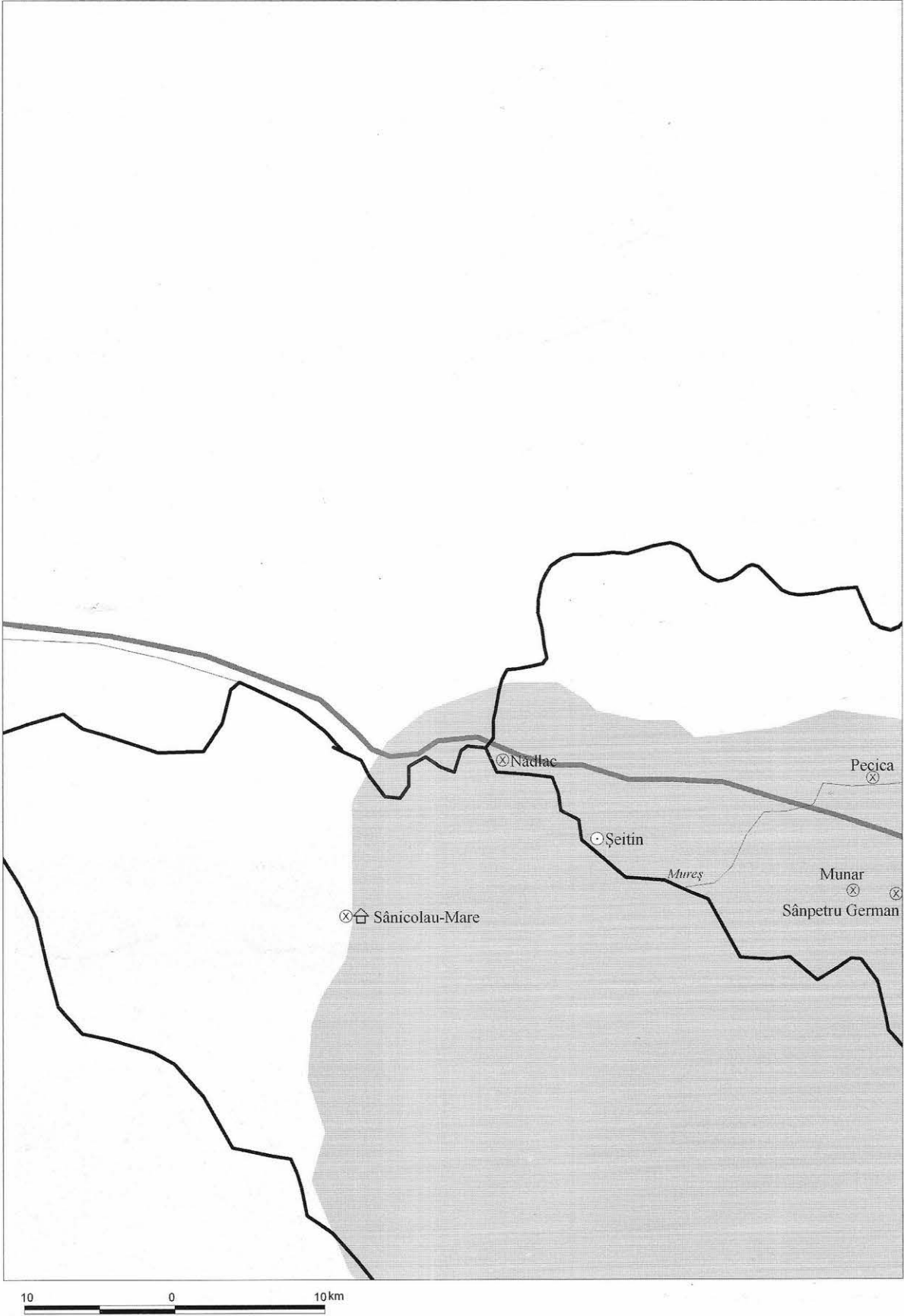

C 8

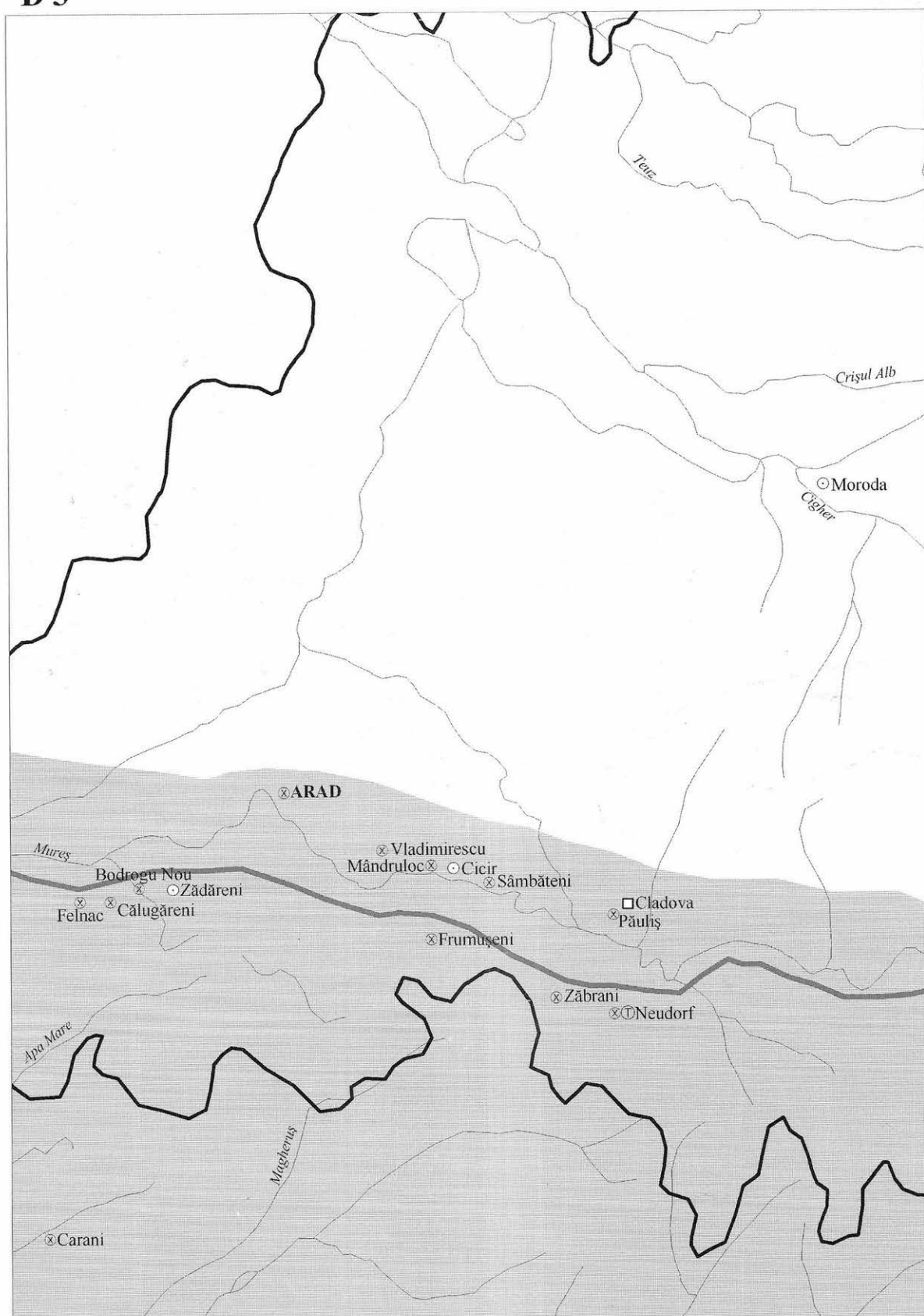

10 0 10 km

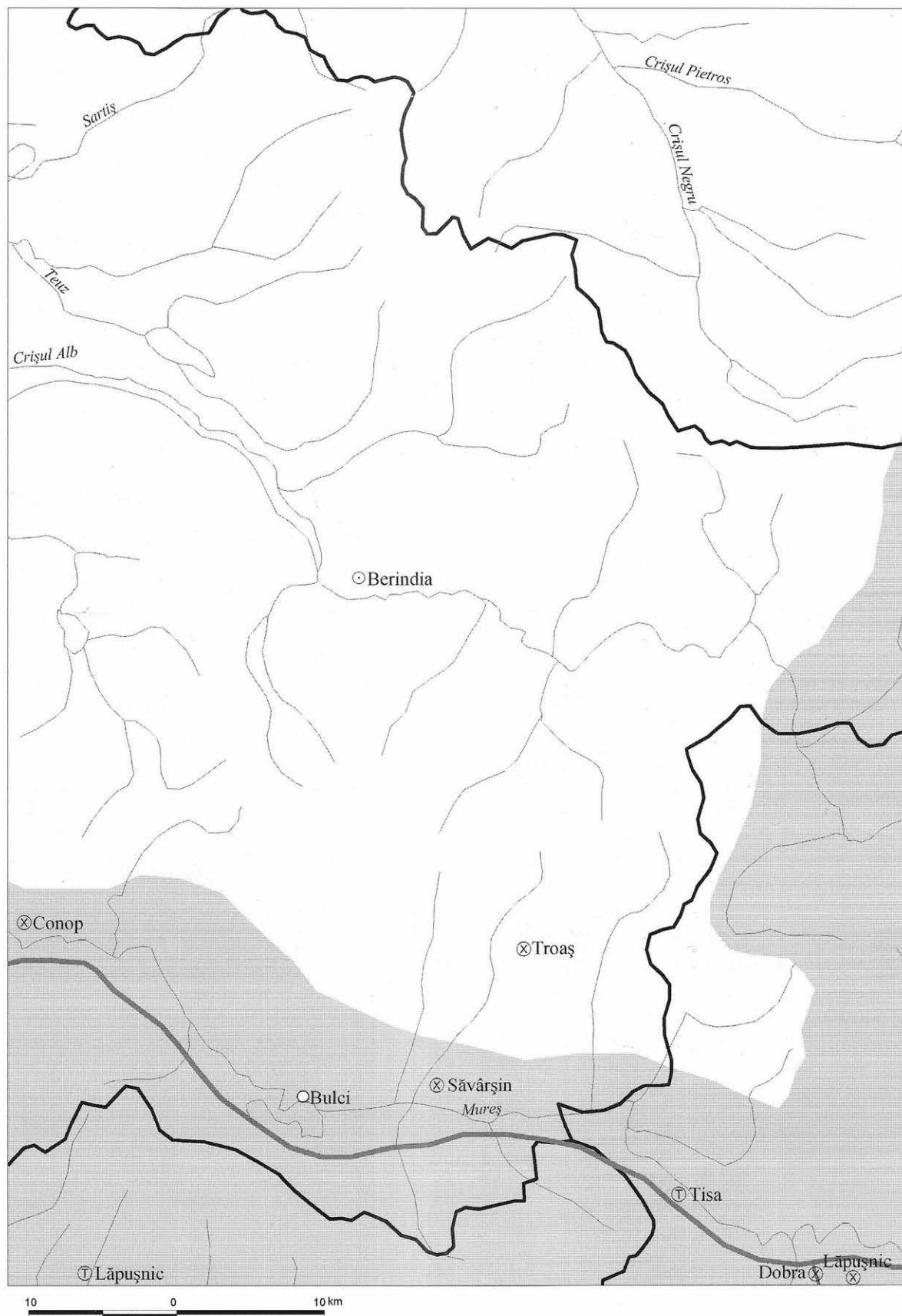
D 2

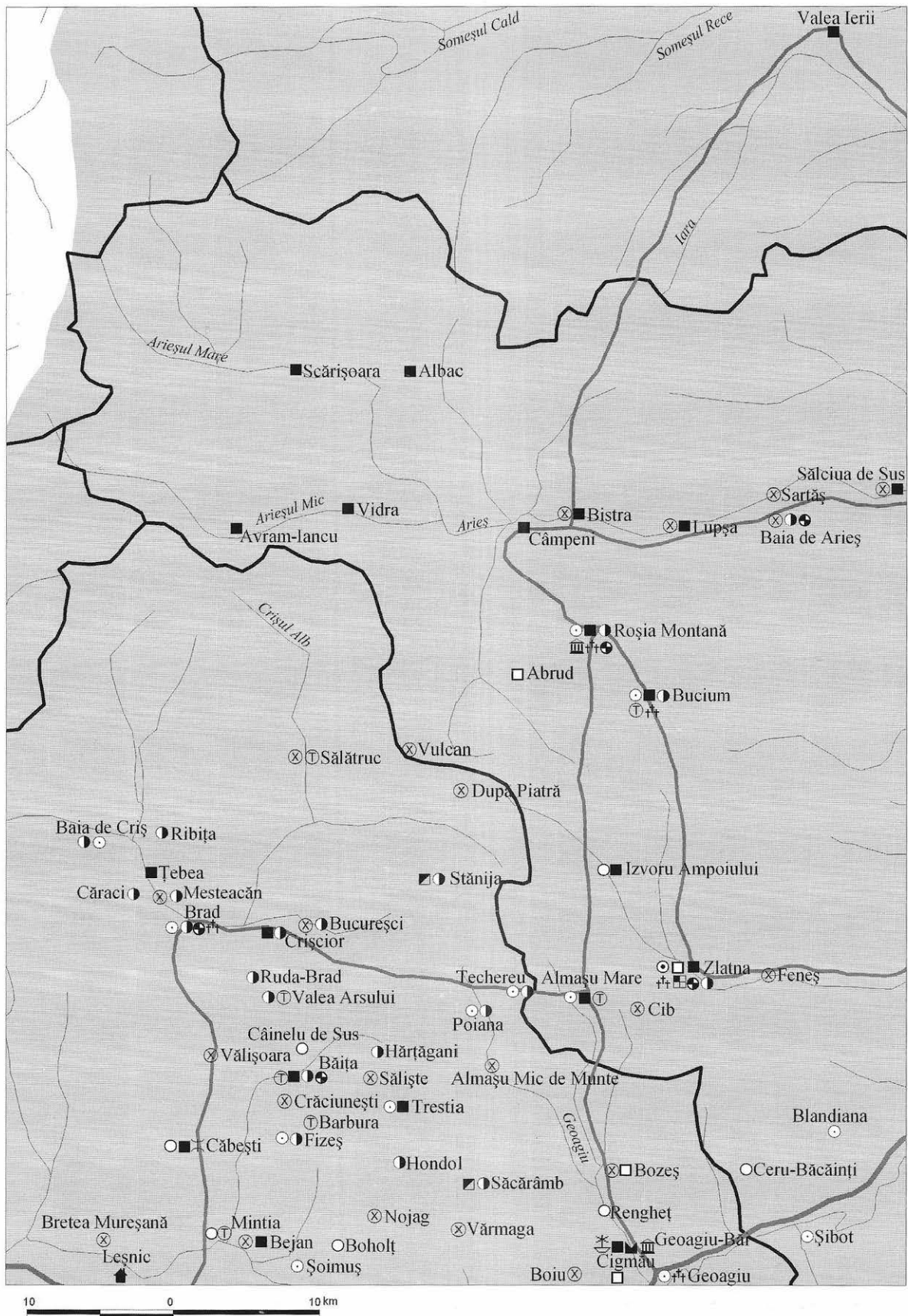
D 3

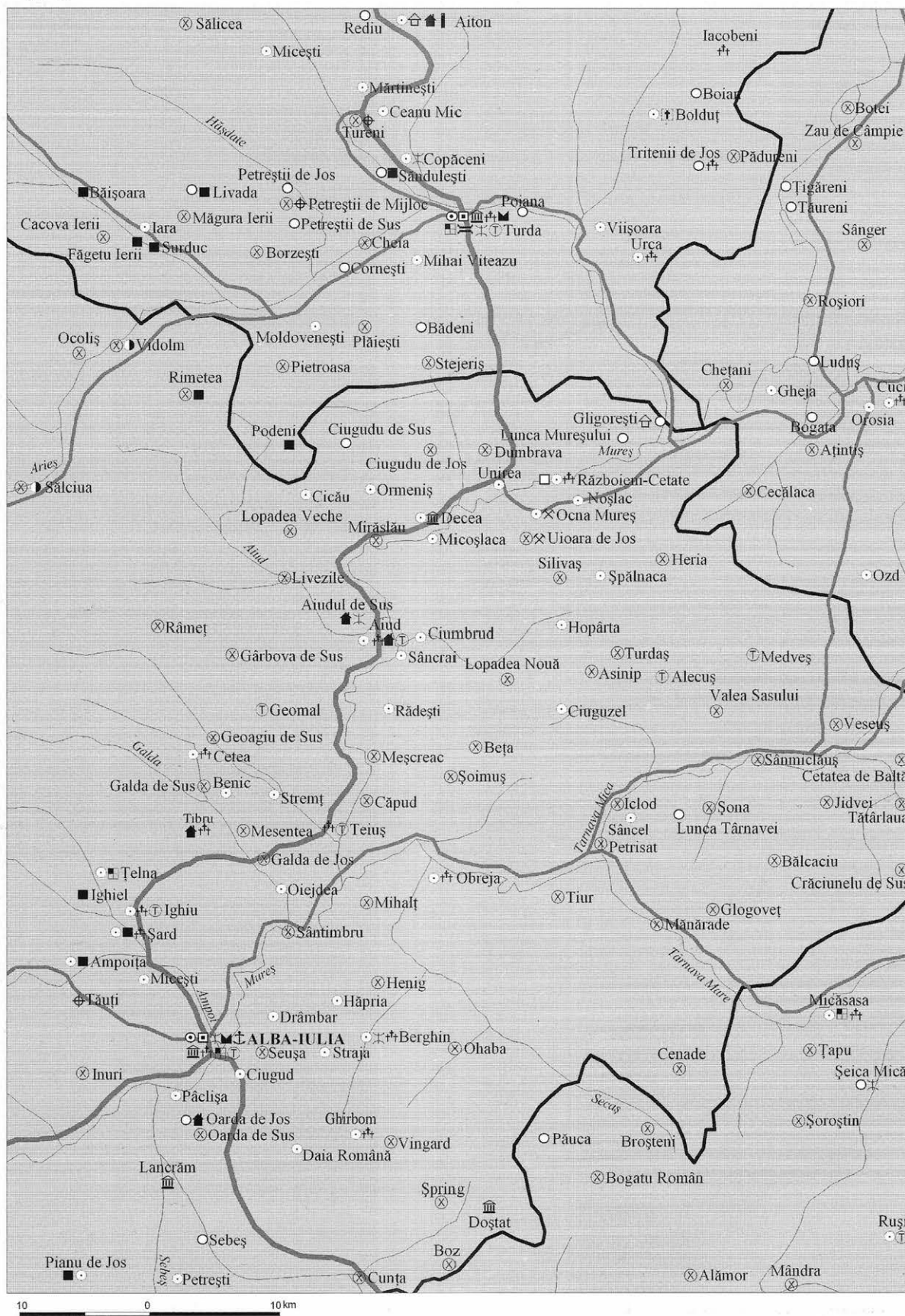
D 4

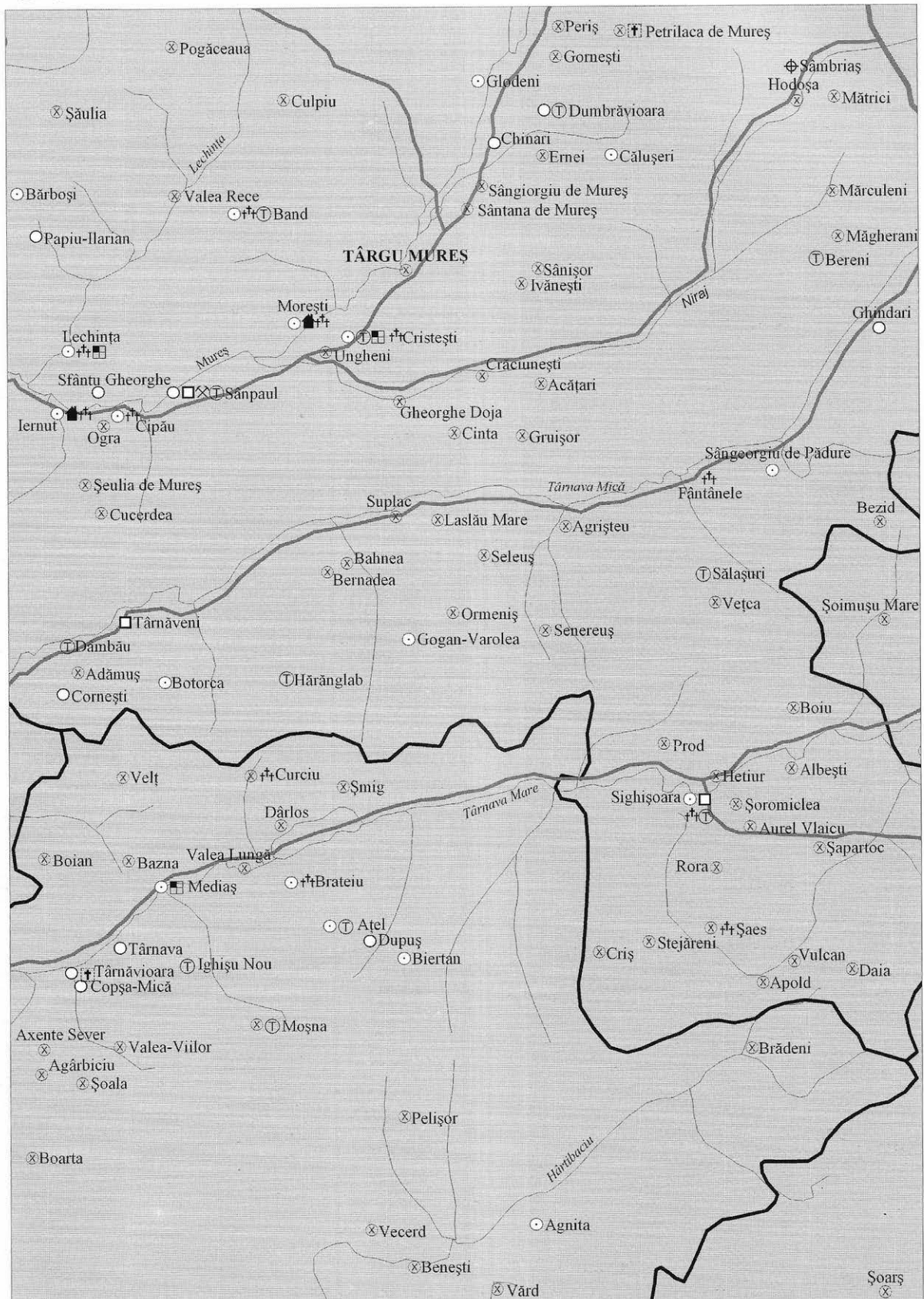

D 5

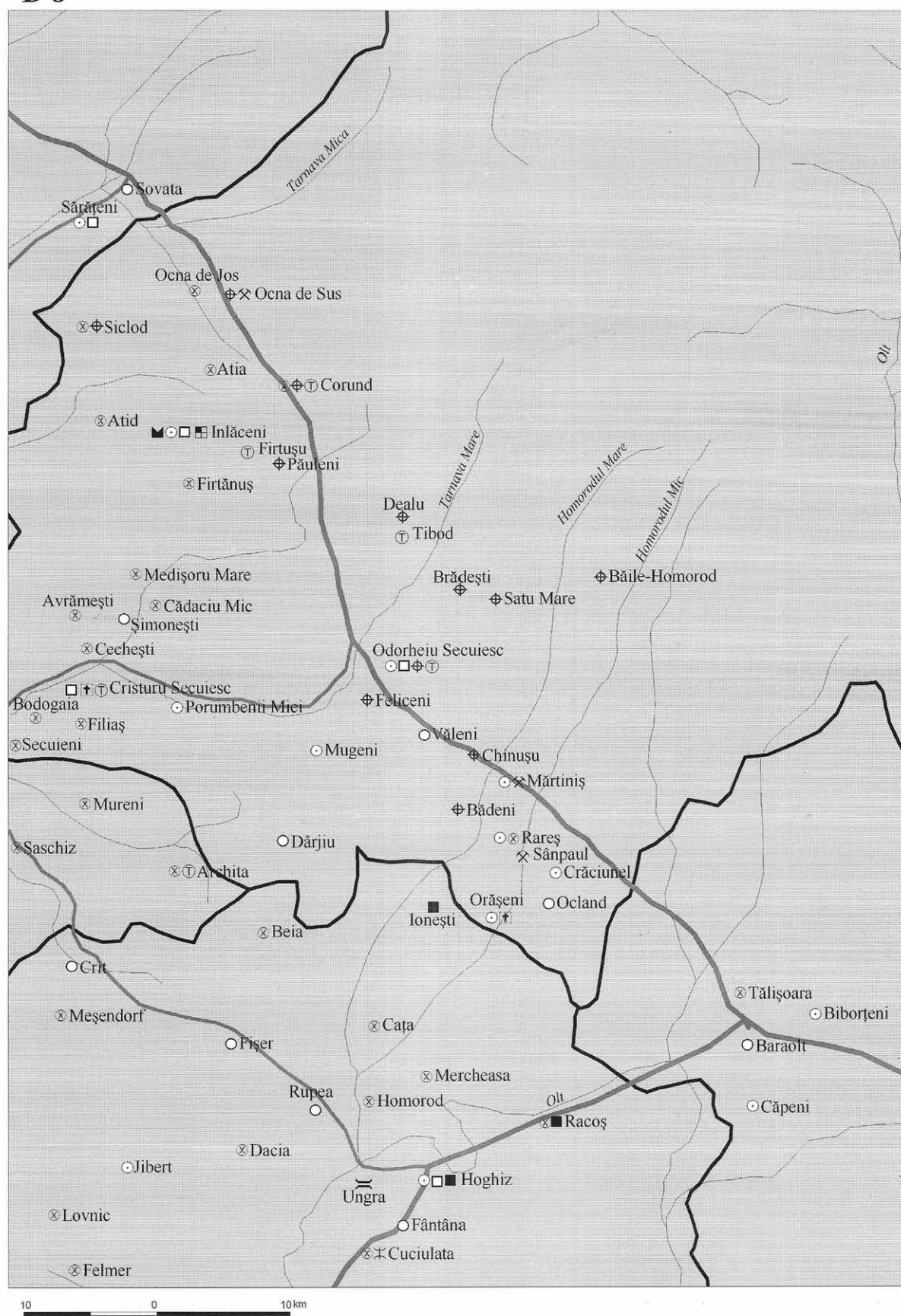

D 6

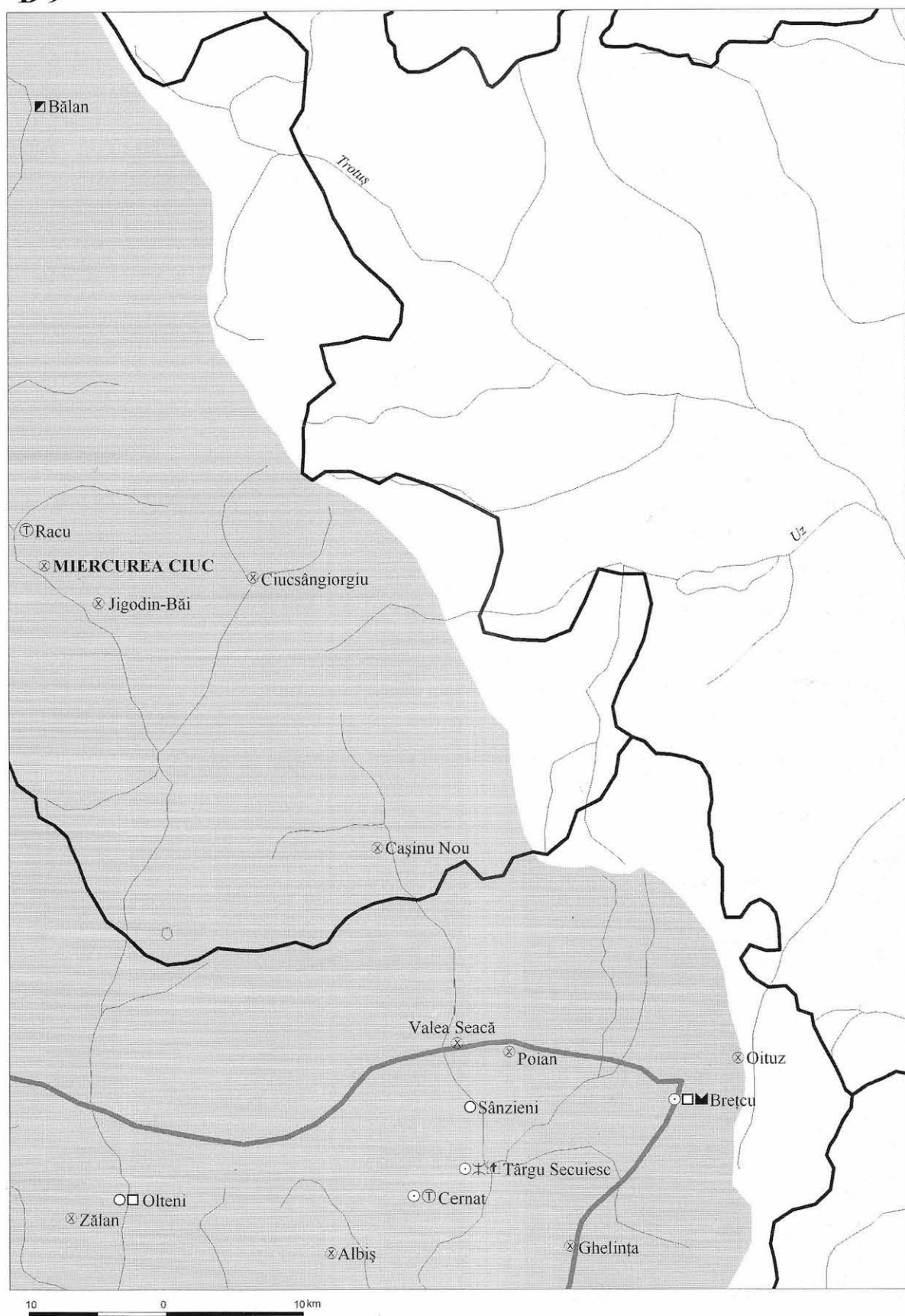

D 8

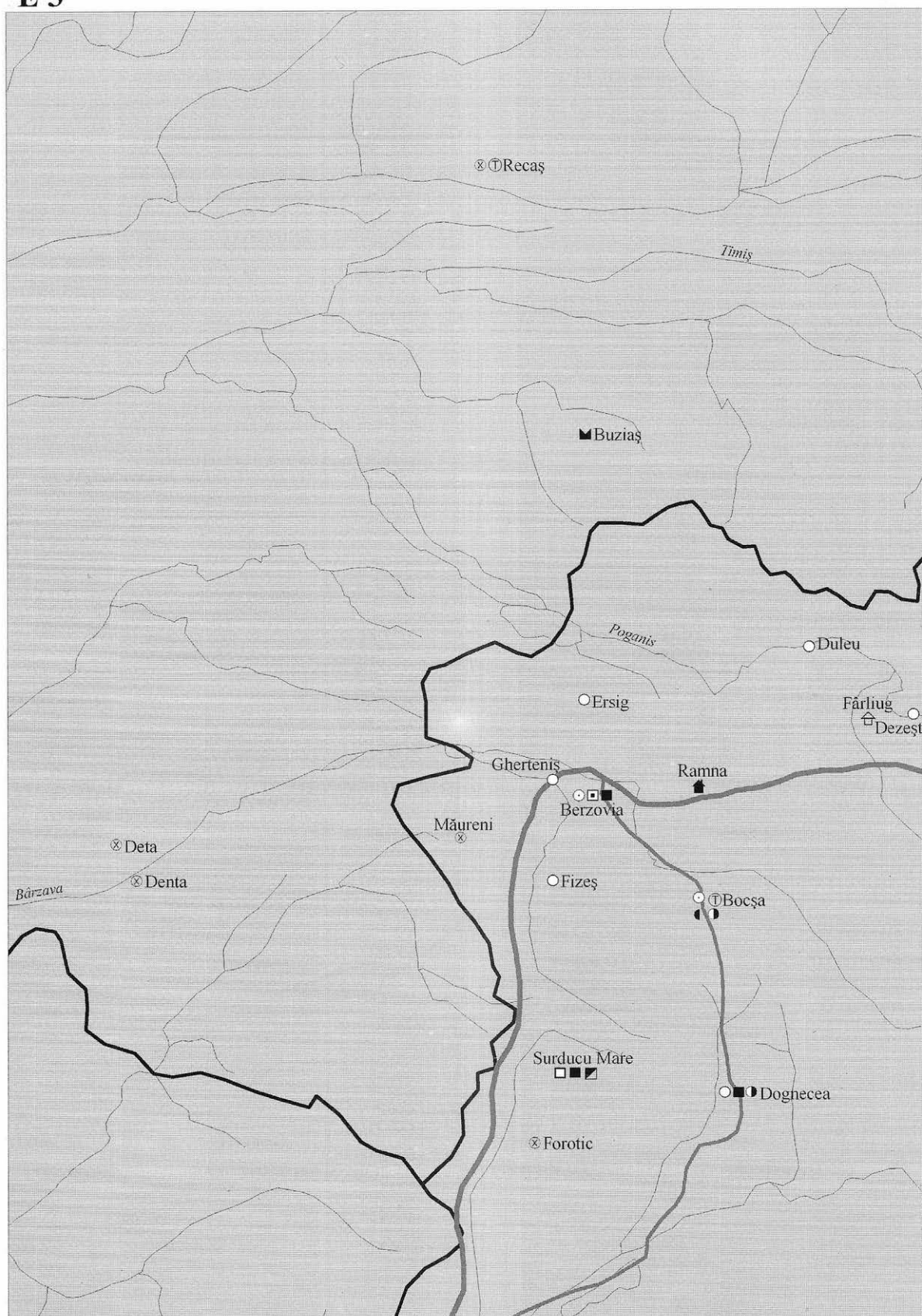

D 9

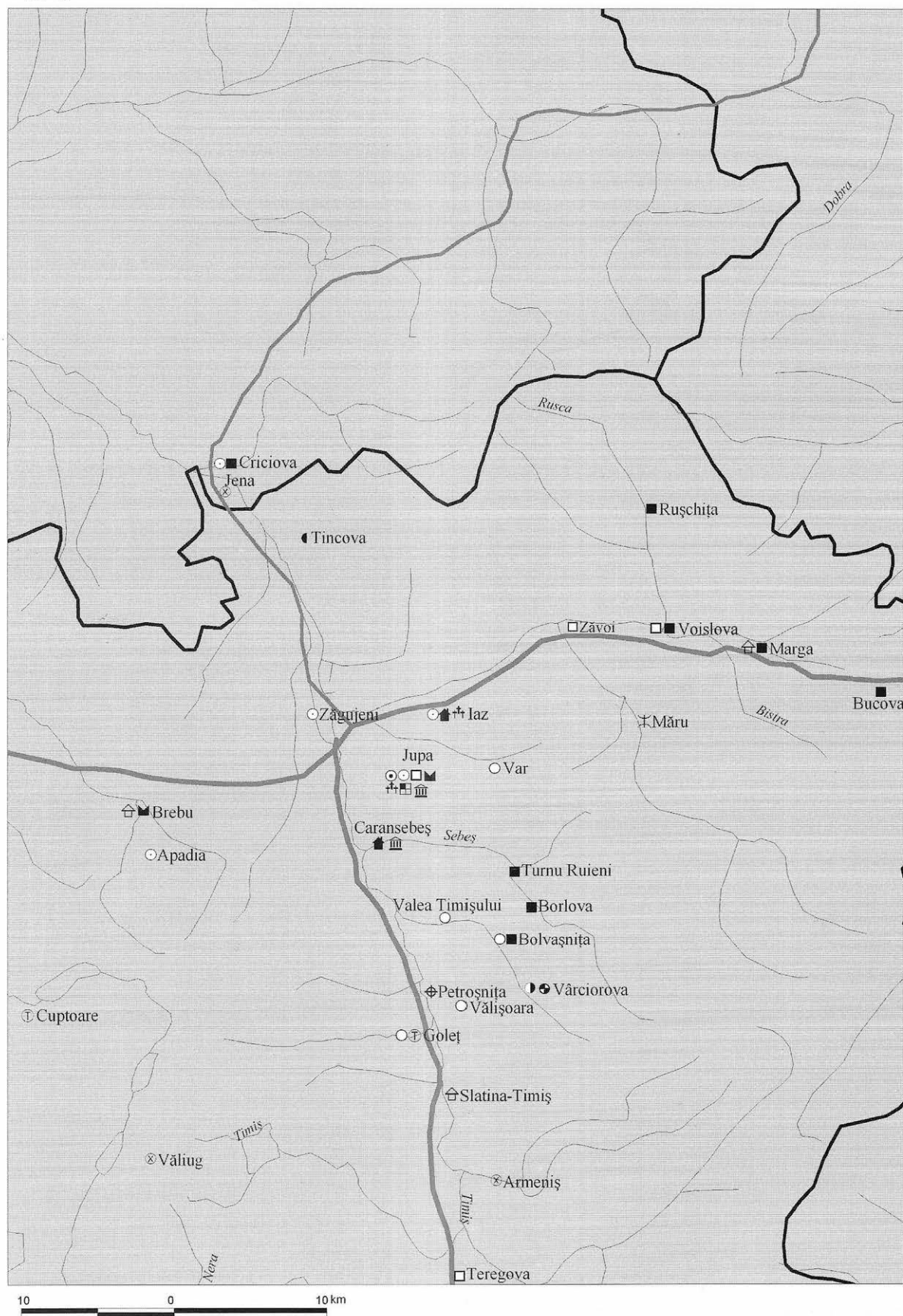

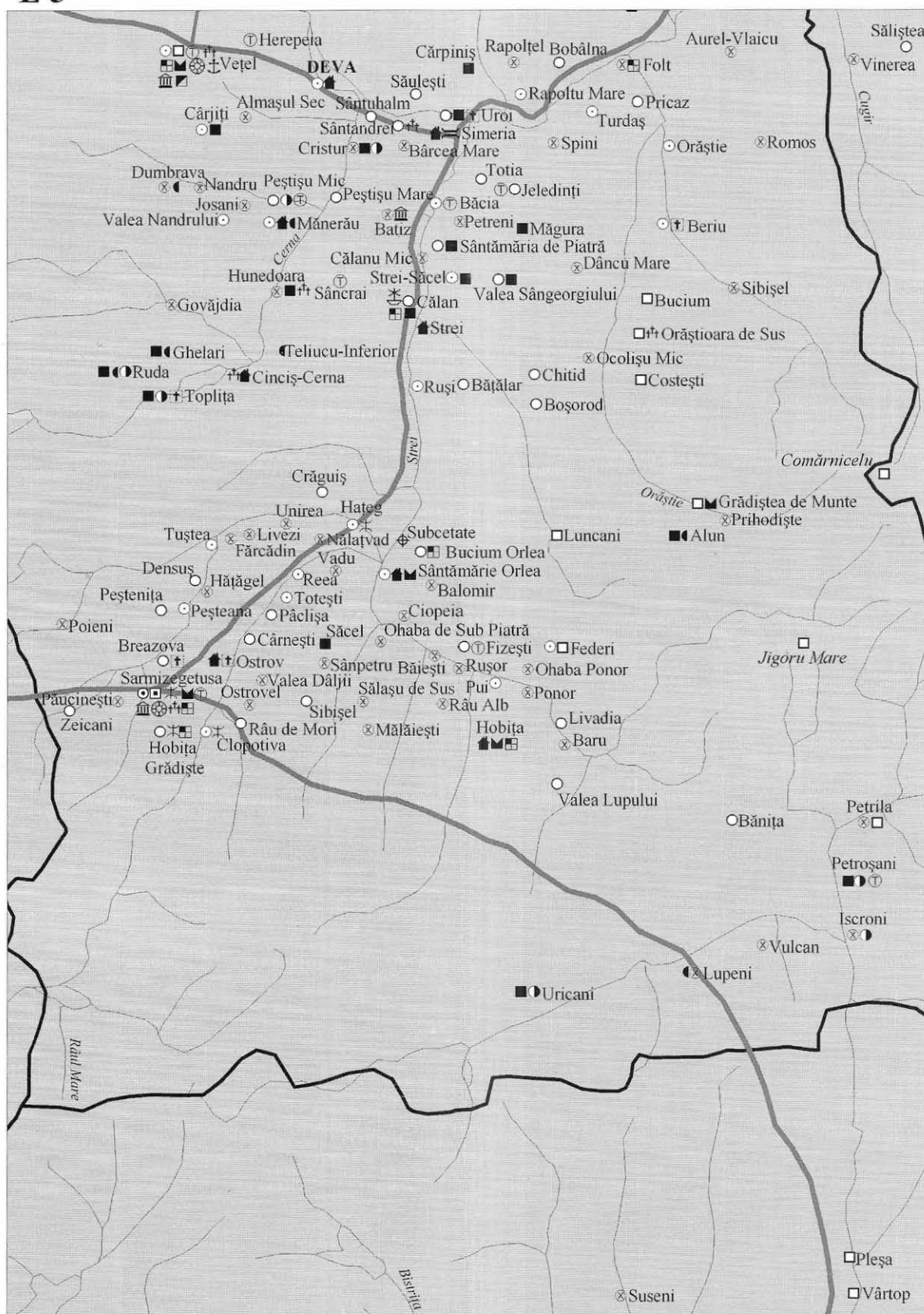
E 3

E 4

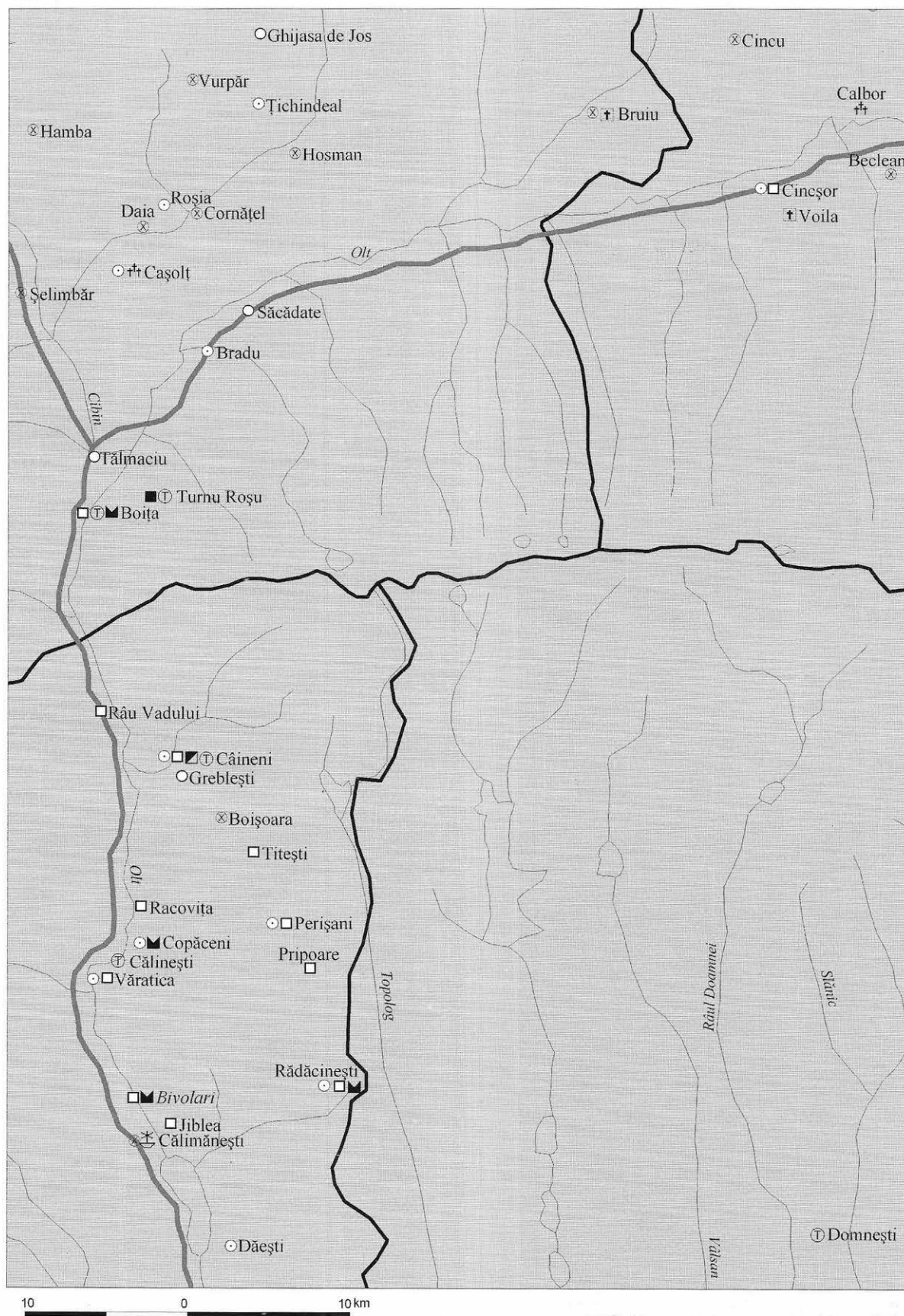
E 5

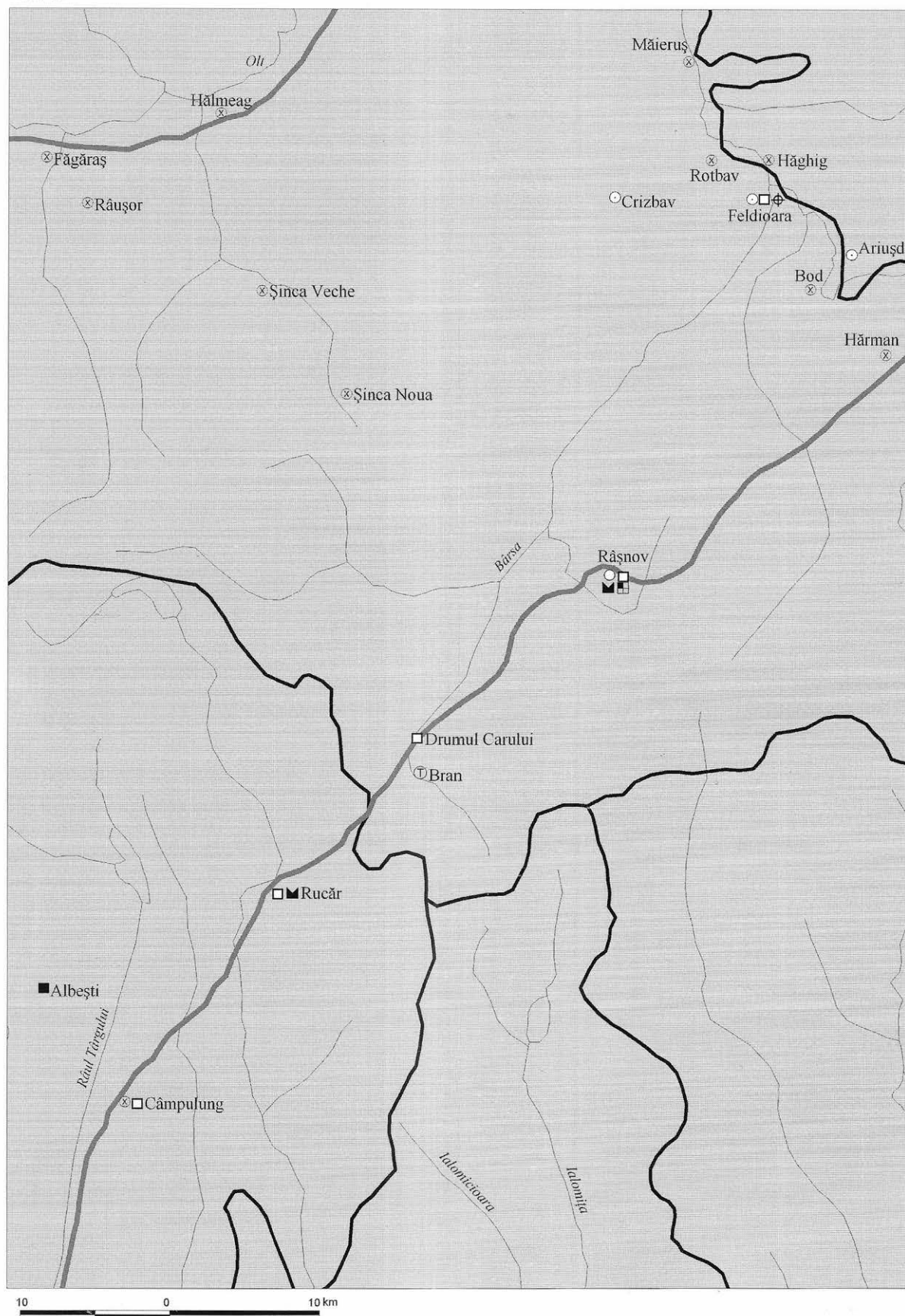
E 6

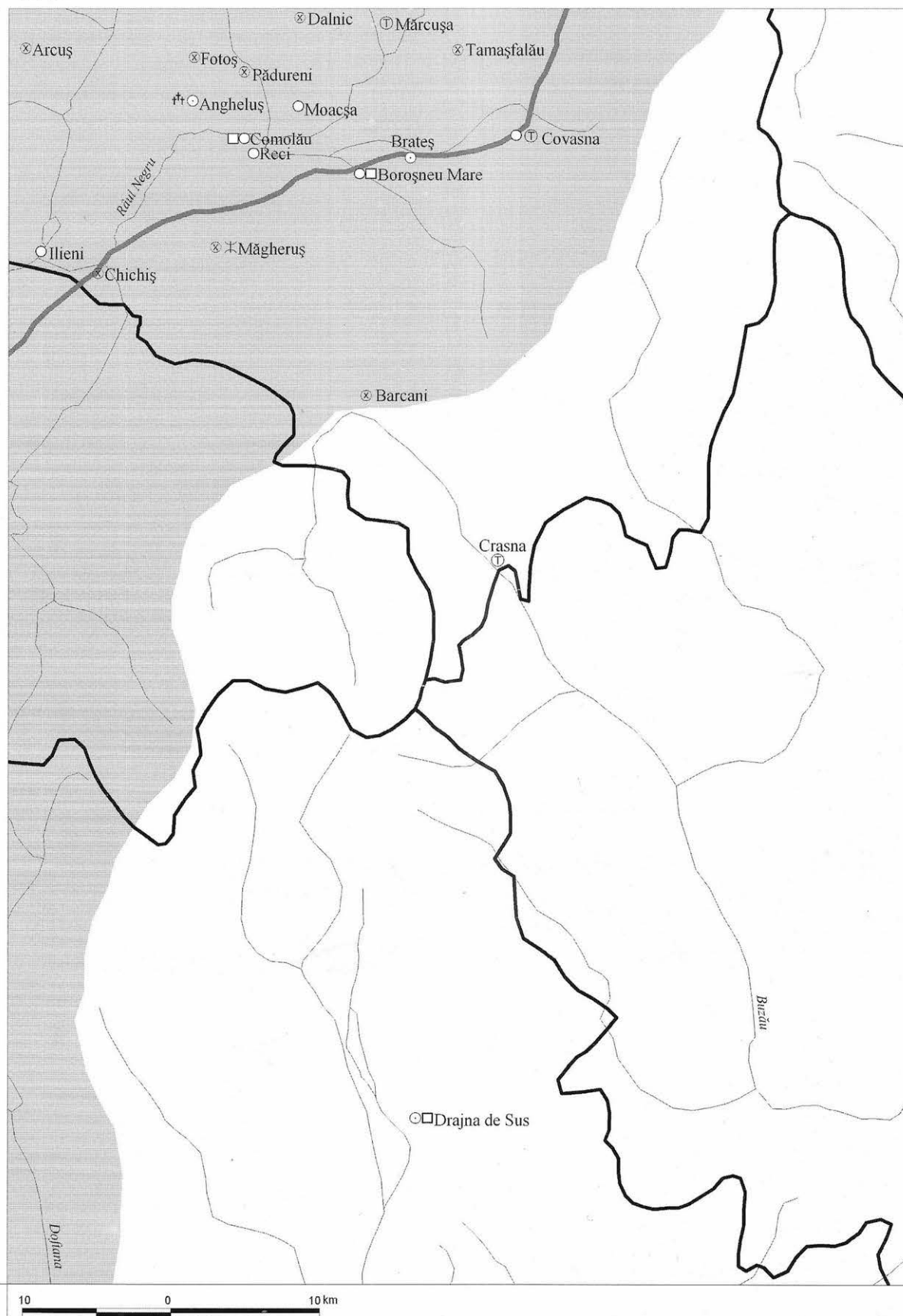
E 7

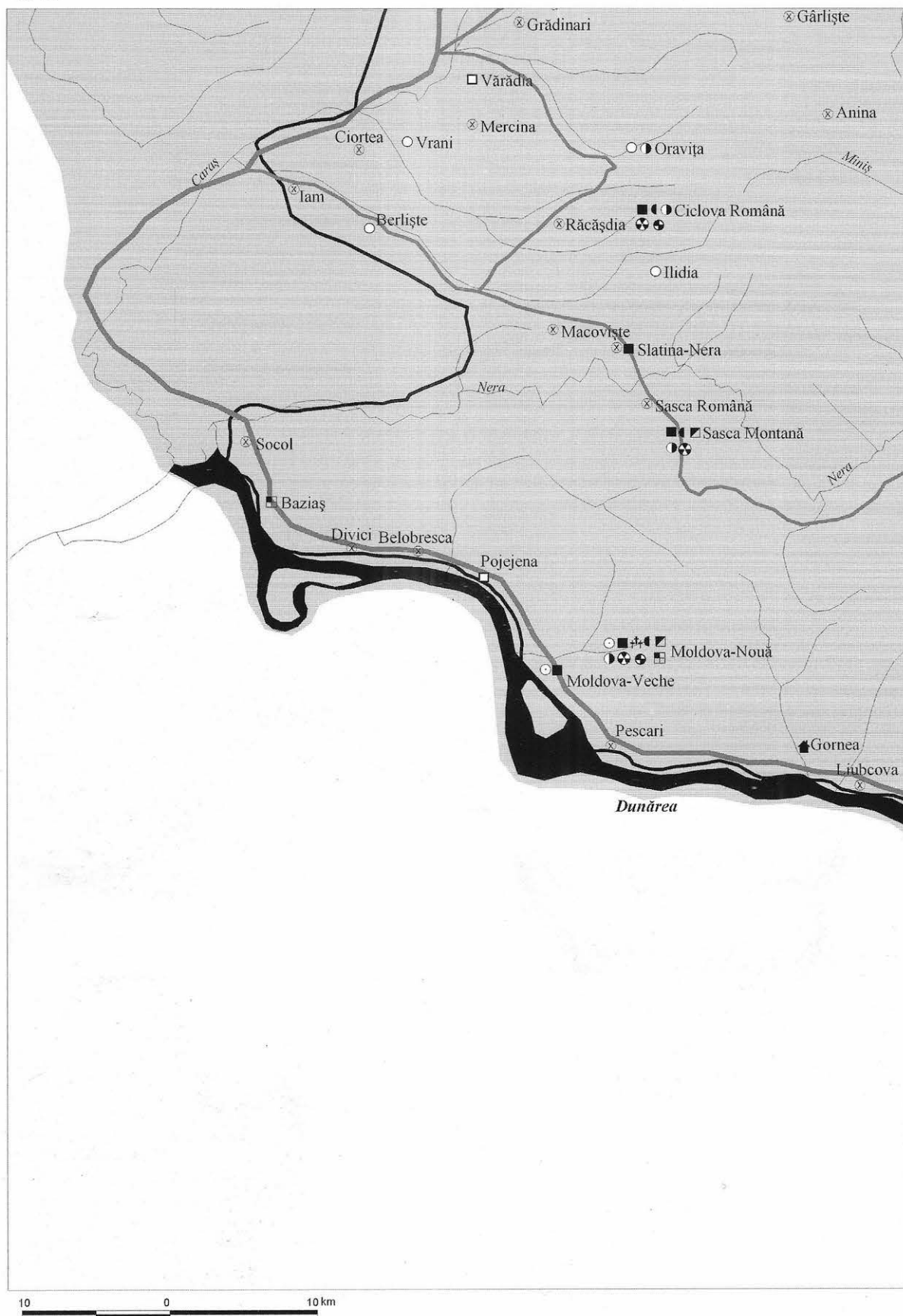
E 8

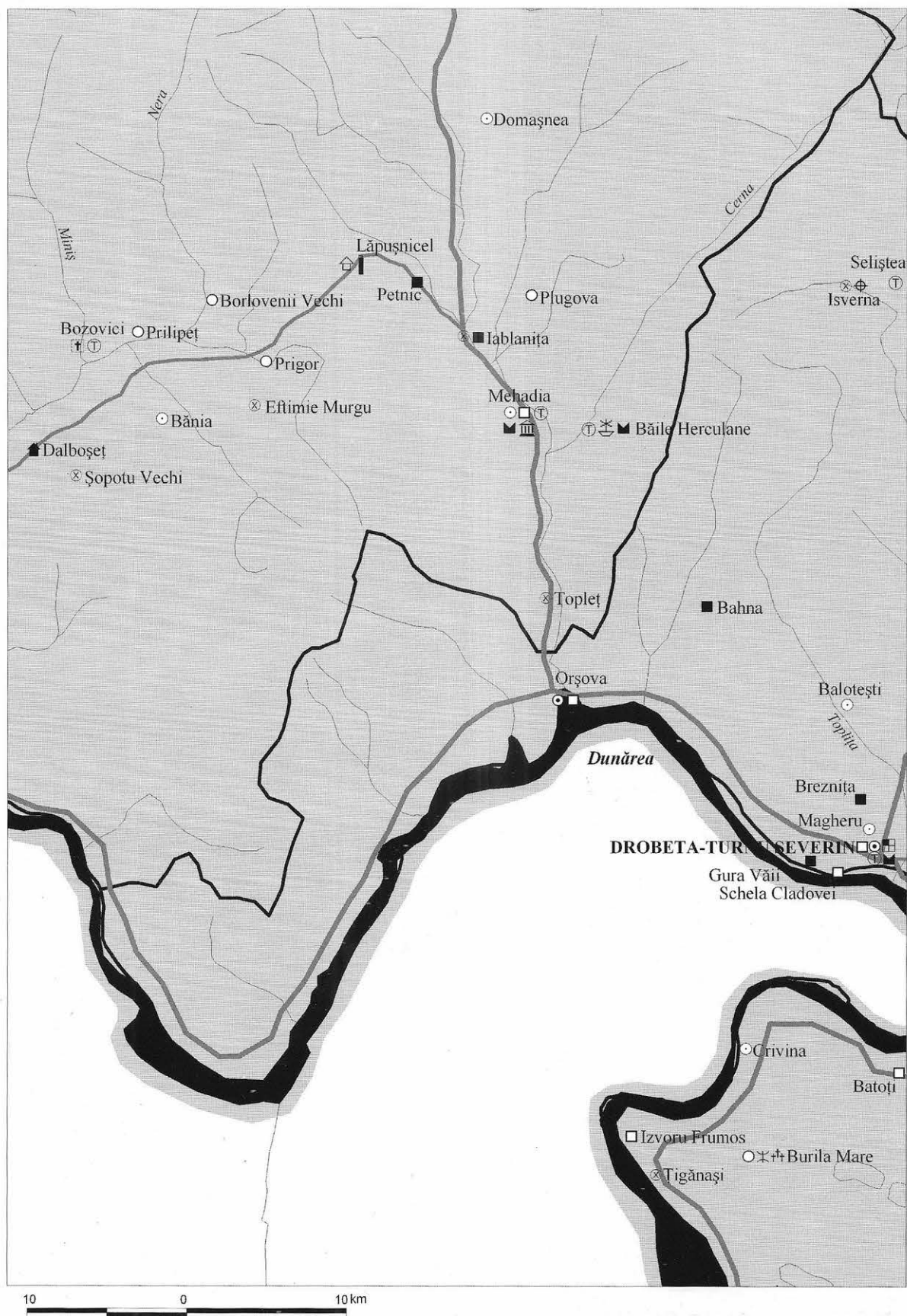
E 9

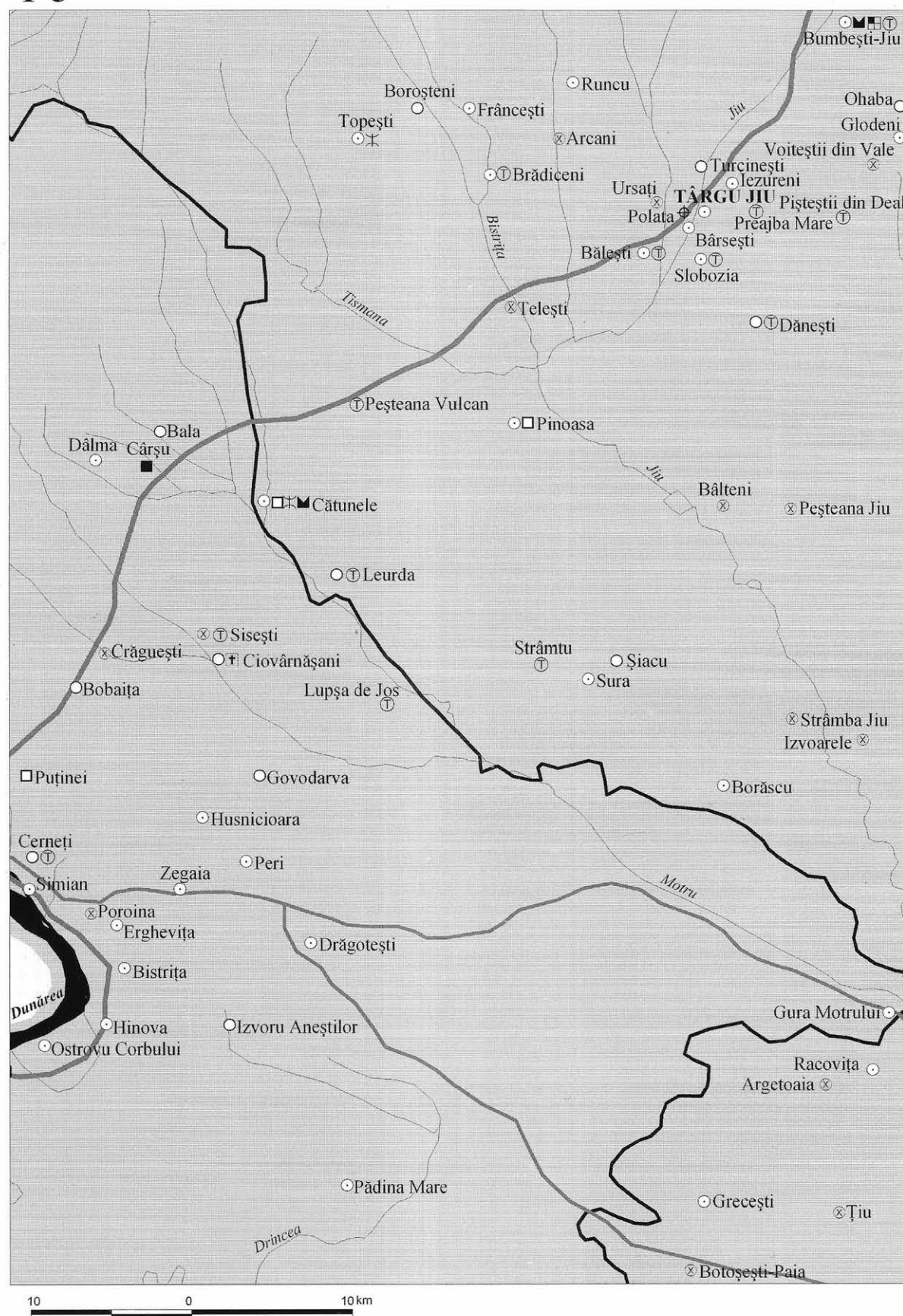

F3

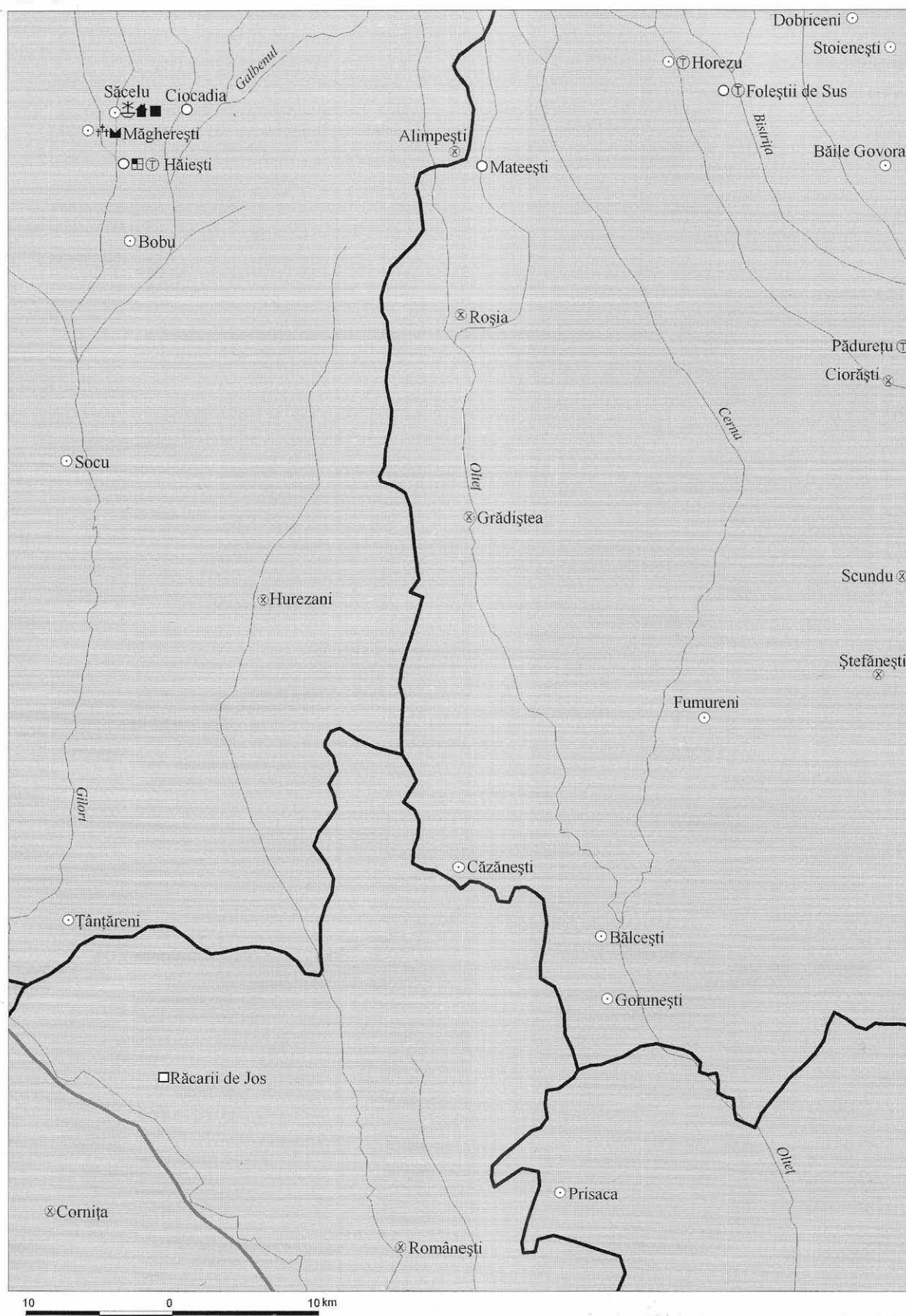

F 4

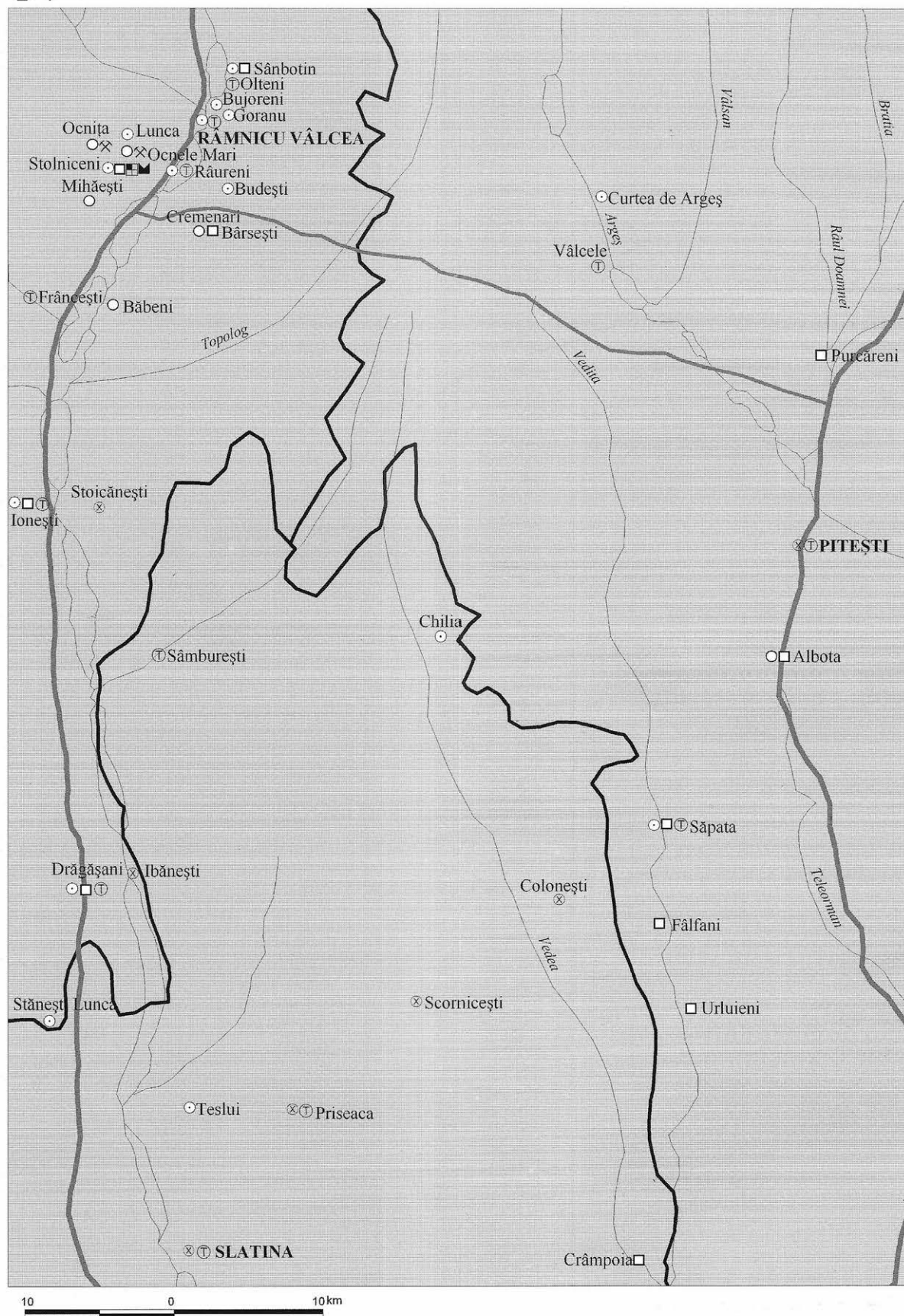

F 5

F 6

F 7

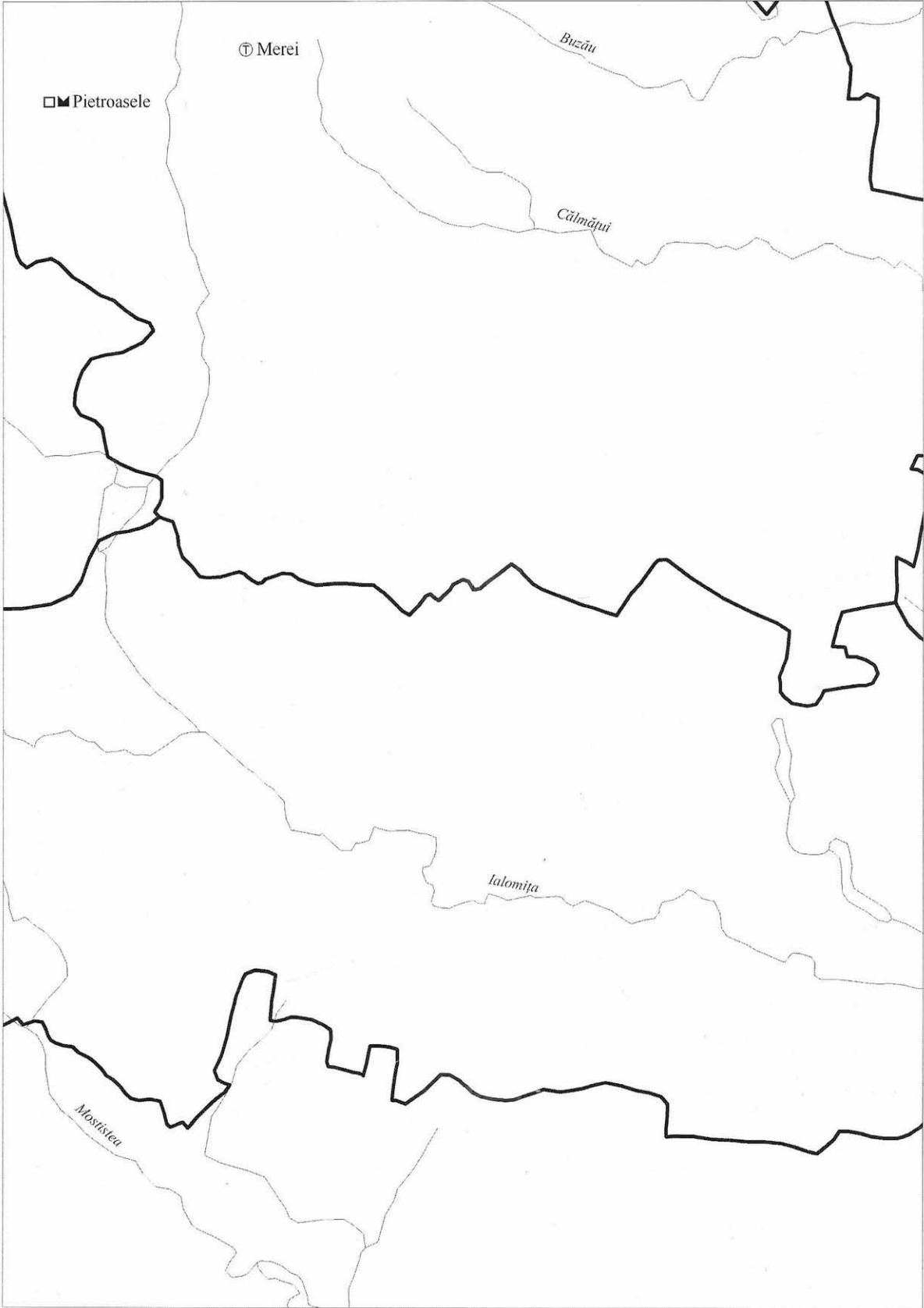
F 8

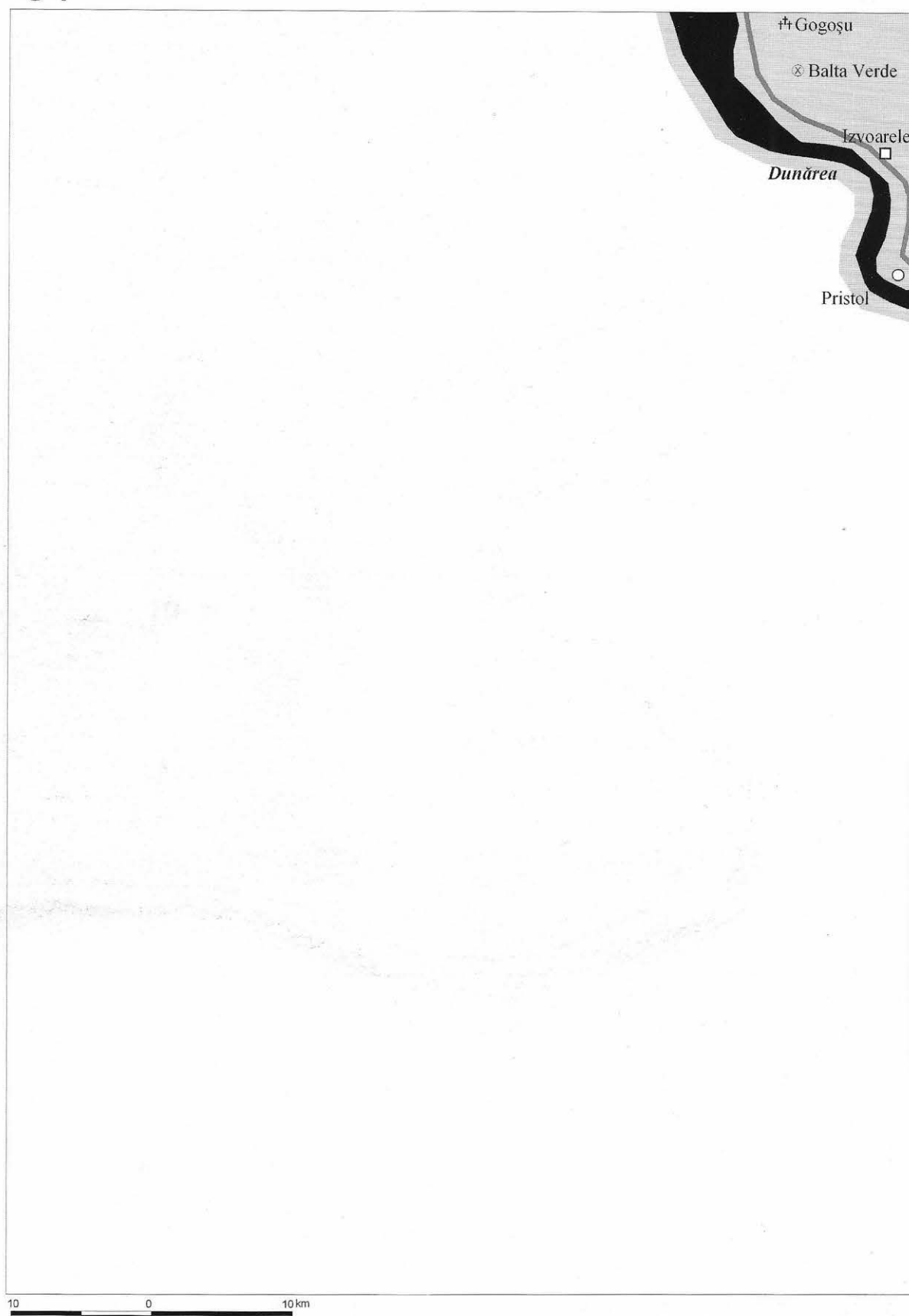
F 9

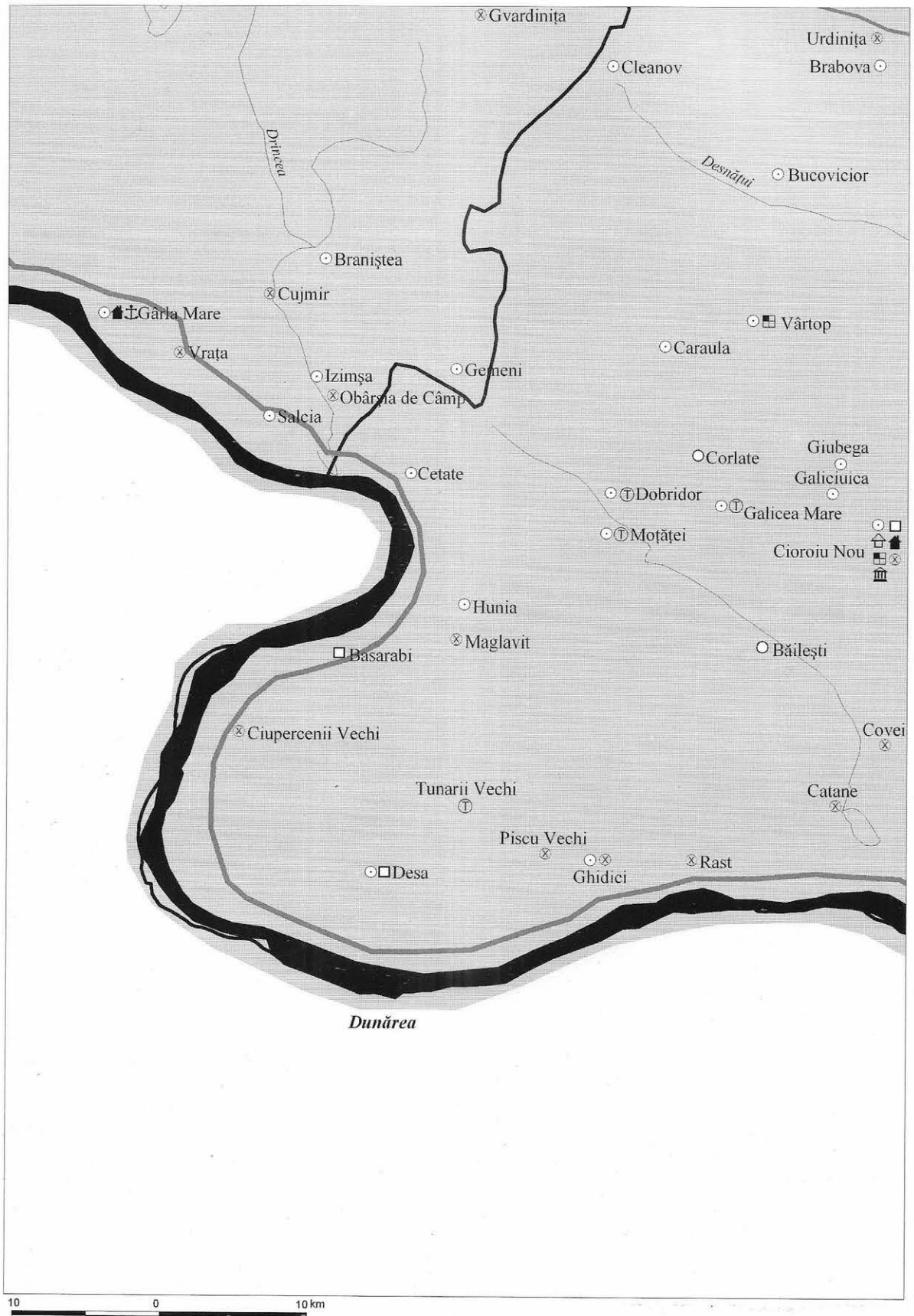
F 10

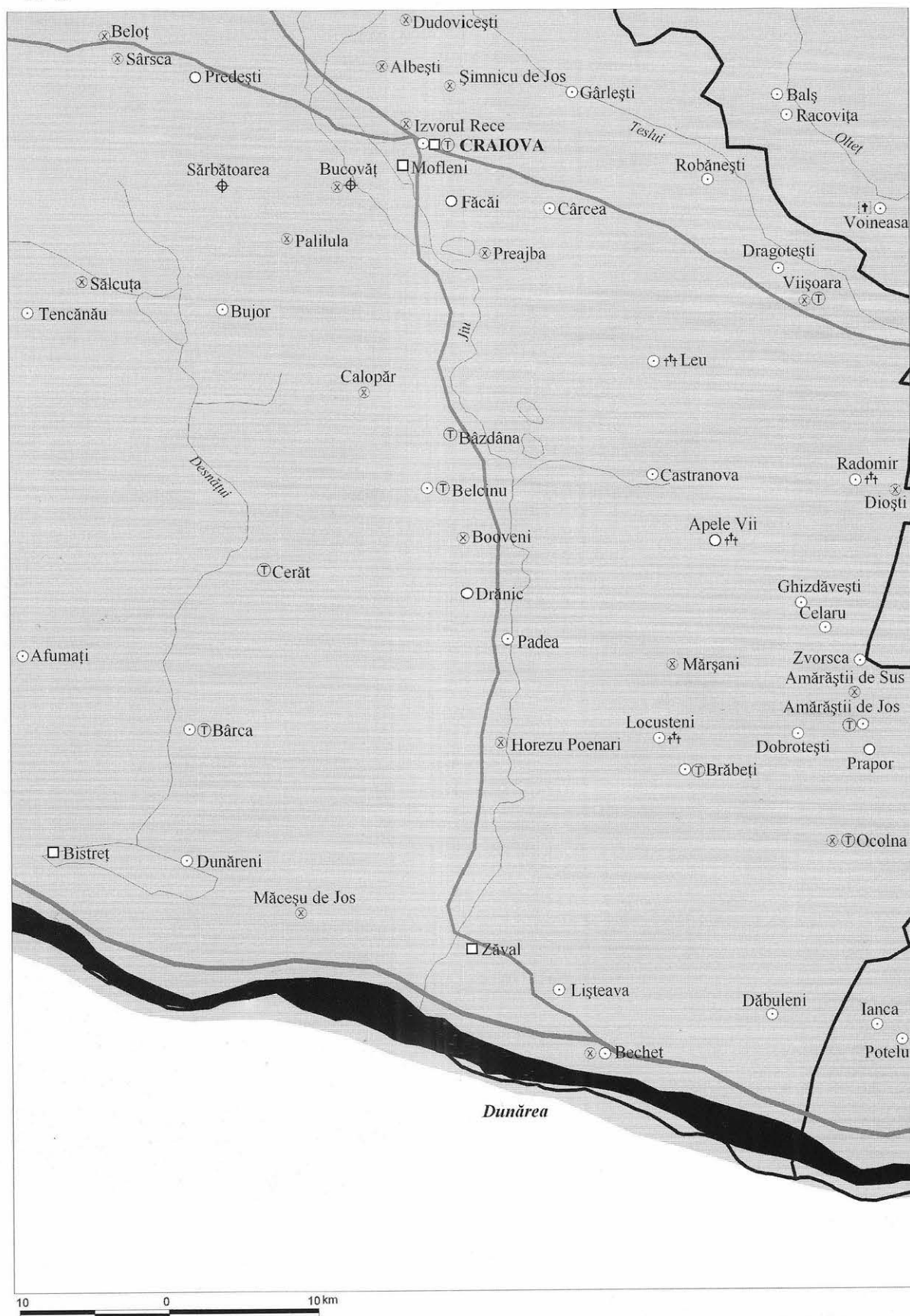
G 4

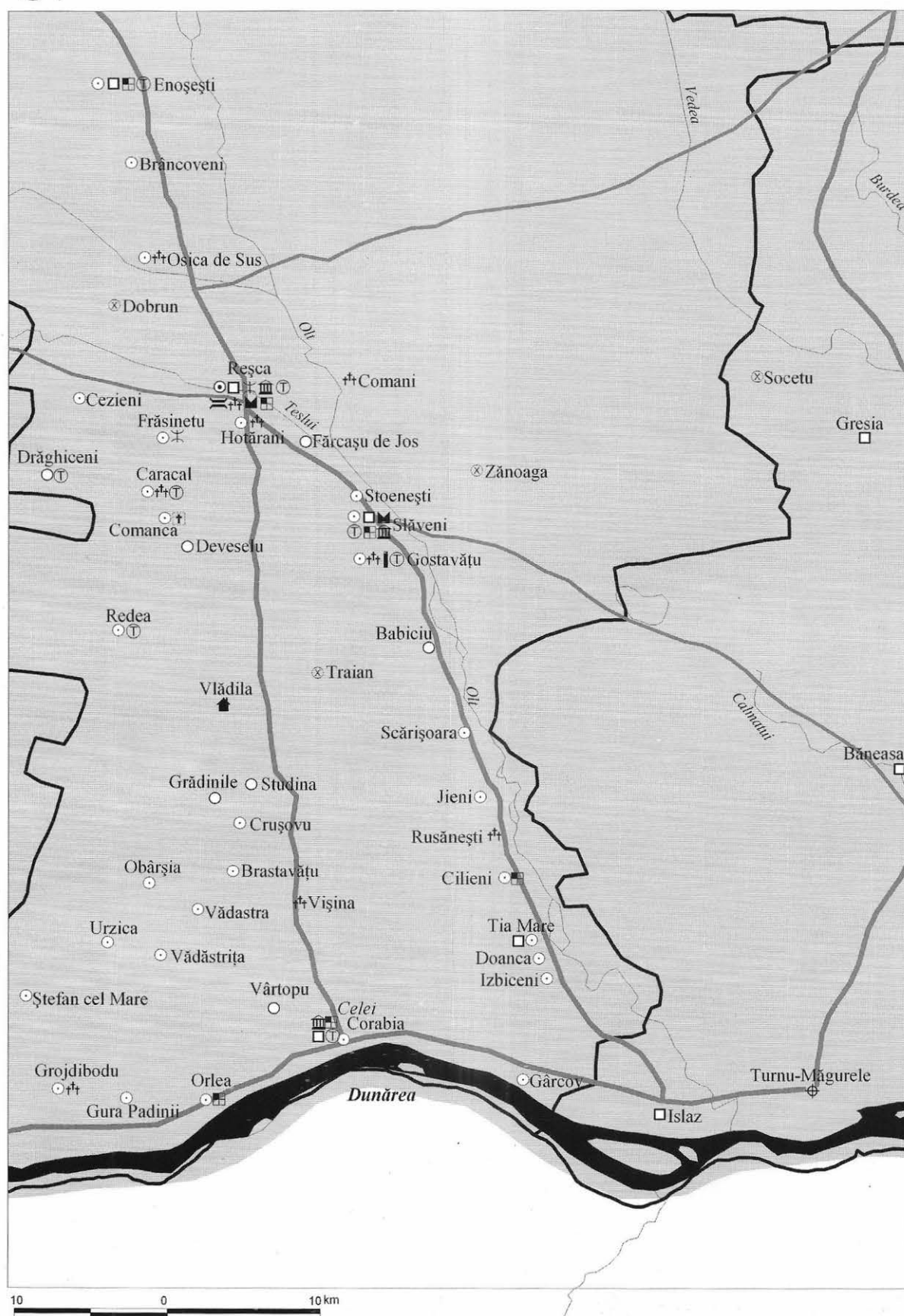

G 5

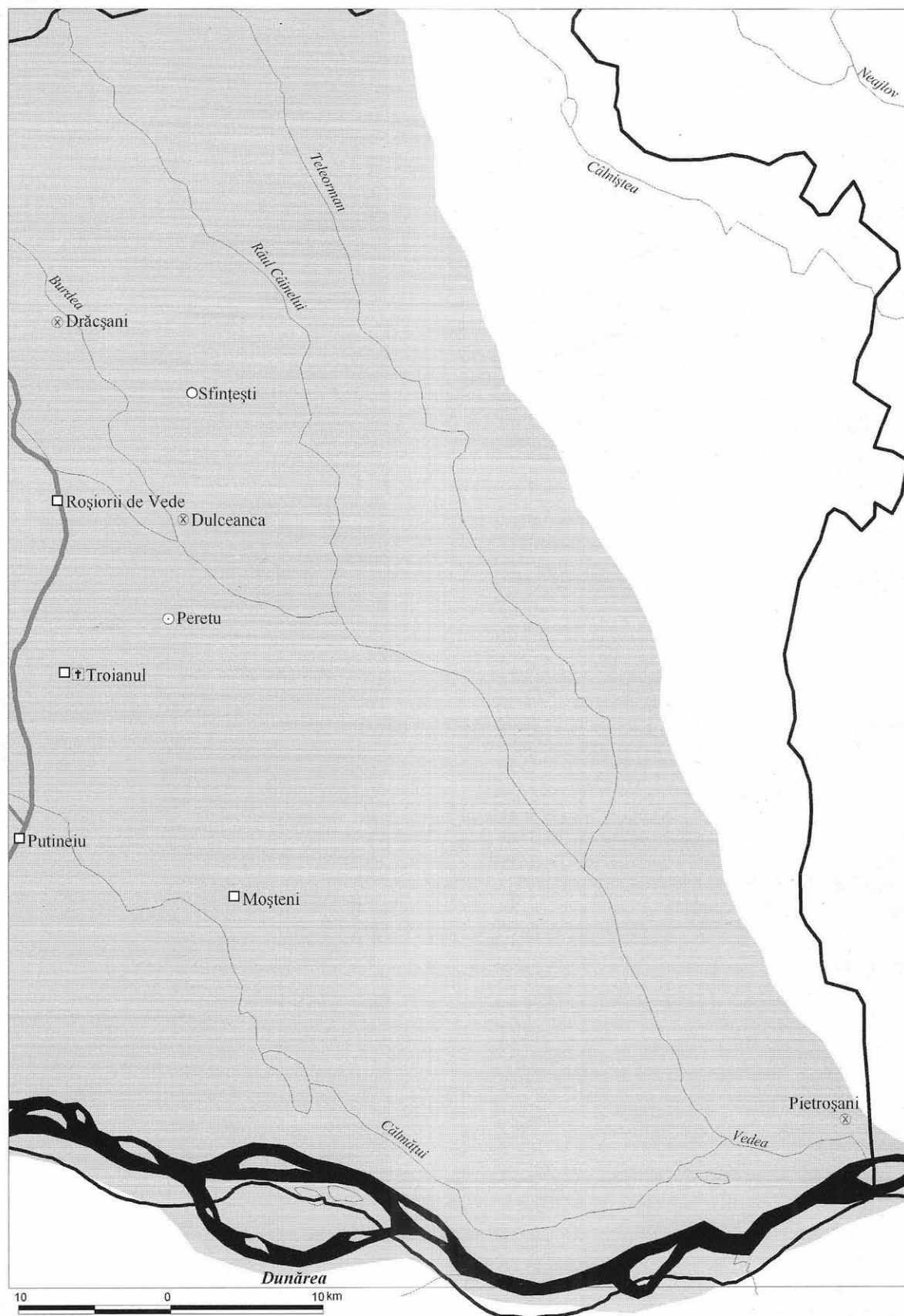

G 6

G 8

INDICELE LOCALITĂȚILOR DIN HARTA ARHEOLOGICĂ A DACIEI ROMANE

A

Abrud D 5
Acățari D 7
Adămuș D 7
Afumați G 6
Agârbiciu D 7
Aghireșu C 5
Agnita D 7
Agrij C 5
Agrișteu D 7
Aiton D 6
Aiud D 6
Aiudul de Sus D 6
Alămor D 6
Alba Iulia D 6
Albac D 5
Albești D 7
Albești E 8
Albești G 6
Albiș D 9
Albota F 7
Alecus D 6
Alimpești F 6
Almașu C 5
Almașu Mare D 5
Almașu Mic de Munte D 5
Almașul Sec E 5
Alun E 5
Aluniș C 7
Amărăștii de Jos G 6
Amărăștii de Sus G 6
Amnaș E 6
Ampoița D 6
Angheluș E 9
Anina F 3
Apadia E 4
Apahida C 6
Apalina C 7
Apatiu C 7
Apele Vii G 6
Apold D 7
Apoldu de Jos E 6
Apoldu de Sus E 6
Arad D 3
Arcalia C 7
Arcani F 5
Archita D 8
Archiud C 7

Arcuș E 9
Argetoaia F 5
Ariușd E 8
Armeniș E 4
Aruncuta C 6
Asinip D 6
Așel D 7
Atia D 8
Atid D 8
Așintș D 6
Aurel Vlaicu D 7
Aurel Vlaicu E 5
Avram Iancu D 5
Avrămești D 8
Axente Sever D 7

B

Băbeni F 7
Babiciu G 7
Băcia E 5
Baciu C 6
Bădeni D 6
Bădeni D 8
Bădești C 6
Băgara C 5
Bahna F 4
Bahnea D 7
Baia de Arieș D 5
Baia de Criș D 5
Băiești E 5
Băile Govora F 6
Băile Herculane F 4
Băile Homorod D 8
Băilești G 5
Băișoara D 6
Băița D 5
Băla C 7
Bala F 5
Bălan D 9
Bălcaciu D 6
Bălcești F 6
Bălești F 5
Balomir E 5
Balotești F 4
Baș G 6
Balta Verde G 4
Bâlneni F 5
Band D 7

Băneasa G 7
Bănia F 4
Bănița E 5
Baraolt D 8
Bărboși D 7
Barbura D 5
Bârca G 6
Barcani E 9
Bârcea Mare E 5
Bârla C 7
Bârsău Mare C 6
Bârsești F 5
Bârsești F 7
Baru E 5
Basarabi G 5
Bățâlar E 5
Batiz E 5
Batoș C 7
Batoși F 4
Bâzdâna G 6
Baziaș F 3
Bazna D 7
Bechet G 6
Beclean C 7
Beclean E 7
Beia D 8
Bejan D 5
Belcinu G 6
Belobreșca F 3
Belot G 6
Benești D 7
Benic D 6
Bereni D 7
Berghin D 6
Berindia D 4
Beriu E 5
Berliște F 3
Bernadea D 7
Berzovia E 3
Beța D 6
Bezid D 7
Biborțeni D 8
Bidiu C 7
Biertan D 7
Bistra D 5
Bistreț G 6
Bistrița C 7
Bistrița F 5
Bivolari (Călimănești) E 7

Blandiana D 5
 Boarta D 7
 Bobaița F 5
 Bobâlna E 5
 Bobu F 6
 Bocșa E 3
 Bod E 8
 Bodogaia D 8
 Bodrogu Nou D 3
 Bogatu Român D 6
 Bogdana C 5
 Boholț D 5
 Boian D 6
 Boian D 7
 Boișoara E 7
 Boița E 7
 Boiu D 5
 Boiu D 7
 Boju C 6
 Bolduț D 6
 Bologa C 5
 Bolvașnița E 4
 Bonț C 6
 Booveni G 6
 Borăscu F 5
 Borlova E 4
 Borlovenii Vechi F 4
 Boroșneu Mare E 9
 Boroșteni F 5
 Borsec C 8
 Borzești D 6
 Boșorod E 5
 Botei D 6
 Botorca D 7
 Botoșești-Paia F 5
 Boz D 6
 Bozeș D 5
 Bozieș C 7
 Bozna C 5
 Bozovici F 4
 Brăbeți G 6
 Brabova G 5
 Brad D 5
 Brădeni D 7
 Brădești D 8
 Brădiceni F 5
 Bradu E 7
 Bran E 8
 Brâncovenesti C 7
 Brâncoveni G 7
 Braniștea C 6
 Braniștea G 5
 Brastavățu G 7
 Brateiu D 7

Brăteni C 7
 Brateș E 9
 Breaza C 7
 Breazova E 5
 Brebi C 5
 Brebu E 4
 Brețcu D 9
 Bretea C 7
 Bretea Mureșană D 5
 Breznița F 4
 Broșteni D 6
 Bucium D 5
 Bucium E 5
 Bucium Orlea E 5
 Buciumi C 5
 Bucova E 4
 Bucovăț G 6
 Bucovicior G 5
 București D 5
 Budacu de Jos C 7
 Budești C 7
 Budești F 7
 Buduș C 7
 Bujor G 6
 Bujoreni F 7
 Bulci D 4
 Bumbesti-Jiu F 5
 Bunești C 6
 Bungard C 7
 Bungard E 6
 Burila Mare F 4
 Buza C 6
 Buziaș E 3

C

Căbești D 5
 Căcova Ierii D 6
 Cădaciu Mic D 8
 Căianu C 6
 Căianu Mic C 6
 Căinelu de Sus D 5
 Căineni E 7
 Călan E 5
 Călanu Mic E 5
 Calbor E 7
 Călimănești E 7
 Călinești E 7
 Călnic E 6
 Calopăr G 6
 Călugăreni D 3
 Călușeri D 7
 Câmpeni D 5

Câmpulung E 8
 Căpâlna C 6
 Căpeni D 8
 Căprioara C 6
 Căpuș D 6
 Caracal G 7
 Căraci D 5
 Carani D 3
 Caransebeș E 4
 Caraula G 5
 Cârcea G 6
 Cârjiți E 5
 Cârnești E 5
 Cărpiniș E 5
 Cârșu F 5
 Cășeiu C 6
 Cașinu Nou D 9
 Cașolț E 7
 Castranova G 6
 Cața D 8
 Catane G 5
 Cățcău C 6
 Cătunele F 5
 Căzănești F 6
 Ceanu Mic D 6
 Cecălaca D 6
 Cechești D 8
 Celaru G 6
 Celei (Corabia) G 7
 Cenade D 6
 Cepari C 7
 Cerât G 6
 Cernat D 9
 Cerneți F 5
 Ceru-Băcăinți D 5
 Cetan C 6
 Cetate G 5
 Cetatea de Baltă D 6
 Cetea D 6
 Cezieni G 7
 Cheia D 6
 Chețani D 6
 Chichiș E 9
 Chiheru de Jos C 7
 Chilia F 7
 Chinari D 7
 Chinteni C 6
 Chinușu D 8
 Chiochiș C 7
 Chiraleș C 7
 Chitid E 5
 Chiuești C 6
 Chiuza C 7
 Cib D 5

Cicău D 6
 Ciceu-Giurgești C 6
 Cicir D 3
 Ciclova Română F 3
 Ciglean C 5
 Cigmău D 5
 Cilieni G 7
 Cinciș-Cerna E 5
 Cincșor E 7
 Cincu E 7
 Cinta D 7
 Ciocadia F 6
 Cioclovina E 5
 Ciopeia E 5
 Ciorăști F 6
 Cioroiu Nou G 5
 Ciortea F 3
 Ciovărnășani F 5
 Cipău D 7
 Cislădioara E 6
 Ciucsângiorgiu D 9
 Ciugud D 6
 Ciugudu de Jos D 6
 Ciugudu de Sus D 6
 Ciuguzel D 6
 Ciumăfaia C 6
 Ciumbrud D 6
 Ciupercenii Vechi G 5
 Cladova D 3
 Cleanov G 5
 Cliș C 6
 Clopotiva E 5
 Cluj-Napoca C 6
 Coasta C 6
 Cojocna C 6
 Colonești F 7
 Comanca G 7
 Comani G 7
 Comărnicele E 5
 Comolău E 9
 Conop D 4
 Copăceni D 6
 Copăceni E 7
 Copșa Mică D 7
 Corabia G 7
 Corlate G 5
 Cormeniș C 6
 Cornățel E 7
 Cornești D 6
 Cornești D 7
 Cornița F 6
 Corpadea C 6
 Corund D 8
 Corvinești C 7

Costești E 5
 Covasna E 9
 Covei G 5
 Crăciunel D 8
 Crăciunelu de Sus D 6
 Crăciunești D 5
 Crăciunești D 7
 Crăghești F 5
 Crăguș E 5
 Craiova G 6
 Crâmpoia F 7
 Crasna E 9
 Creaca C 5
 Cremenari F 7
 Criciova E 4
 Criș D 7
 Crișcior D 5
 Crișeni C 5
 Cristești D 7
 Cristeștii Ciceului C 6
 Cristian E 6
 Cristur E 5
 Cristur șieu C 7
 Cristuru Secuiesc D 8
 Criț D 8
 Crivina F 4
 Crizbav E 8
 Crușovu G 7
 Cucerdea D 7
 Cuci D 6
 Cuciulata D 8
 Cujmir G 5
 Culpui D 7
 Cunța D 6
 Cuptoare E 4
 Curciu D 7
 Curtea de Argeș F 7
 Cușma C 7
 Cuzăplac C 5
 Cuzdrioara C 6

D

Dăbuleni G 6
 Dacia D 8
 Dăești E 7
 Daia D 7
 Daia E 7
 Daia Română D 6
 Dalboșeț F 4
 Dâlma F 5
 Dalnic E 9
 Dâmbău D 7
 Dâncu Mare E 5

Dănești F 5
 Dârjiu D 8
 Dârlos D 7
 Dealu D 8
 Decea D 6
 Deda C 7
 Dedrad C 7
 Deleni C 5
 Delureni C 7
 Densuș E 5
 Denta E 3
 Desa G 5
 Deta E 3
 Deușu C 6
 Deva E 5
 Deveselu G 7
 Dezești E 3
 Dezmir C 6
 Dioști G 6
 Dipșa C 7
 Divici F 3
 Diviciorii Mari C 6
 Doanca G 7
 Dobra D 4
 Dobriceni F 6
 Dobridor G 5
 Dobrotești G 6
 Dobrun G 7
 Dognecea E 3
 Domașnea F 4
 Domnești C 7
 Domnești E 7
 Dorolea C 7
 Doștat D 6
 Drăcșani G 8
 Drăgășani F 7
 Drăghiceni G 7
 Drăgotești F 5
 Dragotești G 6
 Dragu C 6
 Drajna de Sus E 9
 Drâmbar D 6
 Drănic G 6
 Drobeta Turnu-Severin F 4
 Drumul Carului E 8
 Dudovicești G 6
 Dulceanca G 8
 Duleu E 3
 Dumbrava C 5
 Dumbrava D 6
 Dumbrava E 5
 Dumbrăvioara D 7
 Dunăreni G 6
 După Piatră D 5
 Dupuș D 7

E

Eftimie Murgu F 4
 Enoșești G 7
 Erghevița F 5
 Ernei D 7
 Ersig E 3

F

Făcăi G 6
 Făgăraș E 8
 Făgetu Ierii D 6
 Fălcușa C 6
 Fălfani F 7
 Fănațe C 7
 Fântâna D 8
 Fântânele C 7
 Fântânele D 7
 Fântânița C 7
 Fărcădin E 5
 Fărcașu de Jos G 7
 Fărliug E 3
 Federi E 5
 Feldioara C 6
 Feldioara E 8
 Feleac C 7
 Feleacu C 6
 Feliceni D 8
 Felmer D 8
 Felnac D 3
 Feneș D 5
 Filiaș D 8
 Filpișu Mare C 7
 Firtănuș D 8
 Firtușu D 8
 Fișer D 8
 Fizeș D 5
 Fizeș E 3
 Fizești E 5
 Fizeșu Gherlii C 6
 Florești C 6
 Foleștii de Sus F 6
 Folt E 5
 Forotic E 3
 Fotoș E 9
 Frâncești F 5
 Frâncești F 7
 Frăsinetu G 7
 Frumușeni D 3
 Fumureni F 6

G

Galații Bistriței C 7
 Galda de Jos D 6
 Galda de Sus D 6
 Gales E 6
 Galicea Mare G 5
 Galiciuica G 5
 Gârbău C 5
 Gârbou C 6
 Gârbova de Sus D 6
 Gârcov G 7
 Gârla Mare G 5
 Gârlești G 6
 Gârliște F 3
 Gemeni G 5
 Geoagiu Băi D 5
 Geoagiu D 5
 Geoagiu de Sus D 6
 Geomal D 6
 Gheja D 6
 Ghelari E 5
 Ghelinta D 9
 Gheorghe Doja D 7
 Gheorgheni C 8
 Gheorgheni C 6
 Gherghița F 9
 Gherla C 6
 Ghertenis E 3
 Ghidici G 5
 Ghijasa de Jos E 7
 Ghinda C 7
 Ghindari D 7
 Ghirbom D 6
 Ghizdăvești G 6
 Gilău C 6
 Giubega G 5
 Gledin C 7
 Gligorești D 6
 Glodeni D 7
 Glodeni F 5
 Glogoveț D 6
 Gogan-Varolea D 7
 Gogoșu G 4
 Goleț E 4
 Goranu F 7
 Goreni C 7
 Gornea F 3
 Gornești D 7
 Gorunești F 6

Gostavățu G 7

Govăjdia E 5
 Govodarva F 5
 Grădinari F 3
 Grădinile G 7
 Grădiștea de Munte E 5
 Grădiștea F 6
 Grădiștea Muncelului, vezi
 Grădiștea de
 Munte E 5
 Greblești E 7
 Grecești F 5
 Gresia G 7
 Grojdibodu G 7
 Gruisor D 7
 Gruiu F 8
 Gura Motrului F 5
 Gura Padinii G 7
 Gura Văii F 4
 Gurghiu C 7
 Gușterița, vezi Sibiu E 6
 Gusu E 6
 Gvardinița G 5

H

Hăghig E 8
 Hăiești F 6
 Hălmeag E 8
 Hamba E 7
 Hăpria D 6
 Hărănglab D 7
 Hărman E 8
 Hărtăgani D 5
 Hățăgel E 5
 Hațeg E 5
 Henig D 6
 Hereclean C 5
 Herepeia E 5
 Heria D 6
 Herina C 7
 Hetiur D 7
 Hinova F 5
 Hirean C 7
 Hobita E 5
 Hobita Grădiște E 5
 Hodișu C 5
 Hodoșa D 7
 Hoghiz D 8
 Homorod D 8
 Hondol D 5
 Hopârta D 6
 Horezu F 6

Horezu Poenari G 6
 Horlacea C 5
 Hosman E 7
 Hotărani G 7
 Huedin C 5
 Hunedoara E 5
 Hunia G 5
 Hurez C 5
 Hurezani F 6
 Husnicioara F 5
 Huta C 5

I

Iablanița F 4
 Iacobeni D 6
 Iam F 3
 Ianca G 6
 Iara D 6
 Iaz E 4
 Ibănești C 7
 Ibănești F 7
 Iclod C 6
 Iclod D 6
 Iclozel C 6
 Idciu de Jos C 7
 Iernut D 7
 Iezureni F 5
 Ighiel D 6
 Ighișu Nou D 7
 Ighiu D 6
 Ileana C 6
 Ilidia F 3
 Ilien E 9
 Ilișua C 6
 Inlăceni D 8
 Inuri D 6
 Ionești D 8
 Ionești F 7
 Iscroni E 5
 Islaz G 7
 Isverna F 4
 Ivănești D 7
 Izbiceni G 7
 Izimșă G 5
 Izvoarele F 5
 Izvoarele G 4
 Izvoru Ampoiului D 5
 Izvoru Aneștilor F 5
 Izvoru Frumos F 4
 Izvorul Crișului C 5
 Izvorul Rece G 6

J

Jabenița C 7
 Jebucu C 5
 Jeica C 7
 Jeledinți E 5
 Jelna C 7
 Jena E 4
 Jibert D 8
 Jiblea E 7
 Jibou C 5
 Jidava, vezi Câmpulung E 8
 Jidvei D 6
 Jieni G 7
 Jieț E 6
 Jigodin-Băi D 9
 Jigoru Mare E 5
 Josani E 5
 Jucu de Sus C 6
 Jupa E 4

L

Lancrăm D 6
 Lăpușnic D 4
 Lăpușnic D 4
 Lăpușnicel F 4
 Laslău Mare D 7
 Lechința C 7
 Lechința D 7
 Leșnic D 5
 Leu G 6
 Leurda F 5
 Lișteava G 6
 Liubcova F 3
 Livada D 6
 Livadia E 5
 Livezi E 5
 Livezile C 7
 Livezile D 6
 Locusteni G 6
 Logig C 7
 Lopadea Nouă D 6
 Lopadea Veche D 6
 Lovnic D 8
 Lozna C 6
 Luduș D 6
 Lujerdiu C 6
 Luna de Jos C 6
 Lunca F 7
 Lunca Mureșului D 6
 Lunca Târnaviei D 6
 Luncani E 5
 Lupeni E 5
 Lupșa D 5
 Lupșa de Jos F 5

M

Măceșu de Jos G 6
 Măcicașu C 6
 Macoviște F 3
 Măgherani D 7
 Măgherești F 6
 Magheru F 4
 Măgheruș E 9
 Maglavit G 5
 Măgura E 5
 Măgura Ierii D 6
 Măgurele F 9
 Măieruș E 8
 Maiorești C 7
 Mălăiești E 5
 Mălăiești F 9
 Mănărade D 6
 Mândra D 6
 Mândruloc D 3
 Mănerău E 5
 Mărculeni D 7
 Mărcușă E 9
 Marga E 4
 Mărișelu C 7
 Mărșani G 6
 Mărtinești D 6
 Mărtiniș D 8
 Măru E 4
 Mateești F 6
 Matei C 7
 Mătrici D 7
 Măureni E 3
 Mediaș D 7
 Medișoru Mare D 8
 Medveș D 6
 Mehadia F 4
 Mera C 6
 Mercheașă D 8
 Mercina F 3
 Merei F 10
 Meșcreac D 6
 Meșendorf D 8
 Mesentea D 6
 Meseșenii de Sus C 5
 Mesteacăn D 5
 Micăsasa D 6
 Micești D 6
 Micești D 6
 Micoșlaca D 6
 Miercurea Ciuc D 9

Miercurea Sibiului E 6
 Mihăești F 7
 Mihai Viteazu D 6
 Mihăiești C 6
 Mihalț D 6
 Milaș C 7
 Mintia D 5
 Mirăslău D 6
 Mirșid C 5
 Moacșa E 9
 Mofleni G 6
 Moigrad C 5
 Moldova Nouă F 3
 Moldova Veche F 3
 Moldovenesti D 6
 Monariu C 7
 Monor C 7
 Morești D 7
 Moroda D 3
 Moșna D 7
 Moșteni G 8
 Moțăței G 5
 Mugeni D 8
 Munar D 2
 Muncel C 6
 Mureni D 8
 Mureșenii de Câmpie C 6

N

Nădășelu C 6
 Nădlac D 2
 Năieni F 9
 Nălațvad E 5
 Nandru E 5
 Negreni C 5
 Negreni C 6
 Negrilești C 6
 Neudorf D 3
 Nima C 6
 Nimigea de Jos C 7
 Nireș C 6
 Noșlac D 6
 Nușeni C 7

O

Oarda de Jos D 6
 Oarda de Sus D 6
 Obârșia de Câmp G 5
 Obârșia G 7
 Obreja D 6
 Ocland D 8
 Ocna de Jos D 8

Ocna de Sus D 8
 Ocna Dejului C 6
 Ocna Mureș D 6
 Ocna Sibiului E 6
 Ocnele Mari F 7
 Ocnia C 7
 Ocnia F 7
 Ocoliș D 6
 Ocolișu Mic E 5
 Ocolna G 6
 Odorheiu Secuiesc D 8
 Ogra D 7
 Ohaba D 6
 Ohaba F 5
 Ohaba de Sub Piatră E 5
 Ohaba Ponor E 5
 Oiejdea D 6
 Oituz D 9
 Olteni D 9
 Olteni F 7
 Orășeni D 8
 Orăștie E 5
 Orăștioara de Sus E 5
 Oravița F 3
 Orheiul Bistriței C 7
 Orlea G 7
 Ormeniș D 6
 Ormeniș D 7
 Oroșfaia C 7
 Orosia D 6
 Orșova F 4
 Ortelec (Zalău) C 5
 Osica de Sus G 7
 Ostrov E 5
 Ostrovel E 5
 Ostrovu Corbului F 5
 Ozd D 6

P

Păclișa D 6
 Păclișa E 5
 Padea G 6
 Pădina Mare F 5
 Pădureni D 6
 Pădureni E 9
 Pădurețu F 6
 Pălatca C 6
 Palilula G 6
 Papiu Ilarian D 7
 Parepa-Rușani F 9
 Pata C 6
 Păuca D 6
 Păucinești E 5

Păuleni D 8
 Păuliș D 3
 Pecica D 2
 Pelișor D 7
 Peretu G 8
 Peri F 5
 Pericei C 5
 Periș D 7
 Perșani E 7
 Pescari F 3
 Peșteana E 5
 Peșteana Vulcan F 5
 Peșteana-Jiu F 5
 Peștenița E 5
 Peștera C 6
 Peștișu Mare E 5
 Peștișu Mic E 5
 Petnic F 4
 Petreni E 5
 Petrești D 6
 Petreștii de Jos D 6
 Petreștii de Mijloc D 6
 Petreștii de Sus D 6
 Petrila E 5
 Petrilaca de Mureș D 7
 Petrinzel C 5
 Petrisat D 6
 Petroșani E 5
 Petroșnița E 4
 Pianu de Jos D 6
 Pianu de Sus E 6
 Piatra C 7
 Pietroasa D 6
 Pietroasele F 10
 Pietroșani G 8
 Pinoasa F 5
 Pintic C 6
 Piscu Vechi G 5
 Piștești din Deal F 5
 Pitești F 7
 Plăiești D 6
 Pleșa E 5
 Ploiești F 9
 Plugova F 4
 Poarta Sălajului C 5
 Podeni D 6
 Podișu C 6
 Pogăcea D 7
 Poian D 9
 Poiana (Turda) D 6
 Poiana D 5
 Poieni C 5
 Poieni E 5
 Pojejena F 3

Polata F 5
 Polovragi E 6
 Ponor E 5
 Poroina F 5
 Porumbenii Mici D 8
 Potelu G 6
 Prapor G 6
 Preajba G 6
 Preajba Mare F 5
 Predești G 6
 Preluci C 6
 Pria C 5
 Pricaz E 5
 Prigor F 4
 Prihodiște E 5
 Prilipeț F 4
 Pripoare E 7
 Prisaca F 6
 Priseaca F 7
 Pristol G 4
 Prod D 7
 Prundu Bârgăului C 7
 Pui E 5
 Purcăreni F 7
 Puținei F 5
 Putineiu G 8

R

Răcarii de Jos F 6
 Răcășdia F 3
 Racoș D 8
 Racovița E 7
 Racovița F 5
 Racovița G 6
 Racu D 9
 Rădăcinești E 7
 Rădaia C 6
 Rădești D 6
 Radomir G 6
 Râfov F 9
 Ragla C 7
 Răhău E 6
 Râmeț D 6
 Ramna E 3
 Râmnicu Vâlcea F 7
 Rapoștel E 5
 Rapoltu Mare E 5
 Rareș D 8
 Râșnov E 8
 Rast G 5
 Râu Alb E 5
 Râu de Mori E 5
 Râu Vădului E 7

Răureni F 7
 Răușor E 8
 Războieni-Cetate D 6
 Rebrîșoara C 7
 Receaș E 3
 Recea-Cristur C 6
 Reci E 9
 Redea G 7
 Rediu D 6
 Reea E 5
 Reghin C 7
 Rengheț D 5
 Reșca G 7
 Reteag C 6
 Ribîța D 5
 Rimetea D 6
 Robănești G 6
 Rogna C 6
 Românași C 5
 Românești F 6
 Romita C 5
 Romos E 5
 Rora D 7
 Roșia E 7
 Roșia F 6
 Roșia Montană D 5
 Roșiori D 6
 Roșiorii de Vede G 8
 Rotbav E 8
 Rucăr E 8
 Ruda E 5
 Ruda-Brad D 5
 Rugășești C 6
 Runcu F 5
 Rupea D 8
 Rusănești G 7
 Rușchița E 4
 Ruși D 6
 Ruși E 5
 Rușii Munți C 7
 Rușor E 5
 Rusu de Jos C 7

S

Săcădate E 7
 Săcărâmb D 5
 Săcel E 5
 Săcelu F 6
 Șaeș D 7
 Sălașu de Sus E 5
 Sălașuri D 7
 Sălătruc D 5
 Sălcia G 5

Sălciua de Jos D 6
 Sălciua de Sus D 5
 Sălciuța C 7
 Sălciuța G 6
 Sălicea D 6
 Săliște D 5
 Săliște E 5
 Sâmbăteni D 3
 Sâmbriaș D 7
 Sâmburești F 7
 Sâmbotin F 7
 Sâncel D 6
 Sâncrai D 6
 Sâncrai E 5
 Sâncraiu Almașului C 5
 Sâncraiu C 5
 Sândulești D 6
 Sângătin E 6
 Sângeorgiu de Câmpie C 7
 Sângeorgiu de Pădure D 7
 Sângeorzu Nou C 7
 Sânger D 6
 Sângiorgiu de Meseș C 5
 Sângiorgiu de Mureș D 7
 Sânicosă C 6
 Sânicolau Mare D 2
 Sânișor D 7
 Sânmartinu de Câmpie C 7
 Sânmiclăuș D 6
 Sânmihaiu de Câmpie C 7
 Sânpaul D 7
 Sânpaul D 8
 Sânpetru Almașului C 5
 Sânpetru de Câmpie C 7
 Sânpetru E 5
 Sânpetru German D 2
 Sântămăria de Piatră E 5
 Sântămărie Orlea E 5
 Sântana de Mureș D 7
 Sântandrei E 5
 Sântejude C 6
 Sântimbru D 6
 Sântu C 7
 Sântuhalm E 5
 Sânzieni D 9
 Săpata F 7
 Sărățeni D 8
 Sărbătoarea G 6
 Șard D 6
 Șardu C 6
 Sărmașu C 7
 Sarmizegetusa E 5
 Șarpatoc D 7
 Sârșca G 6

Sartăș D 5
 Sasca Montană F 3
 Sasca Română F 3
 Saschiz D 8
 Săsciori E 6
 Satu Lung C 6
 Satu Mare D 8
 Șaula C 5
 Săulești E 5
 Șăulia D 7
 Sava C 6
 Săvârșin D 4
 Scărișoara D 5
 Scărișoara G 7
 Schela Cladovei F 4
 Scornicești F 7
 Scundu F 6
 Sebeș D 6
 Secuieni D 8
 Șeica Mică D 6
 Șeitin D 2
 Seleuș D 7
 Șelimbăr E 7
 Seliște F 4
 Senereuș D 7
 Șeulia de Mureș D 7
 Seușa D 6
 Sfântu Gheorghe D 7
 Sfăraș C 5
 Sfîntești G 8
 Șiacu F 5
 Sibișel E 5
 Sibișel E 5
 Sibiu E 6
 Șibot D 5
 Sic C 6
 Șiclod D 8
 Șieu C 7
 Șieu Măgheruș C 7
 Șieu-Odorhei C 7
 Șieu-Sfântu C 7
 Sighișoara D 7
 Silivaș D 6
 Silivașu de Câmpie C 7
 Simeria E 5
 Șimian F 5
 Șimișna C 6
 Șimnicu de Jos G 6
 Șimonești D 8
 Șinca Nouă E 8
 Șinca Veche E 8
 Șintereag C 7
 Sisești F 5
 Slatina F 7

Slatina-Nera F 3
 Slatina-Timiș E 4
 Slăveni G 7
 Slimnic E 6
 Slobozia F 5
 Șmig D 7
 Șoala D 7
 Șoarș D 7
 Socetu G 7
 Socol F 3
 Socu F 6
 Șoimuș D 5
 Șoimuș D 6
 Șoimușeni C 6
 Șoimușu Mare D 7
 Șona D 6
 Sopor de Câmpie C 6
 Șopotu Vechi F 4
 Șopteriu C 7
 Șoromiclea D 7
 Șoroștin D 6
 Sovata D 8
 Șpălnaca D 6
 Spini E 5
 Șpring D 6
 Stâna C 5
 Stănești Lunca F 7
 Stănița D 5
 Stârciu C 5
 Ștefan cel Mare G 7
 Ștefănești F 6
 Stejăreni D 7
 Stejeriș D 6
 Stoenesti G 7
 Stoicănești F 7
 Stoienești F 6
 Stolna C 6
 Stolniceni F 7
 Straja D 6
 Strâmba Jiu F 5
 Strâmtu F 5
 Strei E 5
 Strei-Săcel E 5
 Stremț D 6
 Strugureni C 7
 Studina G 7
 Stupini C 7
 Suatu C 6
 Subcetate E 5
 Suceagu C 6
 Suplac D 7
 Șura F 5
 Șura Mare E 6
 Șura Mică E 6

Surduc C 5
 Surduc D 6
 Surducu Mare E 3
 Suseni E 5
 Sutoru C 5

T

Țaga C 6
 Țagu C 7
 Tălișoara D 8
 Tălmăciu E 7
 Tamașfalău E 9
 Țânțăreni F 6
 Țapu D 6
 Târgșoru Vechi F 9
 Târgu Jiu F 5
 Târgu Mureș D 7
 Târgu Secuiesc D 9
 Târnavă D 7
 Târnaveni D 7
 Târnavioara D 7
 Târbii C 7
 Tătarlaua D 6
 Tăure C 7
 Tăureni D 6
 Tăuți D 6
 Țebea D 5
 Techereu D 5
 Teiuș D 6
 Telești F 5
 Teliucu Inferior E 5
 Țelna D 6
 Tencănau G 6
 Teregova E 4
 Teslui F 7
 Tia Mare G 7
 Tibod D 8
 Tibru D 6
 Țichindeal E 7
 Țigănași F 4
 Țigăreni D 6
 Țigău C 7
 Tihău C 5
 Tincova E 4
 Tisa D 4
 Titești E 7
 Țiu F 5
 Tiur D 6
 Toldal C 7
 Topârcea E 6
 Topești F 5

Topleț F 4
 Toplița E 5
 Totești E 5
 Totia E 5
 Traian G 7
 Trestia D 5
 Treznea C 5
 Tritenii de Jos D 6
 Troaș D 4
 Troianul G 8
 Tunarii Vechi G 5
 Turcinești F 5
 Turda D 6
 Turdaș D 6
 Turdaș E 5
 Turea C 5
 Tureni D 6
 Turnu Roșu E 7
 Turnu Ruieni E 4
 Turnu-Măgurele G 7
 Tușinu C 7
 Tuștea E 5

U

Uila C 7
 Uioara de Jos D 6
 Ungheni D 7
 Ungra D 8
 Unirea D 6
 Unirea E 5
 Urca D 6
 Urdinița G 5
 Uricani E 5
 Urișor C 6
 Urluieni F 7
 Uroi E 5
 Ursați F 5
 Urzica G 7

V

Vădastra G 7
 Vădăstrița G 7
 Vadu E 5
 Vâlcele F 7
 Valea Arsului D 5
 Valea Dâljii E 5
 Valea Ierii D 5
 Valea Lungă D 7
 Valea Lupului E 5
 Valea Nandrului E 5
 Valea Rece D 7
 Valea Sângeorgiului E 5
 Valea Sasului D 6
 Valea Seacă D 9
 Valea Timișului E 4
 Valea Viilor D 7
 Văleni D 8
 Vălenii de Arieș, vezi
 Moldovenești D 6
 Vălenii de Mureș C 7
 Vălișoara D 5
 Vălișoara E 4
 Văliug E 4
 Vânători C 5
 Var E 4
 Vărădia F 3
 Văratia E 7
 Vârciorova E 4
 Vărd D 7
 Vârful lui Pătru E 6
 Vărmaga D 5
 Vârtop (Bumbești-Jiu) E 5
 Vârtop G 5
 Vârtopu G 7
 Vecerd D 7
 Velț D 7
 Vermeș C 7
 Veseuș D 6
 Vețca D 7
 Vețel E 5

Vidolm D 6
 Vidra D 5
 Viile Tecii C 7
 Vișoara D 6
 Vișoara G 6
 Vinerea E 5
 Vingard D 6
 Vișea C 6
 Vișina G 7
 Viștea C 5
 Visuia C 7
 Vlădila G 7
 Vladimirescu D 3
 Voila E 7
 Voineasa G 6
 Voislova E 4
 Voiteștii din Vale F 5
 Voivodeni C 7
 Vrani F 3
 Vrața G 5
 Vulcan D 5
 Vulcan D 7
 Vulcan E 5
 Vurpăr E 7

Z

Zăbrani D 3
 Zădăreni D 3
 Zagra C 7
 Zăgujeni E 4
 Zălan D 9
 Zalău C 5
 Zănoaga G 7
 Zau de Câmpie D 6
 Zăval G 6
 Zăvoi E 4
 Zegaia F 5
 Zeicani E 5
 Zlatna D 5
 Zoreni C 7
 Zvorsca G 6

PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE STUDII CLASICE

1

FUNERARIA DACOROMANA. ARHEOLOGIA FUNERARĂ A DACIEI ROMANE
(Coordonator Mihai Bărbulescu), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003

2

Sorin Cociș, Felix Marcu, Ovidiu Țentea, BIBLIOGRAFIA DACIEI ROMANE (1919 - 2000),
Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003

3

Irina Nemeti, CALEA ZÂNELOR. MOȘTENIRI ANTICE ÎN MITOLOGIA
ROMÂNILOR, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004

4

Cornelia Bărbulescu, ARHITECTURA MILITARĂ ȘI TEHNICA DE CONSTRUCȚIE LA
ROMANI, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2004

5

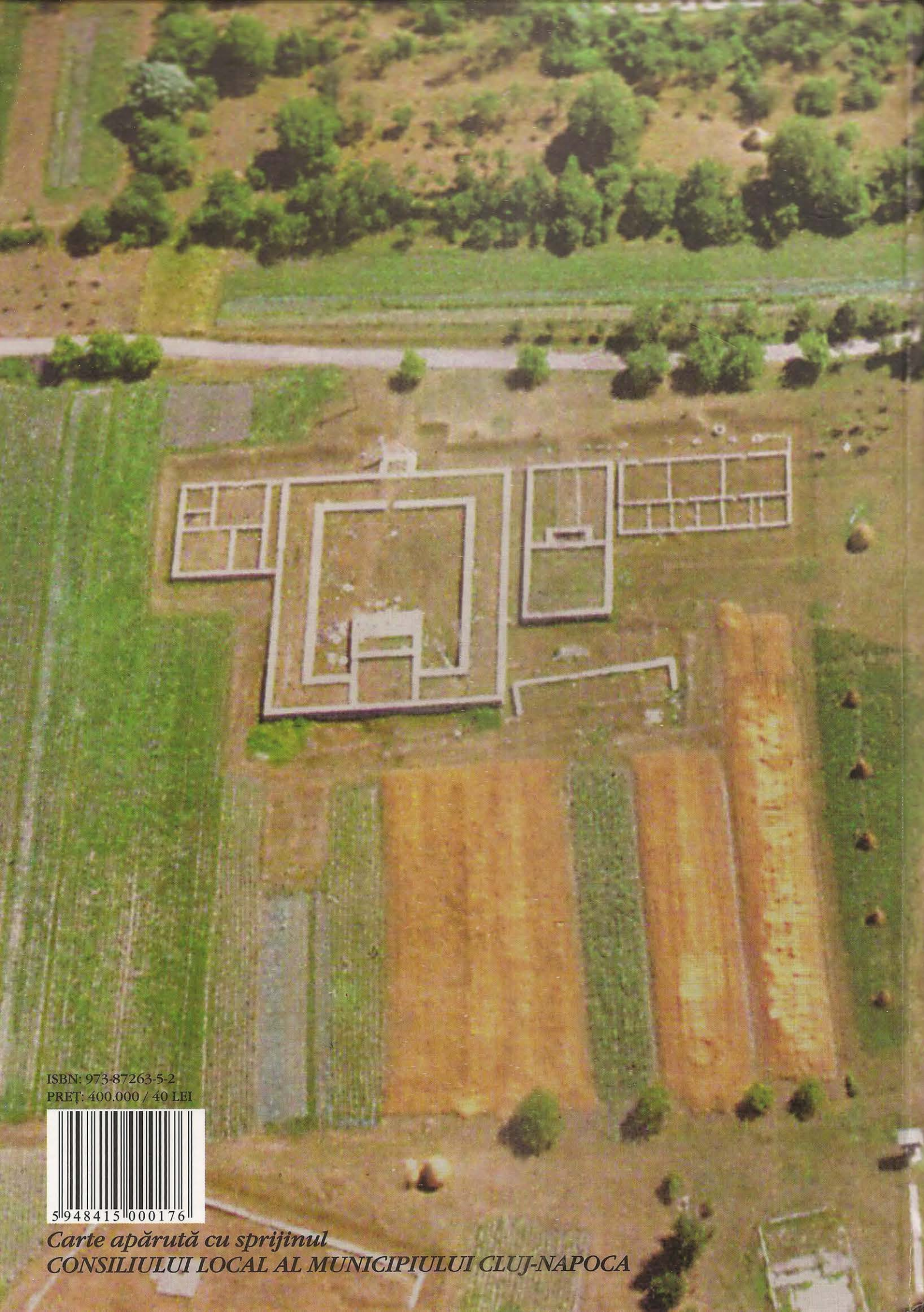
Sorin Nemeti, SINCRETISMUL RELIGIOS ÎN DACIA ROMANĂ, Presa Universitară
Clujeană, Cluj-Napoca, 2005

Lucrarea executată
la Imprimeria „ARDEALUL” Cluj
B-dul 21 Decembrie nr. 146 Cluj-Napoca
Tel.: 413871; Fax: 413883
Comanda nr. 51131/2006

ISBN: 973-87263-5-2
PREȚ: 400.000 / 40 LEI

5 948415 000176

Carte apărută cu sprijinul
CONSILIULUI LOCAL AL MUNICIPIULUI CLUJ-NAPOCA